

Evald Tang Kristensen som folkeviseindsamler og udgiver – belyst ud fra Jens Mikkelsen og Niels Albretsen i Kølvrå 1874

Af Jens Henrik Koudal

Den 8. marts 1874 skrev folkemindesamleren Evald Tang Kristensen til Svend Grundtvig:

»Denne Egn har en vis Rædsel for mig, idet jeg er helt ukjendt med alle og har saa ondt ved at faa Natteherberge; men det er jo de gamle i Kølvråa, der atter har draget mig herop. I Gaar satte jeg 21 Toner op, og De kan tro, jeg var noget ør i Hovedet af al den Musik og Spekuleren. Niels Albrektsens Hus er en frygtelig Svinesti, og dog var jeg glad ved at nyde et Maaltid der. Der var en omløbende Blikkenslaer og havde været om Natten. Det var ellers en god Besætning til én Sæng: Mand og Kone og to store Børn. De sagde rigtignok Bl. havde ligget paa et Knippe Halm paa Gulvet, men der er nok ikke mere Halm i Huset end i dette Brev, da de hverken har Ko eller So. I saadanne Omgivelser troner »Kongen« (det er N. A.s Øgenavn) herovre i Kølvråa. ... Ja, jeg kunde fortælle mange Karaktertræk fra Alhedeboerens Liv, men jeg søger at undgaa det for ikke at trætte Dem.«¹

Kristensen var på vinterens indsamlingsrejser i de midt- og vestjyske hedeområder nået til Kølvrå midt mellem Herning og Viborg, og bemærkningen om de »21 Toner« gælder optegnelsearbejdet hos to gode folkesangere, som Kristensen havde opsporet her: Husmændene Jens Mikkelsen og Niels Albretsen.² Førsteoptegnelserne af alle de tekster og melodier, som Kristensen nedskrev efter disse to sangere, er bevaret den dag i dag blandt Kristensens efterladte manuskripter på Dansk Folkemindesamling. Her kan man desuden få omstændighederne ved optegnelse-situationen og de implicerede personer nøjere belyst gennem dagbogsmanuskripter, notater, breve o.l., ligesom man kan følge viserne gennem renskrifter, afskrifter, trykmanuskripter og korrekturark frem til deres udgivelse (hvis de da blev udgivet). Selv om Kristensens efterladte samling er meget stor, er det ikke tit, vi har mulighed for så præcist at rekonstruere omstændighederne ved optegnelsen af større sangrepertoier.

Kristensens indsamlede folkeviser har hidtil primært været brugt til at belyse middelalderen – de er indgået i mammutværket *Danmarks gamle Folkeviser*, I-XII, der udkom 1853-1976. Tiden må nu være inde til at over-

skride dette tilbageskuende synspunkt og bruge materialet til at belyse dets egen tid: Kristensens indsamlingsvirksomhed giver os mulighed for at få indblik i 1800-tallets folkeviseinteresse, herunder sammenstødet mellem folkekultur og finkultur, og for at belyse de husmænd, almisselemmer, omstrejfer, håndværkere og tyende, der var hans bedste sangkilder.³ Med udgangspunkt i materialet fra en hård dags arbejde i Kølvrå 7/3 1874 skal jeg i denne artikel belyse Danmarks største folkemindesamler Evald Tang Kristensen som folkeviseindsamler og -udgiver og vise, hvordan hans manuskripter kan bruges som kildemateriale til dansk sang- og kulturhistorie.

Omstændighederne – og resultatet

Her i 1873-74 var det anden gang, at Kristensen, der var skolelærer i Gjellerup ved Herning, brugte vinteren til at rejse rundt og samle folkeminder. Han havde indsamlet alle de viser, han kunne overkomme, siden slutningen af 1867, og da han i februar 1869 kom i kontakt med udgiveren af *Danmarks gamle Folkeviser*, Svend Grundtvig, udviklede der sig i de følgende år et intenst samarbejde mellem den unge jyske indsamler og den københavnske professor. Svend Grundtvig hjalp Kristensen med at få udgivet de første bøger, og han kunne kun ønske, at Kristensen fik mulighed for at intensivere sit indsamlingsarbejde. I 1871 lykkedes det Svend Grundtvig at skaffe 100 rigsdaler i privat understøttelse fra justitsråd F. S. Bang, så Kristensen kunne ansætte en hjælpelærer og tage på indsamlingsrejser i vinteren 1871-72. Udbyttet blev rigt, bl.a. 181 folkevisetekster, og Kristensen og Grundtvig besluttede derfor, da lejlighed atter gaves i marts 1873, at søge statsstøtte til en ny vinterindsamlingsrejse. Kristensen fortæller i sin ansøgning, at hensigten er at indsamle i »det vestlige Jylland, navnlig i Hammerum Herred« med den begrundelse, at den nærmeste egn er udtømt, så han må rejse lidt længere for at samle folkeminder. Trods en varm anbefaling fra Svend Grundtvig bevilgede Kultusministeriet kun 100 af de ansøgte 200 rigsdaler, men da Svend Grundtvig derefter lagde de sidste 100 rdl. oven i af egen lomme, kunne Kristensen avertere efter en hjælpelærer og påbegynde sine rejser i november 1873.⁴ Kristensen rejste nogle uger ad gangen i bestemte egne og var derimellem hjemme i Gjellerup. Han stod i stadig brevkontakt med Svend Grundtvig undervejs, og da vinterens rejser var afsluttede, kunne han 25/3 skrive til denne og vedlægge en detaljeret opgørelse over indsamlingsresultatet. Heraf fremgår det, at han i vinterens løb havde besøgt 27 sogne i Ringkøbing og den sydlige del af Viborg amt, samt at han på 224 tætskrevne ark havde optegnet 196 viser, 429 eventyr, 31 sagn, 19 remser m.m. En sjettedel af alle viserne stammede fra Jens Mikkelsen og Niels Albretsen. På sin første vinterrejse i 1871-72 havde Kristensen helt mistet lysten til at opskrive melodier som følge af folkeviseudgiveren A. P. Berg-

greens uforstående og nedladende udtalelser om hans tidlige melodiop-tegnelser, men nu var han så småt gået i gang igen, og derfor har vi melodier til forholdsvis mange af Mikkelsens og Albretsens viser. Svend Grundtvig var overmåde tilfreds med rejsens resultat og skrev tilbage 31/3: »Så vel kommen hjem da! Og tak skal De have for den rejse! Nu, den vel er overstået, så tænker De sikkert også med glæde på, hvor meget godt og gammelt der ved Deres gode bistand er reddet fra undergang.«⁵

Lad os nu se, hvad Kristensen selv oplyser om omstændighederne ved sine besøg hos Mikkelsen og Albretsen. Som brevet til Svend Grundtvig 8/3 viste, havde Kristensen tidligere besøgt »de gamle i Kølvrå«, og det viser sig at være een gang tidligere nemlig i januar 1874. Der findes ingen samtidige breve, der skildrer dette første besøg, men i erindringsværket *Minder og Oplevelser*, som Kristensen skrev på sine gamle dage, er omstændighederne skildret. Kristensen havde fejret julen hjemme hos familien i Gjellerup, men drog så afsted igen i begyndelsen af januar, »d. 3dje meget tidlig om Morgenen, jeg tror det var ved 3-Tiden«. Han vandrede samme dag de mere end 40 km over Torning til Brandstrup og tog herfra videre til Viborg, hvor han bl.a. besøgte skomager Seibæk og adjunkt Feddersen. Efter at være kommet tilbage til forældrene i Brandstrup gik han til Rind, hvor han fandt en af sine bedste kilder, den 90-årige husmandsenke Ane Jensdatter. Her blev han derfor i tre dage. Kristensens egen beretning fortsætter på sin karakteristiske omstændelige måde:

»Nu skulde jeg ud til *Karup*, Adjunkt Feddersen havde jo talt med mig om at tage derud. Men jeg vidste, det vilde blive en sej Tur. Mine Støvler, der var næsten slidt op, havde jeg faaet gjort i Stand hos Skomager Seibæk, og Benene skulde holde ud. D. 10de Januar kom jeg saa til *Jens Mikkelsen* i *Kølvraa*, der var født i Karup, efter at jeg havde været inde hos Degnen der for at søge Nattely. Men han kunde ikke huse mig, der var kun lidt Plads til ham selv. Men han fulgte da med ned til Møllen, hvor jeg saa haabede at blive. De gjorde mange Indvendinger og betonede stærkt, at de ikke skulde huse nogen. Jeg lod dem da vide, at jeg havde læst noget om, at der var en Kro i Karup, og den skulde være her. Dertil svaredes, at de vel havde haft Krohold, men de havde taget Privilegiet tilbage, og de vilde ikke have mere med det Krohold at gjøre, da der ingen Rejsende var, og ingen Indtægt derved. Endelig fik jeg da lov til at blive. Men da de saa om Morgenen forlangte 3 Mark af mig, endskjøndt Værelse og Seng var meget tarvelige, murkede jeg lidt over det og fik saa 8 Skilling igjen. Jeg fik jo intet at spise om Aftenen og nød i det hele intet der. Saa gik jeg over til Jens Degn. Den næste Nat fik jeg Husly i en Gaard i Kølvråa og var der i tre Nætter. Saa længe jeg var paa Egnen, søgte jeg

dertil. De havde en Seng staaende i deres Endestue, og den krøb jeg i, naar jeg sent om Aftenen kom tilbage fra mine Expeditioner. De lovede mig at lade Yderdøren staa aaben, saa jeg kunde komme ind og komme i Seng, hvad Tid jeg vilde. Det var jo et udmærket Tilbud, og jeg benyttede mig selvfølgelig deraf. Om Morgenen, naar jeg kom op, stak jeg af, men først fik jeg noget at spise. Manden, *Jens Ure*, var overmaade velvillig og vilde gjerne snakke med mig. Det var da ogsaa ham, der først henledte min Opmærksomhed paa *Ole Veedfald*, som tit havde været inde hos ham, men nu var død. 'Han sad netop paa den selvsamme Plads ved Bordet, hvor De nu sidder, og har her faaet mangt et godt Maaltid Mad, hvad han og trængte til'. Degnen i Karup, *Søndberg*, havde det meget trangt, kunde jeg nok skjønne, og ham vilde jeg ikke paa nogen Maade være til Besvær.«⁶

Kristensen har altså overnattet i Karup-Kølvrå i fire nætter i perioden 9.-13. januar. Han glemmer imidlertid på dette sted at fortælle, at han ud over Jens Mikkelsen (kaldet »Jens Degn«) også bl.a. gjorde bekendtskab med Niels Albretsen ved denne lejlighed.

Kristensen fortsatte rastløst sine rejser. I februar var han helt ude i »den rigtige Vesteregn«, hvor han reddede sig en ordentlig forkølelse og i nedtrykt sindsstemning skrev til Svend Grundtvig 14. feb.: »Det værste er jo, at jeg overanstrenger mig og faaer meget lidt Søvn, thi jeg kan paa ingen Maade vænne mig til at sove i de mange fremmede Sænge. Megen Kuld samler jeg jo ved at gaa om Natten fra de smaa Hytter til de Steder, hvor jeg kan faa Nattely, og det sker jo næsten hver Aften hen ad Midnat. Men jeg maa love, at Vestjylland er gjæstfrit. Mit Sind er saa tungt og mit Hoved fortumlet.« Efter at have vederkvæget sig derhjemme i slutningen af februar tog Kristensen ud på sin sidste større tur den 3. marts. Han fik kørelejlighed med sin præst til Sunds, og onsdag d. 4. kom han til »Skåphuset« ved Ilskov, som blev drevet af tre karle. »Der var ikke Spor af Kvindfolk i den Gaard« bortset fra det kvindemenneske med barn, som ejeren havde lokket, og som kom indimellem, skriver Kristensen. Selv om han var bange for at få fnat, tog Kristensen mod tilbuddet om at overnatte, inden han om torsdagen gik videre til Ildsgård, hvor han både optegnede efter manden selv, Gotfred Nielsen, og efter tjenestefolkene. Herfra gik han fredag morgen de 10 km til Kølvrå og brugte nu fredagen og lørdagen (og noget af søndagen) til at optegne efter Jens Mikkelsen, Niels Albretsen, Karen Andersdatter m.fl., mens han overnattede dels i Møllen i Karup dels hos en unævnt i Neder Uhre (mon ikke den unævnte er gårdmanden Jens Ure, som Kristensen havde overnattet hos i januar?). Det var herfra, Kristensen skrev sit ovenfor citerede brev til Svend Grundtvig d. 8. marts, inden han gik til Karup for at gå i kirke: »Endskjøndt jeg ikke ved, hvordan jeg skal faa dette Brev

afsendt til Dem, da der her slet ingen Postforbindelse er, men vel sagtens et gaaende Postbud et Steds, op til Viborg, vil jeg dog i denne Søndag Morgen, da jeg har lidt Tid og Lejlighed se at faa et Par Viser skreven af, som det nok haster noget med.« Brevet fortæller ikke mere om besøgene hos Mikkelsen og Albretsen, end ovenfor citeret, men hen mod slutningen skriver Kristensen bl.a.: »Naar jeg om godt en 8 Dages Tid kommer hjem igjen, saa tænker jeg, at der ligger et nyt Korrekturark hjemme, og derfor haster jeg med i hver en Fritime at renskrive og sende Dem, hvad jeg faar. Nu skal jeg til Gammel-Hodsager, hvor Jens Mikkelsens Søster bor, for hun skal kunne endnu flere Viser end han, og naar jeg faar dem optegnet (hvis hun ellers vil sige mig dem, for den unge Kone er opvakt), saa ved jeg ikke af, at jeg kan opspore flere Viser for denne Gang.« Kristensen vandrede omkring i endnu 10 dage, før han kom hjem. Gennem Mikkelsen var han blevet henvist til dennes to søskende, Niels og Ane, men besøget her blev i øvrigt en skuffelse (se senere). Jens Mikkelsens visesang har været en familietradition; af Kristensens førsteoptegnelser kan man desuden se, at datteren Ane Jensdatter har været til stede i optegnelse-situationen og har sunget lidt for ham.

De tilgængelige breve giver os ikke flere oplysninger om Mikkelsen og Albretsen, men 17 år senere tegnede Kristensen følgende portræt af Albretsen i sit lange og dybtborende efterskrift til *Jyske Folkeminder*, bd. XI:

»Ej maa jeg glemme at omtale mit Besøg hos *Niels Albretsen* i *Kølvraa*, Haderup Sogn. Han var særdeles overtroisk og troede for Resten, at alle vilde forgjøre ham og hans. Da han var død, tog en Indsender til 'Viborg Stifts Folkeblad' sig den Fornøjelse at fortælle noget om Manden og dvælede særlig ved denne Særegenhed hos ham. Jeg skal dvæle ved noget andet hos ham, som er mere tiltalende, om end Opholdet i hans Hus ikke var mig saa særdeles behageligt. Jeg kunde skjønne, at alle slags Omløbere havde deres Tilhold der og jævnlige saa ind til Familien. Den anden Dag, jeg var i Huset, havde jeg forsynet mig med en Fiolin, ved hvis Hjælp jeg satte nogle Melodier op efter Nielses Sang, da en Omstrejfer indfandt sig, satte sig paa den høje Hest og betydede mig strags, at der var noget fordægtigt ved mig. Højest pudsigt var det af en saadan sølle Fyr at vilde true mig med at trække mig til Sognefogeden og begyndende med at gjøre Alvor deraf. Han vilde se mine Papirer og anbefalede Niels at træde energisk op i stedet for saadan at sidde og gaa i Faldgruber. Vor gode Niels Albretsen blev virkelig ogsaa betænkelig, men den sunde Fornuft sagde ham dog, at Fyren var paa Vildspor, og da jeg traadte noget kraftig op, red jeg Stormen af. Heldigt var det, at jeg havde været der en Dag før og overnattet hos en brav Gaardmand i *Kølvraa*, thi hvis denne kunde gjøre dette for mig, maatte jeg sikkert ikke være hverken Ty

eller Røver. Nu ja, jeg kunde jo have ladet Karlen trække af med mig, han havde nok ladet Modet falde og løbet sin Vej paa Halvvejen, men den kostbare Tid var bleven spildt for mig til ingen Nytte. Niels Albretsen sang iblandt andet den prægtige Vise om Krybskytten (J. F. II 6). Det kneb for ham at komme i Tanker om den, og paa et hængende Haar havde jeg gaaet glip af den. Han vidste nok, at den var god, men en endnu bedre, som var rundet ham i Tanker om Natten, var atter gaaet ham ad Glemme, og nu var det ham ikke muligt at gjenkalde den. Maaske noget udmærket, der gik sporløst tabt. Hvem kan vide det? Men at der er Sandsynlighed for det, er sikkert. Man har endog-saa paa Tryk fremsat den Paradox, at hvad der har Livskraft i sig, det skal nok blive gjemt, hvad der er værd at gjenføde, det skal ikke og kan ikke dø. Men mange bitre Erfaringer har tilfulde godtgjort mig, hvor urimelig slig Paastand er.«⁸

Endelig har Kristensen skildret sit andet besøg i Kølvrå i erindringerne. Det er jo en ret sen kilde, men da den bygger på samtidige notater, breve til hjemmet o.l., som kan være gået tabt eller ikke er tilgængelige i dag, er det alligevel en værdifuld kilde. Heri skildrer Kristensen de to dage i Kølvrå, fra han fredag morgen tog afsked med Gotfred Nielsen i Ildsgård, således:

»Gotfred spurgte mig, hvor jeg nu vilde hen, og dertil svarte jeg: 'Til *Jens Mikkelsens* i Kølvrå, kjender De noget til ham?' – 'Ja, det skulde a vel gjøre, da han er min Nabo'. Deres Jorder stødte nemlig sammen, og dog var der stive 3 Fjerdingvej imellem de to Beboelser. Naa, jeg gav mig da paa Vej. Jeg har hørt, at Gotfred er levende endnu som meget gammel Mand. Jeg gik og gik og øjnede ingen Beboelser paa min Vej. Nogle faa Dage efter (d. 8de Marts) skrev jeg til min Kone: 'Jeg er somme Tider færdig til at græde, og jeg kastede med Vemod Øjet tilbage mod Syd, da jeg i Fredags (d. 6te Marts) kom til *Gedhuset* og endnu kunde se Taarnet af Gjellerup Kirke. Jeg satte mig ned i Lyngen og faldt saa at sige helt hen. Et lille Stykke længere fremme kunde jeg intet mere se. Tit og ofte tænker jeg tilbage til de faa Timer, du var hos mig i Sunds'. Altsaa kom jeg hen til *Jens Degn* og begyndte strags paa at skrive op. Han kunde endnu en hel Del Viser, og Datteren kunde ogsaa lidt. Dernæst var jeg henne hos *Karen Andersdatter*, som var født i *Dagbjærg* og ligeledes boede i *Kølvrå*. Efter saa at have faaet en Del Viser skrevet op hos disse Mennesker gik jeg hen til *Niels Albrechtsen*, som jeg før havde været hos. Han boede jo i en Hytte ikke langt derfra. Man kaldte ham *Kongen*, og han var nok ogsaa Landstrygernes Konge, i alt Fald søgte alskens løse Folk ind i det Hus og havde endog der Natteherberg. Han var født i Almtoft i *Hørup Sogn*, altsaa ogsaa fra *Kjellerup-Egnen*, og kunde mange

gamle Viser. Da han sang udmærket, gik jeg over til lærer Søndberg og laante hans Fiolin for at faa nogle af Niels Albrektsens Toner sat op. Imens jeg nu sad der, kom en lurvet Person ind, som sad lidt og hørte paa, hvad vi tog os for, men saa begyndte han at anfalde mig og vilde have at vide, med hvad Berettigelse jeg sad her. Han gik endog saa vidt, at han truede med at hente Sognefogden, fordi jeg maatte være en meget mistænkelig Person. Jeg brød mig jo ikke stort om hans Trusler, men Niels Albrektsen lod alligevel til at være bleven noget mistænkelig. Da jeg ingen Papirer havde at fremvise, saa kunde der alligevel være mulighed for, at jeg ikke var den, jeg gav mig ud for, og om jeg end forsikrede, at jeg var Degn i Gjellerup, vilde Niels ikke nu tro det, det kunde ikke være muligt, at en Degn rejste omkring og gav sig af med sligt. Jeg bad dem saa til Slutning om at følge med hen til Lærer Søndberg, for at han kunde vidne, at han kjendte mig, men det vilde de dog ikke. De raabte stadig paa Legitimationspapirer, men omsider blev de da mere rolige. Jens var nu mindre meddelsom, og jeg fik ikke mere ud af ham. Jeg véd ikke, hvor den anden Fyr var fra, for jeg spurgte ham ikke om det og vilde have saa lidt med ham at gjøre som muligt, men at han var godt kjendt i Huset og tit kom der, kunde jeg nok skjønne. Jens Ure fortalte mig siden, at det var et Sted, hvor alskens løse Folk holdt til, og det var helt berygtet. Da jeg mange Aar efter nemlig i 1921 holdt et Foredrag i Viborg og fortalte noget om mine Rejser paa den Egn, kom jeg ogsaa til at nævne mit Besøg hos Jens Albrektsen. Nogle Dage efter fremkom i 'Viborg Stifts Folkeblad' en lille Indsigelse imod min Fremstilling af Forholdene hos ham. Manden, der skrev, kjender jeg ikke, men han vilde da fremhæve, at jeg havde overdrevet for stærkt, og at Folkene var ej alene dygtige, men ogsaa hæderlige Mennesker, og at deres Afkom havde skikket sig godt. Det vilde eller kunde jeg ikke gjendrive. Men mit Indtryk af Stedet var, som jeg her har skrevet. Folkene (d.v.s. N.A. og hans Kone) var jo meget flinke imod mig, og jeg maa stærkt fremhæve, at han var særdeles rar til at meddele mig, hvad han kunde, og meget udholdende til at synge for mig.«⁹

Kristensen havde senere nogle problemer med at skelne mellem, hvad han havde fået fra Jens Mikkelsen og hvad fra Niels Albrektsen. De løb sammen i erindringen, som det også ses ovenfor, hvor deres fornavne flere gange byttes om.

Da Kristensen om søndagen pustede ud efter en travl uge, gik han i kirke i Karup. »Men ringere Præst har jeg aldrig hørt«, siger han i erindringerne. Efter kirketid gik han over i skolestuen hos lærer Søndberg, men tiden faldt ham lang: »... jeg følte Hjemvé, og det var aabenbart den værste Rejse, jeg

endnu havde været paa. Der var dog langt tilbage, inden jeg kunde komme hjem. I Skolen saa jeg en Del af Ole Veedfalds Bøger, som Enken havde lagt ind der til Salg. Men de var mest tyske, og der var ingen af dem, jeg brød mig om.«¹⁰

Ved siden af bekendtskabet med sine gode visesangere fik besøgene i Kølvrå i 1874 betydning for Kristensen, fordi han her for første gang hørte om den netop afdøde, fattige og sære husmand Ole Veed-Falds mærkelige skæbne. Interessen for Ole Veed-Fald varede livet igennem, og 44 år senere, i 1918, udgav han en hel bog om ham. Skildringen af de lidet hygiejniske forhold hos de fattige visesangere i Kølvrå, får i erindringerne Kristensen til at bemærke: »Det er dog ikke for at skæmme disse Mennesker, jeg har fortalt det foranstaaende, men for at tegne et lille Billede af, hvordan Tilstandene den Gang var. Nu er de sikkert anderledes i disse Egne, og fra saadanne meget tarvelige og usle Hjem er der ikke saa sjælden udgaaet helt dygtige og virkelystne Mennesker. Det var ikke let at have pæne og ordentlige Hjem, naar Fattigdom var raadende ude og inde.«¹¹ Det er mere end et tilfælde, at interessen for de gode visesangere og den begavede og sære Ole Veed-Fald blandes sammen under besøgene i Kølvrå.

Så meget, og ikke mere, har Kristensen fortalt om de to sangbegavede husmænd i Kølvrå og de omstændigheder, han optegnede hos dem under. Med støtte i de bevarede optegnelser kan vi konkludere, at Kristensen under sit første besøg fra 10. jan. 1874 har optegnet teksterne til 6 viser efter Mikkelsen og til 11 viser efter Albretsen. Under dette besøg optegnede Kristensen ligeledes 2 visetekster efter husmandskonen Ane Pedersdatter. Da Kristensen kom tilbage til Kølvrå i dagene fra d. 6. marts optegnede han yderligere 14 visetekster og 14 melodier efter Mikkelsen samt 3 visetekster og 9 melodier efter Albretsen. Kristensen har kun optegnet viser, men ikke andre folkeminder, efter disse to personer, og han besøgte dem aldrig senere.¹² Han fik desuden tid til at optegne nogle få visetekster efter Mikkelsens datter, Ane Johanne Jensdatter, og 11 visetekster efter huskone Karen Andersdatter under dette andet besøg. Så vidt det kan skønnes, har Kristensen optegnet tekster hos både Mikkelsen og Albretsen om fredagen d. 6. og optegnet 21 eller alle 23 melodier efter de to sangere lørdag. Iflg. et notat på førsteoptegnelserne besøgte Kristensen imidlertid Karen Andersdatter i Kølvrå om søndagen, og derfor har han måske også først optegnet de sidste tekster og (to) melodier hos Mikkelsen denne dag?

Nedenfor er anført de viser, som Kristensen har opskrevet efter Mikkelsen og Albretsen, med angivelse af a) visens førstelinie, b) om den med de traditionelle betegnelser tilhører gruppen af »Danmarks gamle Folkeviser« (DgF), skæmteviser (Sk.), de såkaldte efterklangsviser (Eft.) eller er af nyere art, og c) om teksten er optegnet med melodi eller ej. Viserne anføres

inden for hvert repertoire i den rækkefølge, hvori Kristensen optegnede dem.¹³

Jens Mikkelsen:

Jeg fæstede mig saa stalt en Jomfru; *Sk. 22.* Med melodi.

Skjøn Medler han tjener i Kongens Gaard; *DgF 271 Vg.* Med melodi.

Herr Peder han rejst' til Engeland; *DgF 446 I.* Med melodi.

De lagde liden Kirsten paa Bolstere blaa; (*et enkelt variantvers til*) *DgF 263 Bc.*

Dannerkongen han kaldte paa Svendene smaa; *DgF 42 B.* Med melodi.

Der sad en Pige paa Højelands Bro; *DgF 38 As.* Med melodi.

Der bor en Mand paa Vejstereslot; *Sk. 153.* Med melodi.

Las han vild' ad Skoven gaa; *Sk. 120.* Med melodi.

Skaden bøj til Gilde; *Sk. 59.*

Junker Jakob han tjener i Kongens Gaard; *DgF 253 Ha.* Med melodi.

Ja, Gud ved min Villi, at jeg har dig kjær; *DgF 416 Cd.* Med melodi.

Jeg ved mig en skjøn Jomfru saa faaver og fin; *Eft. B II e 4.* Med melodi.

God Aften, Marie! du lukker mig ind; *Nyere.*

Der kom en Prins fra Engelland hjem; *Eft. B 39.*

Jeg stod paa Loftet og børsted' mit Haar; *DgF 55 Bb.* Med melodi.

Bispens Datter i fremmede Land; *DgF 527 Tillæg I C* (»*Bolevise*«).

Jeg stod paa Loften og børsted mit Haar; *Sk. 152.* Med melodi.

De Hamborgs Præstens Piger; *Sk. 155.*

His oppe paa vor gamle Loft; *Eft. B 87.* Med melodi.

Matrosen gik i Lunden; *Eft. B 90.* Med melodi.

Niels Albretsen:

Matrosen gik i Lunden; *Eft. B 90.*

Herr Ribold tjener i Kongens Gaard; *DgF 183 Kk.* Med melodi.

Ja, vel har jeg tjent udi fremmede Land; *DgF 458 Cp.* Med melodi.

Angenete hun ganger paa Højelands Bro; *DgF 38 Aq.*

Herr Peder han kommer fra Tingen hjem; *DgF 390 Ch.*

Herr Ott' han red her op under Ø; *DgF 277 G.* Med melodi.

Svend Jørgen han red sig op ad Land; *DgF 89 Be.* Med melodi.

Kejseren havde de Døttre tre; *DgF 382 Be.*

En Gang var jeg saa liden en Mø; *Sk 126.* Med melodi.

Niels Baadsmænd han havde saa stor en Uro; *Sk. 42.* Med melodi.

Jeg spænded' mine Sporer, jeg sadlede min Hest; *DgF 384 A.* Med melodi.

Se, nu stunder Natten til; *Eft. B 88.* Med melodi.

I Dag er jeg kommen til Torvs, min Ven; *Nyere* (»*Gadevise*«). Med melodi.

Dannerkongen han lader en Havfru' fang'; *DgF 42 B.*

Kristensens førsteoptegnelser af melodier, som han optegnede efter Mikkelsen og Albretsen, er gengivet i faksimile nedenfor. Nodebilaget bagest giver de 23 melodier i den af Kristensens renskrifter, som jeg mener bedst udtrykker hans egne intentioner så tæt på optegnelsestidspunktet som muligt. De er indenfor hvert repertoire anført i den rækkefølge, hvori Kristensen optegnede dem.¹⁴

Førsteoptegnelserne i »Dagbogen« og de renskrifter, der er udvalgt til gengivelse i nodebilaget, udgør imidlertid kun en lille del af det kildemateriale vi har til *melodierne*. Kristensen sendte stort set alle de visetekster og en del af de melodier, som han indsamlede i denne periode, over til Svend Grundtvig med henblik på udgivelse i *Jyske Folkeminder*, II, som udkom 1876 (og til brug for Grundtvigs arbejde med *DgF* udgaven). Disse tekster og melodier findes i dag i det såkaldte »Visemanuskript II« (DFS 1929/24) og her findes to af vore 23 melodier – i øvrigt oversendt allerede med brevet 8. marts. Senere udarbejdede han for melodiernes vedkommende et »Udkast til trykmanuskript« til *JF II* (DFS 1929/36B), som melodiredaktøren af denne udgave, komponisten Chr. Barnekow, rettede og kommenterede. Kristensen udarbejdede derefter »Det egentlige trykmanuskript« (DFS 1929/36C), der i dag ligeledes bærer påtegninger med Barnekows hånd. Resultatet blev, at 14 af de 23 melodier blev trykt i udgaven, hvortil i øvrigt er bevaret et ikke helt komplet korrektur eksemplar på DFS's læsesal. Viseudgaven *JF X*, som indeholder fire af Mikkelsens og Albretsens tekster, er en ren tekstudgave, men melodierne til to af disse viser var allerede blevet trykt i *JF II*.¹⁵ Den renskrift, der idag er kendt som »Ældste trykmanuskript til *JF XI*« (og findes spredt i DFS 1929/36A og DFS 1929/34 påtegnet mærket \varnothing) udarbejdede Kristensen i virkeligheden for en stor del allerede midt i 1870'erne, og heri findes 18 af vore 23 melodier, af og til med melodiredaktør provst C. C. S. Cederfelt Simonsens påtegninger. Selve *JF XI* udgaven trykker een af Albretsens og tre af Mikkelsens melodier;¹⁶ som det var Kristensens princip havde ingen af disse fire melodier været trykt før. Skæmteviseudgaven fra 1903 trykker til gengæld ingen af vore melodier. Endelig findes alle 23 melodier i 1-3 afskrifter, der stammer fra perioden efter århundredskiftet, i Kristensens afskriftrække DFS 1929/34. Af de 23 melodier er der 5, som ikke blev trykt i Kristensens egne viseudgaver. De trykkes i denne artikel for første gang.¹⁷

Det er denne mangfoldighed af manuskripter, der gør det kompliceret at arbejde med Kristensens melodimateriale, for dels opviser samme melodi ofte større eller mindre afvigelser, dels er manuskripterens kildemæssige status ikke altid let at udrede (altså bestemmelsen af og forholdet mellem førsteoptegnelse/kladde/renskrift/afskrift/trykmanuskript...). På den anden side giver materialet en mulighed for at følge en stor folkeviseindsamler »i

1142

Ji vil færdig sin H. ka hør
 Ji har ji færdig
 Den H. sat ej pan Pølgørge blaas
 de D. h. gæder hundel Klæder li. vort Alting
 Gæder ilt. gr. ilt. gæder ilt. for mig
 h. Kinn. ogel Klæder de ringe efter sig
 Alting

9. 7. 1874

Jeg spændt min færdig - J. F. II 6.
 Niels Baadmann. J. F. II 14.
 Land Vogn J. F. II 105.
 Her Olt. h. J. F. II 77 B.
 Sangene om sig v. lilt. in die J. F. II 137
 Dannerkongen h. lader en Havfru' fang J. F. II 82.
 Sj. stot gran Kæffer J. F. II 30

Blad 1442a i Evald Tang Kristensens »Dagbøger«, DFS 1929/16. Øverst ses slutningen af teksten til Niels Albrechtsens »Dannerkongen han lader en Havfru' fang« (DgF 42), optegnet 6. marts 1874. Derefter ses førsteoptegnelser fra 7. marts 1874 af melodierne til Albrechtsens DgF 384, Sk. 42, DgF 89, DgF 277, Sk. 126, samt til Jens Mikkelsens DgF 42 og DgF 55. – Her kigger vi Kristensen over skulderen i optegnelsestituationen; bemærk de tre forsøg før han er tilfreds med optegnelsen af dagens første melodi.

4 mit ständes Natten vil
 ha J.F. XI 85.

Ja vil has sig spind inde hos Gud
 J.F. II 130

Hans Almand spind i hos Gud J.F. II 85

I Dag er jeg kommen til Torvs Affe

Gudsens Jakob J.F. IV

Bispens Datter i fremmede Land for at sligere s. Hje
 ind i det som h. gids outaring h. vil have lidt skand t
 zeh s. vil h. koste op i (Haben). Da vedste det is det
 tin, hi vedste hvad Jovfrouen vilie den var
 Hjen skelke i hi agste J.F. II 197

Skatrosens sig i Hjemmet J.F. XI 83.

Evald Tang Kristensens »Dagbøger«, blad 1442b. Førsteoptegnelser fra 7. marts 1874 af melo-
 dierne til Albrechtsens Eft. B 88, DgF 458, DgF 183 og »I Dag er jeg kommen til Torvs«; deref-
 ter melodi til Mikkelsens »bolevis« om Bispens Datter i fremmede Land og atter melodier til
 Mikkelsens DgF 271 og Eft. B 90.

Hvor Peter h. vordt sit byglaind J. F. II 20 D. 1443
 20-94
 Jeg ved mig en dygtig J. F. II 92
 Hvilken h. vil du kornen gaa
 Ja Gud ved min Velle at jeg har 25 J. F. II 80 A
 Agnete Møller
 alle oppg. man var gl. hatt. J. F. II 82
 Møller bor i Strand par
 la. v. p. J. F. II 82
 stemmel i den

Evald Tang Kristensens »Dagbøger«, blad 1443a. Førsteoptegnelser fra 7. marts 1874 af melodier til Mikkelsens DgF 446, Eft. B II e 4, Sk. 120, DgF 416, DgF 38, Eft. B 87 og Sk. 153.

værkstedet«, og som sådan er det enestående blandt danske folkeviseoptegnere i 1800-tallet. Disse ting vil blive taget op nedenfor, hvor også de to viserepertoarer efter Mikkelsen og Albretsen vil blive gennemgået og kommenteret. Vi skal nu først se, hvordan materialet kan bruges til at belyse Kristensen som folkeviseindsamler.

Evald Tang Kristensen som folkeviseindsamler

»Jeg har altid interesseret mig for saadanne Mennesker, hvis Liv har været misbrugt eller vanrøgtet ved Tidens Ugunst eller Medmenneskers Uforstand eller formedelst altfor fattige Kaar og Mangel paa Evne til at bøje sig for Magthavere og indflydelsesrige Personers Rethaveri, hvad enten det er paa det gejstlige eller retslige Omraade.« Sådan begrundede den gamle Kristensen i 1918 sin interesse for Ole Veed-Falds skæbne, og han lagde til: »Saa stor en Hindring for mange Mennesker er det at være fattig, at man ikke ret kan forestille sig det, naar man ikke selv har prøvet dette voldsomme Tryk. Jeg har faaet et ret godt Indblik i dette, da jeg i Ungdommen har været under lignende Kaar og har færdedes næsten al min Tid iblandt saadanne forkuede og dog velbegavede Mennesker.«¹⁸

Interessen for begavede outsiders og følelsen af selv at være en sådan outsider er en rød tråd gennem Kristensens liv. Men *drivkraften* i hans fabelagtige livsværk og hans *grundsyn* er dog mere sammensat og modsætningsfyldt end som så.¹⁹

Som baggrund er det nyttigt at erindre, at Kristensen levede i et samfund i forandring.²⁰ De store landboreformer i slutningen af 1700-tallet havde opbrudt det gamle feudalsamfund og dermed det traditionelle landbosamfund og havde banet vejen for en ny produktionsmåde. Gennem 1800-tallet var der på landet udviklet et samfund med en overklasse af godsejere, der drev jorden med lønarbejdere efter kapitalistiske principper, et betydeligt gårdmandslag og et stort agrart proletariat af husmænd, landarbejdere og tyende. I 1860'erne havde den nye klasse af selvejerbønder – ligesom godsejerne – gode kår, eftertiden har ligefrem kaldt perioden ca. 1830-75 for »kornsalgsperioden«. I modsætning til godserne blev gårdene drevet som familiebrug ved hjælp af nogle få karle og piger. Udviklingen foregik med veksellende hast i de forskellige egne af landet, men fra 1860'erne kan man tale om, at Danmark er blevet et agrarkapitalistisk samfund. Produktionen var blevet markedsrettet, og en af følgerne var den omfattende udbygning af transportnettet (jernbaner), der fandt sted fra 1860'erne. Godsejerne førte det store ord økonomisk og politisk både i lokalsamfundet og på landsplan frem til »systemsiftet« i 1901. Men gårdmandsklassen optrådte efter 1830 stadig mere selvbevidst: Man kunne se de grundmurede gårde rejse sig landet over, og parallelt hertil blev gårdmandskulturen stivet af med et

grundtvigiansk menighedsfællesskab, fri- og højskoler, partiet Det forenede Venstre (1870) m.m. Da de økonomiske konjunkturer vendte i 1870'erne, kunne gårdmandsklassen endda svare igen med andelsbevægelsen og derved dels yde godserne effektiv konkurrence, hvad produktionen angik, dels sikre det agrare småborgerskab den styrke, som muliggjorde »systemskiftet« på det politiske plan. Anderledes med den underklasse af husmænd og landarbejdere, der var vokset voldsomt efter landboreformerne, og hvoraf en del så sig nødsaget til at udvandre til Amerika eller indvandre til de store byer fra 1870'erne. De fik ikke del i velstandsstigningen under kornsalgsspe-rioden. De var økonomisk og politisk låst fast i et underordningsforhold til godsejere og gårdmænd, og de led endnu under forhold, der mindede om tidligere århundreders: Fysiske overgreb, stor sygelighed og børnedødelig-hed, utilstrækkelig kost, ringe skolekunderskaber osv. Fra 1860'erne fandt en del af den landlige underklasse et samlingspunkt i Indre Mission, men først fra 1890'erne kan man tale om en klasseorganisering i Husmandsbevægel-sen. I de store byer, som det landlige proletariat indvandrede til, fandt de en industrialisering, som også i stigende grad prægede landbrugssektoren, de fandt fagforeninger og et Socialdemokrati, som prøvede at organisere byar-bejderklassen. Politisk er århundredets sidste fjerdedel dog ikke præget af dette socialdemokrati, men af forfatningskampen mellem Venstre og Højre. Og da Kristensen i 1860'erne begyndte sin indsamlingsvirksomhed, var det ikke diskussioner om underklassens manglende rettigheder, der dominerede den offentlige debat, men det nationale spørgsmål – accentueret af tabet af Sønderjylland i 1864.

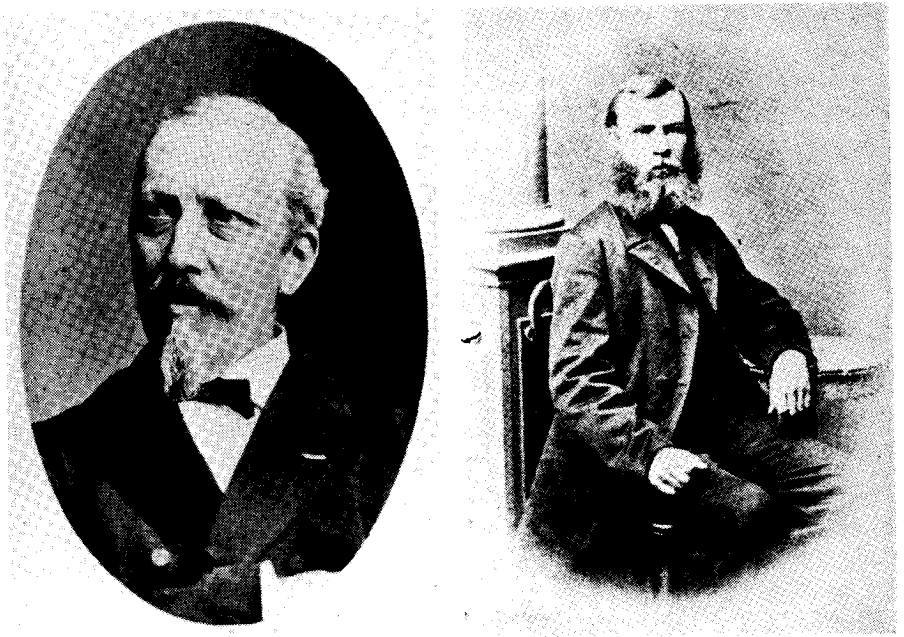
Landsbylærernes plads i alt dette var modsætningsfuld. Lærerne var nor-malt selv vokset op på landet som gårdmands-, husmands- eller lærersønner, men deres virke bar ofte præg af en balancegang mellem statslige og kom-munale interesser, mellem verdslige og gejstlige interesser, mellem folkekul-tur og danneskultur samt mellem stridende samfundsgrupper. Ansættel-sesmæssigt var lærerne afhængige af den nye gårdmandsklasse foruden af præst og godsejer – og de tre parter var ikke altid enige. Gårdmandsklassens sparsommelighed i kommunale anliggender og interesse i at fastholde lærer-ne i et underordningsforhold havde ført til, at landsbylærernes sociale og økonomiske forhold var forværret i »kornsalgsspe-rioden« – så lærernes fore-stillinger om at være en kulturel og ideologisk elite måtte nødvendigvis brydes med angsten for proletarisering. Lærerstandens nye status som et samfundsmæssigt »mellemlag« blev stadig tydeligere.

Kristensen voksede op i områder af landet, der var tilbagestående i den økonomiske udvikling (midt-vest Jylland), men som skolelærer blev han påvirket af tidens romantiske og nationale strømninger. Hans grundindstilling er livet igennem en blanding af kærlighed til det gamle bondesamfund,

romantisk ideologi og nøgtern skolelærer-rationalisme. Det er en af forklaringerne på de modsætninger, man kan finde i det; en anden er, at Kristensen udviklede sig. Kristensen betragtede folkeminderne som en værdifuld kulturarv, der havde stadig trangere kår i samtiden, og som truede med at uddø helt, hvis den ikke blev indsamlet i tide. Folkeminderne og deres bærere besad en særlig poesi – Kristensen taler også om »Livsposien« – og det er denne værdi ved folkekulturen, som Kristensen ønskede at redde, mens tid var, og bevare eller genoplive ved at sprede den til hele folket. Folkeminderne er derfor »...den bro, der binder fortid til fremtid over glemslens å«, som han udtrykte det i *Skattegraveren* 15/6 1886. Folkemindernes poesi stillede Kristensen i modsætning til samtidens »Materialisme«, hvorfor han ikke brød sig om f.eks. Det forenede Venstre.²¹

Nationalromantiske tanker som disse kan man finde hos Kristensen fra de tidligste indsamlerår og frem til hans død. Det er synspunkter, der kan spores tilbage til Herder og brødrene Grimm, og som Kristensen har mødt gennem sin kontakt med lærer-, seminarie-, præste- og højskolekredse, gennem læsning som ung lærer og gennem sit omfattende brevveksling med Svend Grundtvig. At N. F. S. Grundtvigs tanker om at vække og genrejse folket ved hjælp af fortidens storslåede digtning har påvirket Kristensen, er tydeligt, men hvor meget han direkte har læst ham er uvist. Hvorom alting er: Disse nationalromantiske tanker har Kristensen fælles med mange andre lærere og folkemindesamlere i tiden. Det særlige hos ham som folkemindesamler er, at han efterhånden udvikler et nyt og bredere syn på, hvad folkeminder er, og at nationalromantikken til stadighed brydes med et nøgternt rationalistisk syn på tilværelsen.

Det var Svend Grundtvig, der på tryk i 1861 lancerede begrebet »folkeminder«, som han tidligere blot havde kaldt »gamle danske Minder«, »Minder i Folkemunde« o.l. For ham var det minder om folkets enhed i en længst svunden og digterisk mere glørværdig fortid: Viser, eventyr, sagn, skikke, tro og ordsprog. For forskeren Svend Grundtvig i København fremtrådte folkeminderne som *tekster* enten i gamle manuskripter, i samtidige indsendte optegnelser eller i trykte bøger. Kristensen var i sine tidlige indsamlerår i 1870'erne stærkt præget af dette folkemindebegreb, og brugte de fleste af sine kræfter på at indsamle *gammel folkedigtning*. Dybt i ham sad imidlertid kærligheden til den bondekultur, han selv var vokset op i, og han var ikke i stand til at løsrive sin glæde over folkedigtningen fra de indtryk, han fik af de mennesker, der bar den. Kristensen fandt i sine tidlige indsamlerår ud af, at det var landbosamfundets laveste lag, som kunne de folkeminder, han ledte efter: »For det er et Særkjende, at næsten alle de, der kunne noget, ere Smaafolk, Indsiddere og Fattiglemmer« skrev han til Svend Grundtvig 12/3 1869, og et par år senere taler han om disse meddelere som »Bærmen i

Til venstre professor Svend Grundtvig (foto 1882; original i Dansk Folkemindesamling). Til højre Evald Tang Kristensen som ungt menneske – ved den tid, da han indledte sit samarbejde med Svend Grundtvig i slutningen af 1860'erne. (Efter Kristensens »Minder og Oplevelser«, II, s. 176).

Folket«. ²² Kristensen forsøgte aldrig at bortforklare eller sløre kløften mellem meddelernes materielle fattigdom og deres kulturs rigdom – han har været slået af denne kløft. I løbet af 1880'erne og 1890'erne nåede han frem til en dybere social forståelse og en bredere opfattelse af folkemindesbegrebet. I disse årtier slog begrebet *kulturhistorie* igennem som en ny form for historieskrivning, og Kristensen fandt i dette begreb en ramme, han kunne bruge til at tolke sine erfaringer med folkeminderne og deres meddelere ind i. Han udvikler sig kort sagt gennem 70'erne, 80'erne og 90'erne fra en nationalromantisk folkemindesopfattelse til et mere socialt bevidst, kulturhistorisk syn. ²³

Man kunne tro, at den sociale forståelse, som Kristensen oparbejdede for sine materielt fattige folkemindes-meddelere, ville medføre, at han ud over at være den gamle folkekulturs fortaler også ville optræde som den samtidige underklasses politiske talsmand. Det er imidlertid ikke tilfældet. Han har givet skarpe skildringer af fattigdommens virkninger hos sine bedste meddelere, men han beskæftiger sig aldrig mere overordnet med fattigdommens årsager. I erindringerne sammenfattede han sit syn livet igennem ved at

skrive, at »...jeg aldrig har været Politiker, og kun lidt politisk interesseret, da jeg stadig har anset Politik, naar den *rigtig griber et Menneske*, for at være ødelæggende over for det bedste og fineste i hans Sjæleliv.«²⁴ Det bedste og fineste var »poesien« og sansen for fortidens arv, og Kristensen bedømte ofte personer og bevægelser efter, om de interesserede sig for disse ting eller ej. De sidstnævnte var han nådesløs i sin fordømmelse af, og det er forklaringen på, at I. C. Christensen i de senere år kom til at stå for ham som prototypen på en uforstående og åndløs politiker, fordi han i 1903 besluttede at inddrage Kristensens udgivelsesundersøttelse – ja, Kristensen udnævnte ham endda i erindringerne til at være den Person, der »...i min Virksomhed som Samler af Folkeminder har gjort mig mere Skade end nogen anden.«²⁵ Hvis man ikke var for, var man imod – et tredje gaves ikke. Derfor måtte Kristensen ligeledes fordømme Indre Mission, skønt han i sin ungdom var meget religiøst påvirket og havde en vis sympati for de religiøse vækkelser. Da han kom til Gjellerup mødte han vækkelsen i sit skoledistrikt, men det gav problemer omkring folkeminderne.²⁶ Allerede i sit andet brev til Svend Grundtvig skrev han således 12/3 1869: »Uden nu at ville bedømme Opvækkelsen for haardt, hvilket jeg nødig vilde, da den ellers gjør stor Gavn her, tør jeg nok sige, at den er de gamle Folkeminders største Fjende, for den tillader paa ingen Maade Folk at synges gamle Viser eller fortælle Æventyr. Den er da og en væsentlig Hindring for min Virksomhed som Samler, og mange her i Sognet se ogsaa skjævt til denne min Gjærning.« Kristensen udtrykte også dette syn på tryk, og i *JF XI* konkluderede han: »...ingen Fremtoning i vor Tid har gjort Folkeminderne saa megen Skade som den indre Mission.«²⁷

Dette korte generelle signalement af Kristensen er imidlertid ufuldstændigt, hvis det ikke fremhæver den *nøgternt-rationalistiske grundtone*, som også findes livet igennem. Der stak nemlig et stykke af en reformvenlig oplysningsmand i den jyske skolelærer. I de unge år skrev han avisartikler om »Modersmaalets Værd«, men sandelig også et forsvar for folkelige oplysningskribenter, en vejledning i passende litteratur for bondestanden i de lange vinteraftener og et forslag til at begrænse ungdommens udskjelser i legestuer og på baller, bl.a. ved at forbyde dem i fastetiden.²⁸ (Det sidste var ikke bare mundsvejr, for som sognerådsformand i Fårup stod Kristensen engang op midt om natten for at kontrollere, om en legestue nu virkelig standsede på det påbudte tidspunkt). Allerede i Gjellerup-tiden (1866-76) engagerede Kristensen sig i lokalt reformarbejde: Han var med til at oprette og blev formand for »Gjellerup og Omegns Arbejder- og Brugsforening«, han blev distriktsforstander for Gjellerup sogns brandkasse, han var med til at få en avis igang i Herning egnen, og han virkede for at få postforbindelse til Gjellerup.²⁹ I Fårup blev han som nævnt sognerådsformand, hvor han for

at spare kommunens penge var streng over for sognets fattige – *for* streng siger han i erindringerne – og bl.a. var med til at sende folk under fattigvæsenet på tvangsarbejdsanstalt. Her oprettede han også en læseforening, blev ligsynsmand, deltog i lærermøder, ligesom han deltog i dannelsen af en alternativ lærerforening (i protest mod Danmarks Lærerforenings »meget materialistiske Grundsyn«).³⁰ Dette praktiske engagement og lyst til at tage fat viste sig også i det daglige skolearbejde, i arbejdet som forlægger og kolportør af egne værker, i et utrætteligt arbejde i hjemmet med hus og have og i meget mere. Kristensen oparbejdede en stor praktisk indsigt i havebrug, landbrug og adskillige håndværk, ligesom han som skolelærer og på sine indsamlingsvandring fik indsigt i mange sociale miljøer. Nok blev Kristensen påvirket af nationalromantiske tankegange, men den nøgterne respekt for virkeligheden, som han også besad, gav de nationalromantiske drag en særlig udformning og kvalitet.

Evald Tang Kristensen kan ikke sættes på en kort formel, dertil er han for vidtspændende og fuld af modsætninger. Som sådan afspejler han sit miljø og sin tid i et samfund i forandring.

Nogle af de egenskaber, der gjorde Kristensen til så god en indsamler af folkevisetekster og -melodier, blev grundlagt allerede i barndommen. Han voksede op i det midt- og vestjyske landbomiljø, der senere blev hans foretrukne indsamlingsmark, og havde således et livslangt kendskab til dette miljø. I barndommen grundlagdes også egenskaber som ordenssans, en uhyre flid og samlertrangen. Han fortæller selv i erindringerne, at han kunne finde på at gemme endog pebernødder, og at han allerede som 11-12 årig samlede og nedskrev nogle gåder efter andre skoledrenge. Da Kristensen i efterskriftet til *JF XI* (1891) prøvede at skildre de egenskaber, som var nødvendige for at være en god indsamler, blev det nærmest et selvportræt: Han fremhævede nødvendigheden af at være »en dygtig Fodgjænger, der kan strejfe omkring i de fjernest liggende og tarveligt bebyggede Egne«, for det ville være et fejlgreb at hæve sig over meddelernes livsvilkår ved at komme kørende til dem. Han nævnte egenskaben *tålmodighed*, evnen til at *overnatte under primitive forhold* på indsamlingsrejserne, at *skrive hurtigt og tydeligt* efter diktat og at *kende den lokale dialekt*. Desuden regnede han det for en fordel at *kende lidt til oldnordisk sprog* og at være *vestjyde* snarere end østjyde. Evnerne som *sjælesørger* for de fattige meddelere i hytterne er svære at konkretisere, men de var nødvendige i lige så høj grad som villigheden til at *hjælpe med praktiske spørgsmål* som lejekontrakter, med familiebreve, som juridisk konsulent osv. Endelig fremhævede Kristensen optegnerens *musikalitet* og færdighed i at »sætte Tonerne op til de Viser, han hører.«³¹ De punkter, Kristensen her i 1891 stiller op, er måske nok udtryk for en efterrationalisering, men vi kan ikke konstatere, at han har forsynet

sig mod nogen af dem under besøgene i Kølvrå. Kristensen havde selv ikke fået nogen form for musikalsk uddannelse i barndomshjemmet, og da han kom på seminariet, forholdt sanglærer Bentzen ham systematisk undervisning i sang og violinspil. Efter Kristensens udsagn har Bentzen været en dårlig og lidet inspirerende underviser. Uden eksamen kunne han imidlertid ikke få bijob som kirkesanger, og resultatet blev, at Kristensen i Helstrup-tiden lærte sig selv sang og violinspil, så han kunne få den nødvendige attest i 1864. På denne tid lånte og afskrev Kristensen bl.a. Berggreens folkeviser-udgave og lærte sig melodierne, så han kunne synge dem. I alt samlede han i forbindelse med disse selvstudier 12 bind med vise- og melodiaskrifter. Arbejdet befæstede interessen for salmer og folkeviser, og det var specielt kærligheden til melodierne, som førte Kristensen ind på at begynde sin optegnervirksomhed de sidste dage i året 1867.³²

Hvilke viser interesserede Kristensen sig for at indsamle? Vi ser bort fra de tekster og melodier, som Kristensen har fået tilsendt fra andre eller har skrevet af efter skriftlig kilde. Tilbage bliver nu de viser, som Kristensen selv har optegnet livet igennem, nemlig efter mine egne optællinger ca. 3030 visetekster efter mundtlig meddelelse fra 700-800 personer og ca. 1030 melodier efter mundtlig meddelelse af ca. 235 personer. Disse tekster og melodier fordeler sig således:

Tekster:

DgF:	ca. 39 %
Skæmteviser:	ca. 28 %
Efterklangsviser:	ca. 18 %
Div. nyere:	ca. 15 %

Melodier:

DgF:	ca. 30 %
Skæmteviser:	ca. 23 %
Div. nyere:	ca. 20 %
Efterklang:	ca. 16 %
Salmer o.l.:	ca. 8 %
Lege, rim og remser:	ca. 4 %

Disse gennemsnitstal dækker imidlertid over en varierende interesse for de forskellige genrer i de forskellige perioder af Kristensens liv. I de første par indsamlingsår indsamlede Kristensen lidt flere alvorlige middelalderballader (DgF) og en hel del flere »nyere« viser end gennemsnittet ovenfor; derimod betydelig færre skæmteviser end gennemsnittet. I 1870'erne og frem til Svend Grundtvigs død blev han ved med at samle forholdsvis mange

DgF-viser, indsamlingen af skæmteviser steg til det gennemsnitlige, mens indsamlingen af »nyere« viser næsten helt gik i stå. Endelig indsamlede Kristensen i 1890'erne og begyndelsen af 1900-talet flere skæmteviser end gennemsnittet, mens antallet af »nyere« steg til det gennemsnitlige og DgF indsamlingen faldt til under gennemsnittet. (Gruppen »Efterklang« udviser ikke markante op og nedgange gennem Kristensens liv). Hvad melodierne angår, så optegnede Kristensen i de første tre år melodi til hveranden vise, men Berggreens hårde dom over hans evner som melodioptegner i forbindelse med udgivelsen af *JF I* tog modet fra ham, og i årene fra 1871 og i resten af 1870'erne optegnede Kristensen nu kun i gennemsnit melodi til hver femte vise. (Under indsamlingsrejserne i vinteren 1871-72 optegnede Kristensen overhovedet ingen melodier!). Når Kristensen o. 1870 ændrede mening om, hvilken slags viser, det var værd at optegne, skyldes det samarbejdet med Svend Grundtvig, men dette aspekt vil blive berørt senere.

Selv om Kristensen udviklede sig frem til langt større selvstændighed fra slutningen af 1870'erne, så er hans optegnervirksomhed taget som et hele primært rettet mod folkeviser i den gængse romantiske betydning af ordet: Gamle mundtligt overleverede danske sange hos landbefolkningen. Hans interesse for nyere lyriske viser synes faktisk at have været mindre end romantikeren Berggreens – der dog udgav en del af dem – og han optegnede stort set slet ikke folkesang i byerne, »mandlige« genrer som sømandsviser, soldatervisere og børstevise (jernbane- og herregårdsbørster) eller samtidige smæde- og kritikviser. Heller ikke kunstviser i folkemunde, syngespilviser o.l. interesserede ham. Hans indsamlingsvirksomhed havde altså stedse et vist tilbageskuende præg: Een ting var Svend Grundtvig og han enige om, når det gjaldt indsamlingsobjektet, nemlig at »bestræbelsen fornemmelig må være henvendt på indsamlingen af *folkeviserne*, som dem, der er nærmest ved undergangens rand.«³³

Kristensen har aldrig sammenfattende skildret sin *teknik* ved optegnelsen af folkeviser. I hovedtræk er det imidlertid muligt at rekonstruere den ud fra førsteoptegnelserne og ud fra mange spredte bemærkninger om optegnelsituationer som den i Kølvrå, der på mange måder er typisk. På sine indsamlingsrejser opsøgte Kristensen gerne sine lærerkolleger, både for at prøve at sikre sig nattely og for at få henvisninger til gode meddelere. Han synes ikke at have kendt lærer Søndberg i Karup i forvejen, men som regel var standssolidariteten så stærk, at Kristensen opnåede den hjælp, han ønskede – og Søndberg havde jo også den gode vilje, selv om han ikke selv kunne huse Kristensen. Lærerne kendte langtfra altid folkekulturens bedste repræsentanter, men de kendte dog folk bedre end præsterne, der »stod Befolkningen altfor fjernt«. Kristensen havde som regel fået et tip om, hvor han kunne træffe gode kilder, men det er utypisk, at det var på tilskyndelse

af en adjunkt Feddersen i Viborg, Kristensen opsøgt Karup og Kølvrå i januar. Hyppigere var det en lærer, der hjalp ham med at vinde indpas i en ny egn (eller i de første år: Kristensens egen familie rundt omkring). Problemet var at finde en enkelt god meddeler, »for havde jeg blot en enkelt Kilde at holde mig til, naar jeg skulde begynde, saa var jeg helt godt hjulpen.« De gode sangere kendte ofte hinanden eller havde hørt om hinanden. I Gjellerup og nærmeste omegn fik Kristensen hurtigt oparbejdet dette »kontaktnet«, og typisk var en del af de bedste sangere i familie med hinanden – f.eks. de fire søskende Ane og Ane Johanne Jensdatter og Jens og Povl Jensen samt deres onkel Frands Povlsen. Derimod kunne Kristensen i de første mange år aldrig »faa Hul« på de sydlige sogne i Hammerum herred, fordi han ikke kunne opspore en god kilde at begynde med.³⁴ Også i Kølvrå kom Kristensen jo gennem Jens Mikkelsen på sporet af en familietradition. At Kristensen besøger sine gode sangere i Kølvrå flere gange er typisk. I nogle tilfælde har han ikke haft mulighed for at optegne alt, hvad han ønskede, i første omgang, i andre tilfælde synes han bevidst at have givet sangeren mulighed for at komme i tanke om noget mere. Vi ved ikke, om Kristensen havde planer om at opsøge Mikkelsen og Albretsen mere end de to gange, han nåede, for Mikkelsen døde og Albretsen flyttede fra sognet forholdsvis kort derefter. (Han har dog ikke prøvet at opsøge dem, da han var i sognet på indsamlingsrejser i vinteren 1874-75 – nogle måneder før Mikkelsens død).

Kristensen gjorde det som nævnt til en dyd at opsøge sine kilder til fods – i deres hjem, eller hvor han kunne træffe dem og holde dem fast, mens han optegnede. Enkelte gange måtte han købe dem fri fra deres arbejde. Når Kristensen bevidst foretog sine større indsamlingsrejser om vinteren, var det netop for at træffe sine kilder på en årstid, hvor de ikke var optaget af markarbejde, og hvor de – i hvert fald i de mørke aftener – var nødt til at sidde hjemme. Det var grunden til, at Kristensen tit kom så sent i seng, som han skrev til Sv. Grundtvig, og problemet med, at Kristensens besøg gik ud over arbejdsføre folks tid, har været medvirkende til, at der er så mange gamle og svagelige mennesker blandt hans meddelere. Også Mikkelsen og Albretsen var begge i 70'erne. I øvrigt gav Kristensen altid meddelerne noget som modydelse for deres folkeminder, og til Svend Grundtvig skrev han endda 20/5 1874 lidt bittert om meddelerne »Pengebegjærlighed«, at de ikke sjældent kun gav meddelelser »...for Pengenes Skyld, ikke for deres egen Kjærligheds Skyld til Minderne.« Kristensens lille lommebog fra 1874 indeholder da også en opgørelse over udgifter på vinterrejsen, som viser, at Mikkelsen og Albretsen hver fik 1 mark og 8 skilling for deres ulejlighed i marts, mens Karen Andersdatter, som han ikke optegnede melodier efter, måtte nøjes med 8 skilling. Til sammenligning betalte Kristensen 2 mk. og 8

sk. for en overnatning i Karup Mølle, og da han senere på året rejste til København, kostede togbilletten Silkeborg-Århus 5 mk. og 12 sk.³⁵ Kristensen optegnede som regel *ikke* viserne i deres levende brugssituation, alene fordi mange af de viser, der interesserede ham mest, ikke mere brugtes i levende tradition. Bindestuerne i Hammerum herred var hovedårsagen til, at den gamle fortælle- og sangtradition havde holdt sig så rigt her, men disse bindestuesammenkomster døde stort set ud midt i 1800-tallet.³⁶ Kristensens teknik var derfor at hjælpe sangeren med at mindes: »*Hukommelsen skal vækkes, de Minder, der forlængst ere begravede eller have ligget i Dvale, skulle drages frem, og Sangeren skal, om jeg saa maa sige, sættes ind i en anden Verden end den nuværende, nemlig Barndomslivet med dets Forestillingskreds.*«³⁷ Grunden hertil var, at hos de gamle »falder Folkeminderne fuldstændig sammen med Barndomsminderne; det var som Børn, de lærte dem, og det er det barnlige i dem, der har holdt dem vedlige. Naar det barnlige i de gamle kommer frem, saa kommer og Folkeminderne, hvis de vel at mærke nogen sinde har været tilegnede,...«³⁸ Kristensen spurgte efter bestemte viser; i sit andet brev til Sv. Grundtvig, 12/3 1869, skildrede Kristensen det således: »Paa ens Spørgsmaal derom svare de altid, at de ingen gamle Viser kunne, eller ogsaa, at de rent have glemt dem. – Jeg maa altid selv begynde med at synge, hvad jeg tror, de kunne have hørt, og saa faar man dem umærkelig paa Gled.« Her kom det Kristensen til gavn, at han havde lært sig at synge talrige folkeviser efter Peder Syv, Abrahamsen-Rahbek-Nyerup, Winding og Berggreens udgaver.³⁹ Når meddeleren så begyndte at synge, gjaldt det om at være hurtig med pennen: »Jeg lader ikke en Gang Fortælleren komme med sin Historie eller sin Vise uden strags at føre den i Pennen... Den første livlige Fremstilling er altid den bedste.«⁴⁰ Den sproglige formulering i erindringerne, at Kristensen »begyndte strags paa at skrive op«, da han kom til Jens Mikkelsen d. 6. marts, antyder, hvor indgroet dette princip har været. Ud af førsteoptegnelserne fra besøgene i Kølvrå kan vi se, at Kristensen ved januar-besøget udelukkende optegnede tekster, og at det samme var tilfældet d. 6. marts. Først da han havde fået et stort antal visetekster hos Mikkelsen og Albretsen, gik han d. 7. marts over til at optegne melodier, og denne rækkefølge har været typisk. Når det gjaldt om at fiske de ønskede viser frem af meddeleren, har Kristensen måttet være tålmodig. 23/4 1874 undskylder han over for Svend Grundtvig, at han har optegnet nogle værdiløse viser, men det har han gjort af hensyn til sangerne for »ikke at gjøre dem alt for kjede af at tænke sig om, naar man den ene Gang efter den anden sagde, at den Vise brød man sig ikke om; og det kunde maaske dog være, der bag efter kunde komme en bedre.«

Til hjælp ved melodioptegningen havde Kristensen vistnok altid violinen, den var et nødvendigt hjælpemiddel i hvert fald i de første mange år.⁴¹ Også

under sit andet besøg i Kølvrå gik Kristensen jo over og lånte lærer Søndbergs violin, da det stod ham klart, hvor gode sangere Mikkelsen og Albretsen var. Kristensen havde allerede tidligt fået erfaringer for, hvor svært det kunne være at optegne folkemelodier. Nogle gange drillede et bestemt sted i en melodi – sandsynligvis fordi den ikke holdt sig til den diatoniske skala – og så hedder det som regel, at de rette toner »kan jeg ikke finde paa min Violin«. F.eks. havde Kristensen i 1870 oversendt slutningen af melodien til *Kong Hans' giftermål* (*JF I*, nr. 108) således:

Da Berggreen indvendte, at tonerne eis-fis »Falde reent ud af Sammenhængen«, og at fis-gis i opgangen til slut »er det naturlige«, svarede Kristensen: »Jeg vidste godt i forvejen, at de Noder, der stod, faldt ud af Sammenhængen; men de to, som Hr. Berggreen siger, er de naturlige og som jeg selv først havde optegnet: *de ere ikke rigtige*.«⁴² Kristensen blev altså tidligt opmærksom på afvigelser fra kunstmusikkens idealer og nævner både i brevene til Sv. Grundtvig og i fortalen til *JF I*, hvordan det er svært at »opfatte« mange af melodierne, hvordan takten »har... sine store vanskeligheder«, og melodien veksler fra vers til vers. Nogle gange blev vanskelighederne for store for Kristensen. Om et besøg hos Frands Povlsen skriver han 20/4 1871 til Svend Grundtvig: »Tonen til *Herr Yvers Drab* vilde jeg gjerne have sat op, naar jeg blot kunde. Frands sang den for mig mange Gange, men jeg gav mig tabt. Det eneste jeg kan synge, er de to første Omkvæd.«

Lad os betragte de førsteoptegnelser, vi har fra besøgene i Kølvrå, lidt nøjere (jfr. repertoireoversigterne, faksimilegengivelsen og nodebilaget). Hvad de tekster, han fik hos Mikkelsen og Albretsen, angår, har Kristensen tydeligt været mest interesseret i DgF-viser; de udgør halvdelen af de 34 viser, og det er dem, han først har spurgt efter. (I de tilfælde, hvor Kristensen kun har optegnet de første 1-2 vers af en sang, er det i øvrigt ikke altid, fordi sangeren ikke kunne mere, men fordi Kristensen ikke brød sig om visen. Vi kan gætte på, at det har været tilfældet med Mikkelsens boleviser »Bispens Datter« og hans sjofle »De Hamborgs Præstens Piger«. I andre tilfælde optegnede han kun særlige variantvers, når han fra sangerens søskende havde fået – eller vidste han kunne få – præcis den samme vise; det er muligvis grunden til, at han kun optegnede et enkelt vers af Mikkelsens DgF 263, som han optegnede fuldstændigt efter Mikkelsens broder og søster.) I øvrigt afviger fordelingen på genrer i Mikkelsens og Albretsens

repertoarer ikke særligt fra, hvad der ovenfor blev karakteriseret som typisk for Kristensen i 1870'erne. Kristensen har optegnet melodier til to trediedele af viserne. Udvælgelsen er utvivlsomt foretaget af Kristensen, og de »fravalgte« melodier er ikke knyttet til nogen bestemt tekstgenre, men fordeles sig på alle hovedgrupperne. Optegnelsesrækkefølgen kan dog måske antyde, at Kristensen igen har været mest interesseret i DgF-viser. Han er begyndt dagen med at optegne fem af Albretsens melodier, derefter har han optegnet to af Mikkelsens, inden han har optegnet Albretsens sidste fire. Til sidst har han optegnet resten af Mikkelsens melodier. De to sangere må have boet ganske tæt ved hinanden, og enten har Kristensen altså på et tidspunkt haft dem under samme tag, eller også har han gået lidt frem og tilbage mellem de to huse. Ved dagens aller første melodi har Kristensen foretaget tre forsøg, inden han har været tilfreds med optegnelsen, og i tre andre tilfælde er han ligeledes løbet sur i melodien og er begyndt forfra, men ellers har han kunnet klare sig med overstregninger i det een gang optegnede. Vi kan desuden konstatere, at selv om Kristensen har ladet melodierne foresynge mange gange, har han kun forsøgt at optegne een form af den (svarende til et bestemt vers). Kristensen noterer altid i Gnøglen, og da han har siddet og noteret melodierne efter sin violin, må det betyde, at tonehøjden er absolut. (Det underforstås selvfølgelig, at mandstemmen klinger en oktav dybere end noteret, og i øvrigt afhænger melodiernes absolutte tonehøjde jo af, om violinen har været stemt præcis i kammertonen). Han noterer oftest med faste fortegn, men nogle gange er disse underforståede. Når man har lært at tyde Kristensens rettelser, angiver kladdeoptegnelserne melodiens kurver og markerer med et lille kryds tekstliniernes længde. Melodiernes form kan også aflæses, idet gentagelser som regel – men dog ikke altid – er skrevet ud eller angivet med gentagelsestegn, og f.eks. talte afbrydelser er markeret.⁴³ Interessant er det imidlertid, hvad Kristensen *ikke* noterer i sine førsteoptegnelser: På trods af sin bevidsthed om folkemusikkens særlige tonalitet, prøver han ikke at gå ud over nodesystemet og angive »skæve« toner. Han angiver ikke taktarter, og rytmisierer kun stedvis melodien. Muligvis har Kristensen i første omgang noteret alle noderne som fjerdedelsnoder og derefter forsøgt at nuancere rytmen på karakteristiske steder i melodien; som regel synes fjerdedele at betyde syllabisk tekstlægning og sammenhængende ottendedele at angive melismer, men kladdeoptegnelserne er på dette punkt ikke helt gennemskuelige og ikke uden modsigelser. Enkelte steder angiver Kristensen karakteristiske forslag/glidetoner og fraseringer, men det er ikke så hyppigt.⁴⁴

Konklusionen er derfor, at Kristensen har brugt sine kladdeoptegnelser af melodierne som en vigtig hukommelsesstøtte, men at han først, når han på et senere tidspunkt skrev melodien rent, har forsøgt at gengive dem med

alle de aspekter, som han mente, de skulle have i skreven form. Renskrifterne er en tolkning af kladdematerialet ved hjælp af hukommelsen under hensyntagen til Kristensens oparbejdede viden om folkesang. Det er i dag umuligt at gengive melodierne på en rimelig måde alene ud fra kladdoptegnelserne, og når der kan påvises ændringer i f.eks. melodikurver fra kladde til renskrift, *behøver* der ikke at være tale om en fejl – netop fordi renskrifterne må forstås som tolkninger. Afgørende i dag er det imidlertid, hvad formålet med en bestemt renskrift har været, og hvor tæt den kronologisk ligger på kladdoptegnelsen. Et særligt fænomen ved førsteoptegnelserne er som nævnt, at der ikke sjældent findes flere udkast til samme melodi. Dette kan vidne om Kristensens uformåen som melodioptegner, men også om, at sangeren har varieret melodien i optegnelse-situationen eller – hvad vi dog ikke har mulighed for at se her i Kølvrå – fra optegnelse-situation til optegnelse-situation. Endelig kan Kristensen jo have suppleret sine oprindelige kladdoptegnelser ved et senere besøg hos samme sanger. (Faksimilegengivelsen viser dog et eksempel på, hvor mange rettelser Kristensen foretog blot ved et enkelt besøg). Hvilke af disse fire muligheder, der foreligger i det enkelte tilfælde, er ofte svært at afgøre, og må bedømmes i det konkrete tilfælde. Albretsens første melodi d. 7. marts foreligger i tre udkast, hvoraf det andet er noteret en sekund højere end de to øvrige (men med samme faste fortegn) – hvordan skal det tolkes? Har Albretsen skiftet tonehøjde? Har Kristensen her ved dagens første melodi haft lidt svært ved at finde tonehøjden på violinen eller måske stemt violinen om undervejs? Ser man på Kristensens totale kladdemateriale, viser det sig, at de mange udkast til enkelte melodier især er typiske for de første optegnerår. (Allerede her i 1874 er de fleste melodier jo kun noteret i eet udkast). Dette faktum må vise, at en del af forklaringen simpelthen er, at Kristensen med årene bliver en mere rutineret melodioptegner;⁴⁵ men spørgsmålet kan ikke endeligt afklares her, og dets komplicerede karakter viser sig ved, at det var med til at forsinke *DgF*-melodiudgaven i mange år.⁴⁶

Selv om kladdematerialet til melodierne altså fremviser mange problemer for forskeren og udgiveren, vil det vedblive at have værdi. Når Kristensen selv udtaler, at han nogle gange ikke har kunnet finde tonerne på violinen, kan vi i nogle tilfælde i kladdoptegnelserne lokalisere usikkerheden til skalaens tert/sekst henholdsvis kvart/septim og tolke det som særlige folke-musikskalaer.⁴⁷ Noget lignende synes dog ikke at kunne spores i optegnelserne efter Mikkelsen og Albretsen, hvor Kristensen blot ind imellem har angivet en karakteristisk glidetone. (Hans usikkerhed over for slutningen af Albretsens »Herr Ott' han red«, *DgF* 277, *kan* måske tolkes i denne retning). Når Kristensen ligeledes selv udtaler, at ikke alle vers i en sang har lige mange takter, og at melodien varierer tilsvarende undervejs⁴⁸ – så kan

kladdeoptegnelserne imidlertid ikke hjælpe os, for denne variation har han sjældent prøvet at gengive.

Kristensen har brugt stor energi på at optegne hos Mikkelsen og Albretsen, men han har gået efter nogle bestemte visegenrer. I brevene til Svend Grundtvig nævner Kristensen kun sjældent, hvilken slags viser han *ikke* plejer at optegne; men 15/1 1873 nævner han dog nyere »Smædeviser og flove Viser« og tilføjer: »Der er mange Viser, som jeg aldrig skriver op, ellers kunde jeg faa nok at bestille.« Det er en myte, at Kristensen optegnede alle de viser, som en meddeler kunne!

Evald Tang Kristensen som folkeviseutgiver

Kristensen var socialt placeret midt imellem folkekulturen og den dannede kultur, og i forbindelse med syvende bind af sin sagnudgave talte han i 1901 om at »være *et skrivende mellemed* mellem de gamle fortællere og den videnskabelige gransker«. ⁴⁹ Allerede 8/2 1880 skrev han til Sv. Grundtvig: »...min Hovedopgave er *blot at være Samler og Meddeler*«, og noget lignende gentages i erindringerne næsten 50 år senere. ⁵⁰ For at kunne blive dette »skrivende mellemed« var det nødvendigt for Kristensen at fastholde flerstrengetheden i sin opgave. Et sted i sin store korrespondance med Axel Olrik formulerede Kristensen det meget præcist således: »Nej, mine Indsamlinger hænger paa det højeste sammen med Udgivelsen af Bøger, og det har det altid gjort, kan jeg ikke udgive Bøger, saa kan jeg heller ikke samle i dette Ords rigtige Forstand, og jeg kan da i Grunden heller ikke skrive, saa det har nogen Art.« ⁵¹

Allerede i forbindelse med sin tidligste optegner-karriere udgav Kristensen i 1868 et par småhæfter med visetekster og melodier, men de fandt næsten ingen afsætning, og resultatet blev, at han henvendte sig til Svend Grundtvig i februar 1869. Det samarbejde, der kom ud heraf, bestod i, at Kristensen oversendte renskrifter af (så at sige) alle sine visetekster og en stor del af melodierne; til gengæld belærte Svend Grundtvig Kristensen om hvad og hvordan han skulle samle, gav ham gennem saglige kommentarer til viserne en indføring i folkeviseforskningen, påtog sig at redigere teksterne til de to første visebøger i 1871 og 1876 samt skaffede ham kontant støtte til udgivelserne, til hjælpelærer og indamlingsrejser. Det er to sociale miljøer, der støder sammen i den udførlige brevveksling mellem dem, hvor Svend Grundtvig i kraft af sin position til stadighed betragtede sig som den ældre, mere kyndige og belærende part, mens Kristensen ikke altid følte sin indsats tilstrækkelig anerkendt. For Grundtvig var Kristensen blot een ud af 300 folkemindeindsendere – omend den bedste – og denne rolle som en underordnet medarbejder i Svend Grundtvigs livsværk ønskede Kristensen efter midten af 1870'erne i stadig mindre grad at leve op til. Der er dog ingen tvivl

om, at Svend Grundtvig har påvirket den unge Kristensen i betydelig grad både med sin opfattelse af viserne som levn af gammel folkedigtning, med sin hovedinteresse for de alvorlige middelalderballader, med sine udgivelsesprincipper og ved sin manglende understøttelse af Kristensens interesse for meddelelserne. Nogle gange stødte de to mænd sammen, så det slog gnister, især i sommeren 1869, da A. P. Berggreen ganske underkendte værdien af Kristensens melodioptegninger, og i 1875 og -78 omkring ophavs- og brugsretten til Kristensens renskrevne eventyroptegninger. Efter 1878 blev brevvekslingen mærkbart sjældnere, og det skyldtes bl.a., at Kristensen havde udviklet sig frem til større selvstændighed og ikke længere blot ville tåle af Svend Grundtvig, hvad han opfattede som at få »samme Behandling som alle hans andre Samlere og altsaa være hans lydige Redskab.«⁵²

Den første visebog, *Jydske Folkeviser og Toner, samlede af Folkemunde, især i Hammerum-Herred* (JF I, 1871) blev understøttet af »Samfundet til den danske Literaturs Fremme«, og Svend Grundtvig bestemte som den af selskabet udnævnte redaktør, hvilke viser, der skulle optages. Det var oprindelig meningen, at *JF I* skulle have været genreæssigt blandet, men da mængden af Kristensens viseoptegninger stadig voksede, besluttede Grundtvig efterhånden at udskyde alt andet end de alvorlige middelalderballader.⁵³ Berggreen frarådede som bekendt at lade Kristensens melodier »vansire« samlingen,⁵⁴ men da Kristensen ønskede at holde tekster og melodier sammen og protesterede voldsomt, blev melodierne alligevel taget med. Ved årsskiftet 1870-71 nævnte Kristensen over for Grundtvig muligheden af at fortsætte samarbejdet fremover med udgivelsen af endnu et visebind, og Svend Grundtvig foreslog derfor 6/2 1871 at dette bind også skulle rumme skæmteviser, nyere lyriske viser og et udvalg af sagn og eventyr. I sommeren 1873 lykkedes det Kristensen at få »Det jyske historisk-topografiske Selskab« til at understøtte foretagendet, og korrekturarbejdet gik så igang i begyndelsen af 1874 – mens Kristensen var på sine vinterrejser. Hvad indholdet angår, gik det næsten som sidst. Svend Grundtvig havde med Kristensens accept fået frie hænder til at redigere teksterne, og det endte med, at *Gamle Jyske Folkeviser, samlede af Folkemunde, især i Hammerum-Herred* (JF II, 1876) helt blev domineret af DgF-viser. (Et dusin gamle skæmteviser var, hvad der yderligere blev plads til sidst i bogen). Svend Grundtvig var principielt åben over for udgivelse af visse efterklangsviser, skæmteviser og nyere lyriske viser – men middelalderballaderne var jo de fineste.⁵⁵ Og nogle af de folkesange, Kristensen kunne finde på at sende over, afviste han på det bestemteste. Da Grundtvig i sit store brev 20/6 1869 gav en vurdering af det oversendte visemateriale, fik Kristensen eftertrykkelig besked. Grundtvig ville lade 16 DgF-viser i det sidst tilsendte hæfte trykke: »Jeg har kun udskudt een Vise, en rædsom prosaisk Gadevise på 11 otteliniede Vers:

Gak frem min Pen og lad dig se. Jeg mener, at den Pen helst ikke skal lade sig se for det store Publikum. Melodien har faaet 0 [af Berggreen], saa der er intet at gjæmme paa.« Den vise, som både Grundtvig og Berggreen mente var under lavmålet, er en sørgelig kærlighedsviser af den slags, der har været uhyre udbredt i 1800-tallet. Den begynder således:⁵⁶

Langsomt

Gak frem min Pen og lad dig se, be - skriv den sto - re Smær - te, be -
 skriv den sto - re Ak og Ve, som fin - des i mit Hjær - te. Det
 var for dig min Kjæ - re - ste, du ha - ver mig be - dra - get, gid
 du maa ven - de om i - gjen en Gang i di - ne Da - ge.

Når Kristensen o. 1870 næsten helt holdt op med at optegne den slags nyere kærlighedsviser, skyldes det primært Svend Grundtvigs opdragelse. (Nok optegnede Kristensen en enkelt »gadeviser« hos Albretsen i Kølvrå, men hverken melodi eller tekst blev trykt i hans viseudgaver). Et andet problem var melodierne. Efter de lidet lystelige erfaringer med Berggreen mente Kristensen i sit brev 14/2 1874 – mellem de to besøg i Kølvrå – at melodierne enten helt skulle udelades i den nye udgave, eller at der højst skulle tages lidt med til sidst. 13/4 1875 ytrer han dog, at han gerne vil have »nogle enkelte Melodier til de sjældneste Viser med«, men da han ikke vil sende sine omkring 100 melodier over til Berggreen og ikke kender andre, der kunne fungere som melodiredaktør, så må den fugl flyve. Svend Grundtvig vidste imidlertid råd, og i oktober -75 har Kristensen gjort trykmanuskriptet til melodierne færdigt. Melodiredaktøren blev den af Svend Grundtvig foreslåede, Chr. Barnekow.

Efter Svend Grundtvigs død i 1883 redigerede Kristensen selv teksterne til de tre sidste viseudgaver, han fik trykt: *100 gamle jyske Folkeviser, samlede af Folkemunde* (JF X, 1889), *Gamle Viser i Folkemunde* (JF XI, 1891) og *Et hundrede gamle danske Skjæmteviser, Efter Nutidssang* (1903). Han ønskede dog stadig at have en kyndig melodiredaktør tilknyttet, hvorfor han i

forbindelse med *JF XI* samarbejdede med sin lokale provst, C. C. S. Cederfeldt-Simonsen og i forbindelse med skæmtevisedgaven tilknyttede adjunkt og organist Preben Nodermann i Malmø/Lund.⁵⁷

Svend Grundtvig valgte at optage seks af Mikkelsens og fem af Albretsens tekster i *JF II*.⁵⁸ En af Mikkelsens visetekster og tre af Albretsens er slået sammen med andre sangeres varianter af samme vise, så man ikke præcis kan se hvad Mikkelsen og Abretsen har sunget – foruden at Mikkelsen og hans søskendes varianter slås sammen. Visetypen var vigtigere end sangeren! Til alle Mikkelsens tekster har Barnekow optaget melodien, og det samme har han gjort i de fire tilfælde, hvor der forelå melodi til Albretsens tekster. Men desuden har han i fire tilfælde i det »Tillæg af Melodier«, der findes bagest, optaget Albretsen-Mikkelsen melodier, uden at deres tekster er trykt, og uden at melodiernes proveniens kan ses i udgaven.⁵⁹

Når Svend Grundtvig har foreslået Barnekow, skyldes det primært hans almindelige musikalske fagkundskab og hans udgave af *Nye Melodier til gamle Folkeviser* (nemlig 10 alvorlige middelalderballader), 1871. Det er en romanceagtig viseudgave med klaverakkompagnement, og Barnekow har i stedet for et forord sat et vers fra Ingemanns »Holger Danske«:

*Min Aand med Folkets Slægter foer hen;
Dybt slumred den mange Gange.
Med Folket den vaagner og kommer igjen
Med Livet i Daad og Sange.*

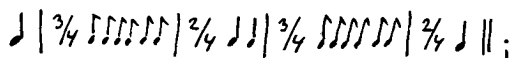
I 1873 havde Barnekow tilsvarende udgivet *12 Sange fra Nordens Sagnhistorie af N. F. S. Grundtvig*. Det var altså folkevisens genfødsel, der interesserede ham; derimod havde han aldrig selv samlet eller udgivet melodier fra folkemunde.

Om sit grundsyn som melodiredaktør skrev Barnekow i sit første brev om sagen:

»Det har iøvrigt ogsaa taget mig nogen Tid alene at vinde et bestemt Synspunkt – eller finde det rette Standpunkt, hvorpaa jeg maatte stille mig overfor denne Sag; imidlertid er jeg stedse sikrere kommen til det Resultat, at min Indgriben burde indskrænke sig til det mindst mulige, idet jeg tror, at der med Hensyn til Melodiernes Redaktion med Rette kan gjøres en lignende Betragtning maade gjældende, som den, Prof. Sv. Grundtvig fremsætter med Hensyn til Texterne, i Efterskriften til Deres første Samling S: 378, hvor det hedder: 'Den første pligt for Samleren... er ubetinget Troskab og Omhu' o.s.v. – Kun kan jeg – da der jo dog for Melodiernes Vedkommende maa søges en fælles Grundform opstillet, til hvilken alle Visens Vers, alene ved rhythmisk Deling eller Sammensmeltning kan slutte sig – ikke undlade at beklage, at De ikke har søgt at faa idetmindste et Par af de senere Vers i hver Sang

opskrevet nøjagtigt efter det mundtlige Foredrag, da man herved med langt større Sikkerhed vilde have kundet afgjøre, hvad der var det Rette, paa et og andet tvivlsomt Punkt.«⁶⁰

Set med eftertidens øjne ser Barnekows »mindst mulige« indgriben dog ret uskånsom ud. For det første fremsendte Kristensen 4/3 1876 48 skæmtevisemelodier, for at Barnekow kunne »pille de bedste ud« til trykning. Kun 19 af dem fandt nåde for hans øjne (heriblandt Albretsens Sk. 126 og Sk. 42), mens resten forekom Barnekow »enten uinteressante, tvivlsomme eller af en altfor ny eller almindelig Karakter« (deriblandt Mikkelsens Sk. 22 og Sk. 120). For det andet har Barnekow foreslået større eller mindre rettelser i næsten alle melodier. Blandt de 16 melodier fra Mikkelsen og Albretsen, som han fik forelagt, er der kun en enkelt af de 14, han fandt værdige til trykning, som han *ikke* har rettet i (Albretsens Sk. 126). Kristensen har ikke ønsket at protestere, og stort set alle Barnekows rettelser er derfor taget til følge i udgaven. Barnekow *ændrer nodeværdier og rytmer* i fem melodier⁶¹ med vilkårlige begrundelser som: »maa dog vist være længere«, »kunde maaske... være nok saa rigtigt« – hvortil kommer Albretsens DgF 183, som han oprindeligt ville have udeladt bl.a. af rytmiske grunde (se nedenfor). Han ændrer uden begrundelse *melodikurven* i begyndelsen af DgF 277 (f ændres til g, tilsvarende i t. 7) og den karakteristiske glidetone i DgF 253. I sidstnævnte melodi omstiller han først »af Hensyn til Deklamationen« de vekslende taktarter i sidste halvdel således:

men efter at Kristensen har taget det til følge, ombestemmer han sig og omsætter hele melodien i 2/4, idet han »...antager at to Fjerdedels-Pauser – (ved en Mangel paa skarp rytmisk Sands) – ere oversprungne i Foredraget«, og således blev det i *JF II*.⁶² I to andre tilfælde ændrer Barnekow *melodiernes taktart* fra 3/8 til 6/8.⁶³ I DgF 416 ændrer han *tekstunderlægningen*, som han anser for »uheldig«; og i to tilfælde, hvor balladens fireliniede strofeform medfører syvtaksperioder i melodien, skynder Barnekow sig ligeledes at gribe ind og forlænge sluttakten, så der opstår en mere regelmæssig otteslags *periodicering*.⁶⁴ Det begrundes i det ene tilfælde med »Melodiens hele Bygning«, og ændringen af taktarten til 6/8 i samme melodi kaldes »ubetinget...det naturligste«. Det grelleste eksempel på ændringer findes dog i DgF 183. Da det samtidig er et instruktivt eksempel på problemerne i Kristensens manuskriptsamling, skal den gennemgås her, Kristensens førsteoptegnelse hos Albretsen findes på dagbogsblad 1442b; når man tager hensyn til Kristensens overstregninger, skal den læses, som det ses i nodeeksemplet nedenfor. Melodien har ingen faste fortegn og kun rudimentær

angivelse af rytmer (♪ = tekstens melismatiske steder?). Kristensen sendte teksten, men ikke melodien over til Svend Grundtvig. Forholdsvist hurtigt har han imidlertid udarbejdet to renskrifter, hvoraf den ene (gengivet i nodebilag 1) senere indgik i »Ældste trykmanuskript til JF XI«,⁶⁵ mens den anden simpelthen er »Udkast til trykmanuskript« til *JF II*.⁶⁶ Kristensen tolker førsteoptegnelsen i moll (med et underforstået fast kryds for f), men transponerer den en lille sekund op til f-moll. Den eneste forskel på de to renskrifter er, at trykmanuskriptet til *JF II* har sekstendedele i stedet for ottendedele som de to første noder i t. 5, t. 10 og t. 12. Det er vel ikke usandsynligt, at Kristensen disse tre steder har prøvet at gengive et rytmisk og/eller taktartmæssigt kompliceret sted, men ikke har været helt sikker på sin hukommelse. Barnekow var imidlertid stærkt utilfreds med melodien; han omsatte den fra moll til dur og foretog fem ændringer i det melodiske og det rytmiske, inden han kom til konklusionen: »Bør falde bort, som altfor tvivlsom saavel i melodisk som i rytmisk Henseende«. For en sjælden gangs skyld tog Kristensen ikke Barnekows råd punktligt til efterretning og udelukkede melodien fra udgaven; han fulgte i stedet alle Barnekows rettelser i »Det egentlige trykmanuskript«,⁶⁷ og i denne form blev den trykt i *JF II* (se nodeeksemplet).

FØRSTEOPTEGNELSEN, DFS 1929/16:

JF II, S. 374:

Hr. Ri - bold tje-ner i Kon - gens Gaard, I
Lun - den, han gil-jed Jom - fru-er i ot - te Aar. I
Sko - ven der fal - mer de Jom - fru - er.

Da Kristensen efter århundredeskiftet foretog en afskrift af melodien, er det stadigvæk Barnekows udgave, bortset fra at de tre rytmisk komplicerede steder nu gengives som 5/8-takter: | ♪ ♪. ♪ |.

Kristensen havde i øvrigt forsynet alle melodierne i *JF I* med angivelse af tempo (der *ikke* findes i førsteoptegnelserne og altså på et senere tidspunkt er genkaldt i hukommelsen), men det princip er han gået væk fra her i *JF II* og i sine senere melodiudgaver (bortset fra nogle få tilfælde i *JF XI*).

Barnekow havde aldrig hørt en eneste af Kristensens jyske folkesangere syngende så meget som en tone. Han respekterede Kristensen som melodiop-tegner, men han undså sig ikke for at foretage utallige melodiske, rytmiske, tonale, periodiceringsmæssige og tekstunderlægningsmæssige ændringer i trykmanuskriptet til *JF II* – ud fra sine egne kunstmusikalsk-æstetiske normer.

I *JF X* blev yderligere een af Mikkelsens og tre af Albretsens visetekster trykt,⁶⁸ og i *JF XI* endvidere fire tekster og fire melodier.⁶⁹ Skæmtevisedgaven trykker mærkelig nok kun tre af viseteksterne, alle af Mikkelsen.⁷⁰ Kristensen er som tekstredaktør påvirket af Svend Grundtvigs principper, han trykker som regel Mikkelsens og Albretsens varianter selvstændigt og uden forkortelser (idet han dog betragter Mikkelsens og hans to søskendes varianter af de samme viser for så ens, at han slår dem sammen). Ved et par af skæmteviserne⁷¹ samarbejder han dog nærliggende varianter fra mange forskellige sangere, men også det var i Svend Grundtvigs ånd, idet denne specielt for skæmtevisernes vedkommende i *JF II* havde tilladt sig at skrive flere optegnelser sammen.⁷² En smule censur yder Kristensen imidlertid over for Mikkelsens »De Hamborgs Præstens Piger«, Sk. 155. Den bruges både i *JF XI* og *100 Skv.* som eksempel på grovkornede viser i folketraditionen, men begge gange har Kristensen udeladt de to mest uartige linier. Den del af Mikkelsens og Albretsens (optegnede) repertoarer, som Kristensen ikke lod trykke, indeholder nogle DgF-viser, som er trykt i mange andre varianter, nogle skæmte- og nidprægede viser, som Kristensen anså for ret »platte«, og så et par nye viser fra 1800-tallet. Dette århundrede karakteriserede Kristensen i *JF XI* som et stadium, hvor »...Folkesangen... bærer Præg af fuldstændig Aandløshed og aldeles er blottet for Poesi«.⁷³

De uanstændige viser var livet igennem et problem for Kristensen på grund af samtidens bornerte holdning. Da *JF II* var udkommet, blev Kristensen på grund af en variant af »Kællingen til barsel«, som Svend Grundtvig havde ladet optage deri, stillet over for et krav om at tilbagekalde oplaget og tage denne vise ud. Kravet kom fra Det jyske historisk-topografiske Selskab, som havde sikret udgaven økonomisk. Kristensen rådførte sig med Svend Grundtvig, men denne følte sig »ganske rolig og hævet over en så filistrøs og bornert synsmåde«, og Kristensen afviste kravet med den begrundelse, at autoriteten Svend Grundtvig havde foretaget viseudvalget, og at »Vel er Skjæmtet tit lidt grovkornet og Udtrykkene for et *forfinet* Øre ikke just smukke, men det er da til Gjengæld pur Natur og ikke noget

opstlyt, ligesom den maa være helt fremmed for folkelig Udtryksmåde, der ikke ved, at det almindelige Folk endnu i Dag siger alt rent ud ved sit rette Navn. Det er da kun det forfinede og det pietistiske Øre, der ikke kan taale slige Udtryk.«⁷⁴ Da Kristensen senere udsendte sin skæmtevisedgave, var det med store betænkeligheder (og talrige forkortelser i viserne), men Kristensen ville gøre det kulturhistoriske billede af almuens sang fuldstændigt, og om usædeligheden i disse folkesange mente han: »Så ynder jeg dog hellere den ligefremme tale, der nok frastøder ved sin råhed, men netop derfor ikke gjør så megen skade som den fine slebne tale, der lokker og hidser ved urene billeder, fremsatte under tiltalende og meget fængslende form.« I dette forord fremhæves folkekulturen på bekostning af både guldalderdigtere som Oehlsenschläger og Chr. Winther samt »vor tids frie literatur«, og han forsvarer yderligere sin interesse for de »skidne sager« med, at »...der herved tilvejebringes materiale til at lære folket *helt ud* at kjende, og det er min mening, at uden at kjende det helt ud, kan man ikke tilstrækkelig råde bod på dets brøst. Kulturbilleder er det i alt fald, der oprulles, og adskilligt deri kan vel også komme til nytte ved sammenlignende studier.«⁷⁵

Provst Cederfeldt Simonsen frygtede i sit første brev 2/2 1891 beskedent, »at De gjør Dem for store Tanker om min musikalske Dygtighed.«⁷⁶ Han fandt ved »adskillige« af de første 52 melodier »Et og Andet at bemærke eller foreslaa forandret«, men mente grundlæggende, at Kristensen skulle gøre sin udgave så fyldig som muligt. Enkelte melodier har han frarådet Kristensen at udgive, men ikke så stor en del som Barnekow. Simonsen har ikke foreslået drastiske ændringer i de fire Mikkelsen-Albretsen melodier, der blev optaget i *JF XI*, men har dog foreslået melodien i næstsidste takt af Albretsens »Se, nu stunder Natten til« ændret. Denne ændring var ligeså vilkårlig, som når Simonsen i andre tilfælde foretog ændringer, fordi »mit Øre (gjør) Oprør mod e i 3^{dic} Takt, og forlanger paa det Ivrigste es«. ⁷⁷ Heller ikke Simonsen havde altså nogen dybere forståelse for folkemelodiernes væsen, og selv om han synes skånsommere i sine redigeringer end Barnekow, er rettelserne lige så meget præget af kunstmusikalske normer og derfor lige så vilkårlige. Forskellen er dog, at Kristensen langt fra altid tog Simonsens rettelser til følge.

Det er ikke nogen ublid skæbne, Mikkelsens og Albretsens melodier er undergået fra Kristensens renskrifter og til den trykte udgave. Men også vejen fra førsteoptegnelsen i dagbogen til renskriften kan betyde bevidste ændringer. Mest påfaldende er det, at af Mikkelsens og Albretsens 23 melodier er de 14 blevet transponeret mellem en sekund og en kvart op i Kristensens renskrift. En forklaring er svær at give – det er f.eks. ikke for at komme hen i tonearter med få faste fortegn – og vi kan kun gætte på, at Kristensen har anset sine gamle sangere for at synge lovlig dybt i forhold til en »nor-

mal« viseudgave. (Men det er ikke kun i trykmanuskripter, han transponerer). Renskrifterne viser i øvrigt, at Kristensen har underforstået fortegnene i syv af kladde-melodierne og gentagelsestegn i fire af dem. Endelig er der otte melodier, hvor melodikurverne afviger med normalt kun een tone fra kladdeoptegnelsen; i et enkelt tilfælde er slutningen af renskriften en sammenskrivning af to kladdeudkast af samme melodi. Disse, ofte små, melodiske ændringer synes for hyppige til at kunne forklares som ubevidste afskriverfejle; snarere har Kristensen vel genkaldt sig melodien i hukommelsen og ladet renskriften gengive den form, han fandt mest typisk ud fra sine erfaringer og sine begreber om gammel folkesang. Om den renskrift, hvis slutning er en »mellemproportional« mellem to kladdeudkast (Albretsens DgF 384), dækker over et forsøg på at gengive melodivariabilitet i løbet af sangen, får stå hen – jeg tror det ikke.

Det er vist hermed tydeligt demonstreret, at vil man studere 1800-tallets folkesang, må man gå til Kristensens manuskripter og ikke til udgaverne, men at tolkningen af disse manuskripter kræver et indgående kendskab til hele Kristensens optegner- og udgivervirksomhed og langt fra er problemløs. Det er imidlertid en illusion at tro, at vi nogensinde kan »rense« manuskripterne for personen Kristensens prægning: Hans evner til, mulighed for og interesse i at gengive sangen præcis som den lød. Min mening er, at man til pålidelige, videnskabelige udgaver af Kristensens melodier efter sædvanlige historisk-kildekritiske principper må sortere alle afskrifter til side og eliminere alle melodiredaktørernes »forbedringer«. Det bedste manuskript til en melodi er den renskrift, der ligger nærmest optegnelsestidspunktet, noteret i den tonehøjde som førsteoptegnelsen angiver – og det er derfor dette princip, der har været grundlag for melodigengivelsen i nærværende artikel.⁷⁸

Kristensen ønskede på de væsentlige punkter at gengive folkesangene solidarisk over for den kultur, han fandt dem i. »Min Arbejden har blot været en Samlergjerning, og jeg har ligesom villet stille Sangeren, hvad enten det nu er en gammel Mand eller Kvinde, frem for *danske Folk* og villet sige til disse: Hør nu godt efter, hvad denne gamle kan synge! saaledes har han eller hun sunget for mig, saaledes synger hun nu for jer!« – skrev han allerede i sin første viseudgave. Men *samtidig* ønskede han ved sine udgaver at lade folkeminderne »komme til stor Nytte«.⁷⁹ Til nytte for den videnskabelige granskning af fortiden, men først og fremmest ved at »...give Stof for Digterne og alle dem, der i aandelig Henseende kan og vil arbejde på Folkets Forædling og dets Opadddragen. Det er nu sunket saa dybt, at det kunde være paa høje Tid at faa taget fat, og jeg har i mange Aar gaaet og ventet paa disse Forsangeres Fremkomst. Føler nogen noget Kald i den Retning, saa tag fat, og lad ikke Folket drukne i Materialisme og Sandselig-

hed, lad ikke Mad og Drikke og Arbejde for den legemlige Næring aldeles fortrænge Arbejdet for den aandelige Bispisning!»⁸⁰ Når Kristensen fandt sig i melodiredaktørernes indgreb (bortset fra Berggreens), skyldtes det dette sidste hensyn og vel også, at han selv var splittet mellem den dannede kulturs og folkekulturens idealer. (Kristensen har dog aldrig haft planer om at udgive sine melodier i harmoniseret form à la Berggreens folkeviseudgaver. Men han var ikke principielt imod ideen, og det var faktisk på hans forslag, at Henrik Nutzhorn udsatte nogle af de indsendte melodier for klaver i *Skattegraveren*⁸¹). Kristensens viseudgaver blev nu aldrig solgt noget videre, og det var en sorg for ham. De blev trykt i 500 eksemplarer – ligesom i øvrigt Svend Grundtvigs *DgF* udgave – og bagsideteksten til *Minder og Oplevelser*, IV, viser, at man i 1928 endnu kunne købe både *JF X*, *JF XI* og skæmteviseudgaven. 30-40 år efter udgivelsen var de 500 eksemplarer altså endnu ikke udsolgt.

To jyske folkesangere

Kristensens udvikling fra en nationalromantisk folkemindeopfattelse og til en socialt bevidst kulturhistorie afspejles også i synet på folkemindernes meddelere. I sin første viseudgave bragte Kristensen nogle korte omtaler af de vigtigste meddelere, og efter sin første understøttede indsamlingsrejse i vinteren 1871-72 indrykkede han i *Herning Avis* en tak til de bedste kilder, han havde truffet – hvilket i øvrigt førte til en lille polemik med fattiggårdsbestyreren i Rind.⁸² Alene disse småtræk vidner om en anderledes indstilling, end man ellers finder hos tidens folkemindesamlere. Svend Grundtvig understøttede imidlertid på ingen måde interessen for meddelerne, og i *JF II* nævnes blot deres navne i forordet. Kristensen koncentrerede sig i Svend Grundtvigs levetid om at få udgivet folkeminderne som tekster. I 1880'erne og 1890'erne blev Kristensen påvirket af tidens interesse for kulturhistorie og kom i personlig kontakt med mange af disse kulturhistorisk interesserede personer gennem sit virke som redaktør af Folkemindesamfundets tidsskrift *Skattegraveren*, gennem sin skribentvirksomhed i bl.a. *Jyske Samlinger*, gennem sin fornyede rejseaktivitet fra slutningen af 1880'erne, og i det hele taget gennem den stigende anerkendelse, som han mødte.⁸³ Kristensen havde i øvrigt kontakt med de førende »skolelærerforfattere«, hvis bestræbelser på mange måder var at give kulturbilleder fra landet (C. A. Thyregod, Mads Hansen, Jacob Nielsen, Anton Nielsen), og som alle var interesserede i folkemindeindsamling.⁸⁴ Da Kristensen indledte sin brevveksling med Axel Olrik, blev han af denne fra slutningen af 1880'erne utrætteligt opfordret til at udgive nogle skildringer af sine bedste kilder. Olrik deltog selv i en indsamlingsrejse i Jylland sammen med Kristensen i 1888, og hans stadige opfordringer var en af grundene til, at Kristensen ledsagede *JF XI* med det

lange og dybtborende efterskrift om visesangens og dens bæreres livsvilkår, at han fik affotograferet de bedste visesangere og eventyrfortællere i 1895, og at han fik udgivet den sammenfattende skildring af »Visesangere og Eventyrfortællere i Jylland« i *Illustreret Tidende*, 1898.⁸⁵ Kristensen blev altså i -80'erne og -90'erne mere interesseret i folkelivet, i folkemindernes kår og i deres konkrete bærere, og han fandt i Olrik en københavnsk autoritet, der aktivt understøttede denne interesse. Mens vi derfor af samtidigt stof kun har nogle korte brevomtaler af besøgene hos Mikkelsen og Albretsen i 1874, så blev det heldigvis senere suppleret med portrættet af Albretsen i efterskriftet til *JF XI* og af skildringerne i erindringerne endnu senere. Kristensen er den første danske folkemindeindsamler, der virkelig interesserer sig for meddelelserne; hans skildringer af disse mennesker hører til højdepunkterne i hans forfatterskab og giver os muligheder for at studere og værdsætte folkekulturen dybere, end vi ellers kan fra samtidens kilder. Når han trods alt ikke har skrevet mere om specielt Mikkelsen, må vi huske, at han har optegnet folkeminder efter næsten 6500 personer. Kristensen har givet en miljøskildring, nogle personoplysninger og et rids af optegnelse-situationen i forbindelse med Mikkelsen og Albretsen; han oplyser desværre ikke, hvor deres repertoarer stammer fra eller giver yderligere oplysninger om brugssituationer og funktion.

Kristensens oplysninger om de to husmænd skal suppleres her som baggrund for en gennemgang af deres viserepertoarer.

Kirkebøger og folketællingslister opridser knapt og bevægende de ydre rammer for to underklasseskæbner i 1800-tallet. Om *Albretsen* fortæller kirkebogen, at han »Blev født Natten mellem d. 18 og 19 Januari« 1802, og at det svagelige barn »strax derefter blev Hiemme-Døbt og kaldet Niels«. Forældrene var husmandsfolk Albret Nielsen og Anne Nielsdatter i Almtoft, som ligger ca. 20 km øst for Kølvrå i Lysgård herred, Viborg amt. Forældrene nævnes ikke i folketællingslisten året før, så *muligvis* er de tilflyttere.⁸⁶ Niels' barndom kender vi ikke noget til; hvis han har gået i skole i fødesognet, har han næppe fået de store kundskaber, for sognets eneste skoleholder blev af direktionen betegnet som »aldeles uduelig«.⁸⁷ Det vides ikke hvornår Albretsen er kommet til Haderup sogn, men 1824 blev han konfirmeret her, og faderen Albret Nielsen angives at bo i Over Feldborg, ca. 15 km vest for Kølvrå. Kirkebogen anfører om Niels Albretsen som »Dom angaaende Kundskab«: *mådeligt*.⁸⁸ Niels anføres samme år som tjenestekarl i Høistrup lidt øst for Haderup by), men er rejst fra sognet d. 1. november, og et par år senere anføres han at være »Hjemkommen fra Krigstjenesten Efteraaret 1827«. Han kunne dog ikke holde sig i ro, men rejste i marts 1828 fra Over Feldborg ud af sognet, før han i foråret 1829 kom tilbage »fra Ørre sogn«, stadig som tjenestekarl. Vi må antage, at han i

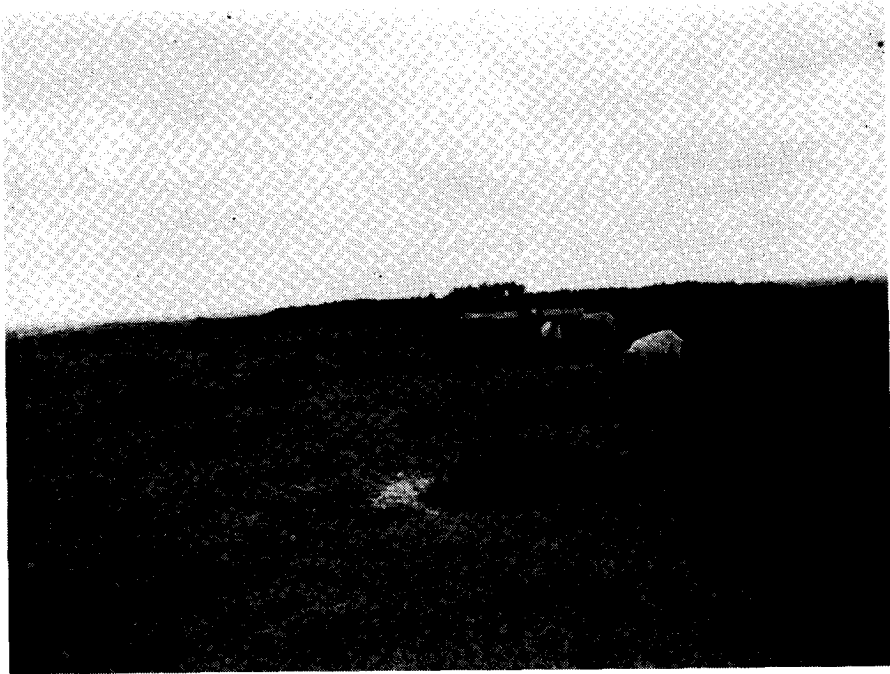
disse år har tjent rundt omkring, måske også flakket lidt om. (Interessant er det, at netop i Ørre sogn var den vidt berømte, omflakkende, kæltringekonge Johannes Axelsen hjemmehørende⁸⁹). I juli 1829 blev han imidlertid gift med tjenestepigen Ane Jeppesdatter; han tjente nu hjemme hos faderen, der anføres som fæstehusmand på Neder Feldborg hede. Med Ane fik Niels mindst tre børn; ved det første barns fødsel i oktober samme år var han endnu indsidder hos forældrene, men i april 1832 ved det andet (overlevende) barns fødsel er Niels blevet »Husmand og Dagleier« på Over Feldborg hede, og her genfinder vi familien i folketællingslisten 1834. Faderen var på dette tidspunkt kommet under fattigvæsenet. Ud af folketællingslisten (1840) kan vi aflæse landbosamfundets socialstruktur: De fire gårde med den største og bedste jord anføres under Over Feldborg by, mens i alt 17 husmandssteder har måttet deles om Over Feldborg hede. I 1840 var Albretsen dog atter flyttet, og nu bosat som »Inderste og Dagleier« med familien i et hus i Barslund lidt længere øst på, men allerede i 1845 optræder han som husmand og daglejer i Vistorp (ca. 10 km vest for Kølvrå), og her ses han i 1850 at have forældrene boende hos sig. Året efter døde Albretsens kone, men 1/8 1852 giftede han sig igen med den kun 23-årige pige Lise Marie Johansen, med hvem han fik mindst fire børn. I slutningen af 1850'erne er familien flyttet hen på et husmandssted i Uhre by tæt ved Kølvrå. Her findes Albretsen i folketællingslisten 1860, men allerede samme år flyttede han til Kølvrå. Karrig har jorden dog stadig været, og snart kom begge ægtefællerne under fattigvæsenet. Da Evald Tang Kristensen langt senere holdt et foredrag om sine indsamlingsrejser, kaldte han det hus i Kølvrå, som Albretsen beboede i 1874, for »meget skident« og mente, at Albretsen var »Konge for alle Kæltringer«,⁹⁰ og noget lignende meddeler han jo i sine trykte portrætter. Foredraget førte imidlertid til, at en tidligere vinterlærer i Kølvrå protesterede offentligt og mente, at Albretsens hjem skulle bedømmes »i Forhold til den Tids Levemaade og hele Samfundets Levesæt og Levevilkaar.« Vinterlæreren supplerer portrættet af Albretsen og hans miljø således:

»Han boede i mange Aar i Kanten af Kjølvraa Mose under de store Bakker. Da jeg i Efteraaret 1885 kom til Kjølvraa som Vinterlærer var han fraflyttet Egnen, men Beboerne havde da meget at fortælle om 'Kongen og Dronningen'; den sidstnævnte lever vistnok endnu. 'Kongen' var, efter hvad jeg har bragt i Erfaring, ikke nogen 'Kjæltring', men en udpræget Original og i allerhøjeste Grad mistænksom og overtroisk. En Nabo, med hvem han levede i Ufred, fik paa Grund af Overtroen ved Hjælp af nogle unge Mennesker mange Spøgelsesscener sat i Værk og gjorde 'Kongen' Livet surt og bittert nok.

Dronningen derimod var livlig og i høj Grad virksom, altid paa

Færde for at tjene Føden til Familien. Undertiden var hun i Lejren ved Hald og bagte Pandekager til Soldaterne.«
 (Dronningens aktive rolle har i øvrigt en parallel hos kæltringerne; her var kvinden ofte forsørgeren⁹¹).

Vi har ikke så mange kilder til at belyse Albretsens liv, men eet sted optræder han til overflod: I de bevarede fattigvæsensarkivalier for Haderup sogn.⁹² Albretsen fik tidligt kontakt med fattigvæsenet, idet hans søn Peder var berøvet forstanden fra fødslen af, og i 1845 bestemtes den 12-årige dreng »til Omgang i Haderup Bye m.M. for paa Grund af hans fornævnte Grad af Vanvid til at nyde privat Undervisning hos Kirkesangeren under nogen Tid.«⁹³ Faderen Albret Nielsen var som nævnt almissemænd i 1834. Albretsen kom selv under fattigvæsenet, da han forsøgte sig som selvejerhusmand i Kølvrå. Han kunne ikke klare afdragene på sit nye hus og anmodede derfor i slutningen af 1860 sogneforstanderskabet (hvorunder fattigvæsenet sorterede) om et lån på den store sum af 160 rigsdaler. Man havde tidligere lånt ham 25 rigsd. og var tøvende, men 2/1 1861 blev det besluttet at yde lånet, mod at sogneforstanderskabet overtog skødet, og i øvrigt besluttedes, »at der foreløbigen ydedes Niels Albrechtsen det Nødvendige til Livets Ophold paa det Sted, hvor han er.« Albretsen var nødt til at gå ind på betingelserne – der i øvrigt som almissemænd berøvede ham stemmeretten og retten til frit at gifte sig – men forsøgte at få det bedste ud af sin nye status. I februar samme år havde han »indfundet sig og forlangt yderligere Understøttelse af Fattigvæsenet«, og også sognepræsten oplyste, at Albretsen hang over ham med anmodninger om understøttelse. Niels lod sig ikke sådan spise af, og i april klagede han direkte til amtet over, »at Fattigvæsenet havde taget hans Eiendom, og nu nægtede at give ham hans Understøttelse.« Den klage fik han nu ikke noget ud af, for amtet rettede blot forespørgsel til sogneforstanderskabet og fik at vide, at man »kunde i ingen Henseende anerkjende, at her var nogen rimelig Grund til Klage.«⁹⁴ Skødet blev følgelig taget i håndpant med den begrundelse, at Albretsen havde modtaget betydelig understøttelse »uden at refundere denne«. Albretsen har snart indset, at han aldrig ville kunne tilbagebetale de modtagne beløb, og prøvede derfor i 1863 at sælge huset for at komme ud af den værste klemme.⁹⁵ Sogneforstanderskabet afviste imidlertid flere købere, som Albretsen kom med samme år, og han havde nu ikke anden mulighed end at overdrage huset – til fattigvæsenet! Som protokollen formulerer det 2/3 1864: Han »havde indfundet sig og forlangt, at Haderup Fattigvæsen vilde overtage det af ham beboede Huus for den Fordring, som Fattigvæsenet havde hos ham for den ham tidligere ydede Understøttelse. Sogneforstanderskabet havde intet at indvende herimod...« Enden på det hele blev, at fattigvæsenet solgte huset til en ny fæstehusmand, Jens Christian Mikkelsen, men på den betingelse at der blev

Parti fra Kølvrå – som landskabet så ud i 1930'erne. (Foto: H. P. Hansen; her gengivet efter sam-
mes bog »Hedeboender i tre slægtled«, 2. udg. 1959, s. 23).

opført et lille aftægtshus på grunden til Albretsen, som køberen skulle vedligeholde. Albretsen fik desuden tillagt ret til at »grave de fornødne Tørv... i Mosen« og fik af køberen lovning på »1 Tde Rug aarlig til Familien«. ⁹⁶ I de følgende år bevilgedes Albretsen bl.a. »en Dyne«, et mindre beløb til »Ringning over hans Barns Liig ved Karup Kirke«, »Betaling af Læge« til hustruen, »Sengeklæder«, »Hjælp til et dødfødt Barns Jordefærd«, »Lærred til en Skjorte og en Særk, samt 2de Vaabenfrakker«, samt et par beløb »til hans Tørvs Hjemkørsel« og »til sit syge Barns Pleie«. I 1868 har han måske været et smut ovre på Randers kanten for at besøge søn og svigerdatter, i hvert fald retter Gjerlev-Enslev sogneråd henvendelse til Haderup sogn om at få dækket nogle udgifter, fordi »Niels Albrechtsen og Kone havde ligget syge«. ⁹⁷ Albretsen har ikke mistet modet. I 1870 var han kommet i strid med Jens Chr. Mikkelsen, som han nød aftægt hos, og havde udtalt, »at han umuligt kunde beboe Huset« p.gr.af dårlig vedligeholdelse. Det gjorde ikke indtryk på ham, at »saavel Sogneraadsmedlemmer og Brandfogden« havde erklæret klagen grundløs, og Jens Chr. Mikkelsen ansøgte derfor sogneforstanderskabet om »at faa andre Folk i Huset eller og betale for Husets Vedligeholdelse til Kumunen.« ⁹⁸ På sognerådsmødet 6/4 blev ansøgningen

dog afslået, og de to naboer måtte se at forliges. Det har været i dette lille aftægts hus, at Kristensen besøgte Albretsen i 1874, og det er skæbnens tilskikkelse, at den »brave Gaardmand« Jens Jensen i Uhre, som Kristensen overnattede hos, var medlem af sogneforstanderskabet. Gårdmændene i Haderup har sikkert været godt trætte af at skulle punge ud til Albretsens – og de andre fattiges – understøttelse. Men Albretsen har været ligeså træt af dem, og midt i 1870'erne flyttede den gamle mand fra sognet. 10/5 1876 har han boet på Hestlund hede i det nærliggende Bording sogn, for da sendte sognerådet dér en af de sædvanlige anmodninger til Haderup sogn om at få refunderet udlagt fattigundersøttelse, da Albretsen »...foregav at hans Hustru siden afvigte Paaske har maattet kjøbe Korn og tilmed paa Kredit«. I Haderup prøvede man åbenbart at ignorere sagen, for 18/11 samme år rykkede Bording sogn for pengene og truede med at bringe mellemværendet for amtet. I 1880 anfører folketællingslisten Albretsen med kone og to børn som husmand på Agerskov hede i Bording sogn og tilføjer lakonisk, at de »Ernære sig ved Betleri«. Albretsen levede endnu nogle år og døde mæt af dage – må vi da formode – 5/3 1886 i Bording sogn.⁹⁹ Et langt livs omflakken var til ende.

Jens Mikkelsens skæbne har på flere punkter lighed med Albretsens. Han blev født i Karup år 1800, men synes at have været af lidt bedre kår, idet faderen Michel Nielsen var »Degn og Skoleholder, samt Gaardbeoer«. Jens var det femte barn, og hans to søskende Niels og Anna var seks og fire år ældre. Karup sogn hørte under Lysgård herred og fik først i 1830'erne en skolebygning. Siden 1745 havde man klaret sig med »omløbende skoleholder på grund af sognets ringhed og beboernes adspredelse«.¹⁰⁰ Heller ikke Mikkelsens barndom og ungdom kender vi noget videre til, men da datteren Ane Johanne blev døbt i 1830 var han gift med den 22-årige Anemarie Conradsen, der var fra hedekolonien Frederiks tyske sogn, og bosat i Neder Uhre tæt ved Kølvrå som lejehusmand.¹⁰¹ Et par år efter er han blevet selvejerhusmand i Neder Uhre, og 1840 anføres familien i folketællingslisten under Kølvrå, hvor Mikkelsen blev boende resten af sit liv – stadig som husmand med en lille jordlod, der skulle ernære familien. Det har været svært, for Jens og Anemarie fik i hvert fald otte børn. Datteren Ane Johanne, som Evald Tang Kristensen ligeledes optegnede efter, er født 1830; hun flyttede hjemmefra, men er åbenbart aldrig blevet gift, og i 1860 ses hun at være flyttet hjem til forældrene igen. I 1870 er alle Mikkelsens børn på nær Ane Johanne flyttet hjemmefra, men til gengæld rummer huset nu også en svigersøn og hans fire mindre børn – foruden et 14-årigt »Tyende«, Carl August Nordstrøm, der er født i København. Museumsmanden H. P. Hansen lærte langt senere en af Mikkelsens sønner, Conrad Jensen, at kende, og

skrev en lille aviskronik om ham, da han fyldte 95 år i 1931.¹⁰² Heri fortæller H. P. Hansen om Conrads barndomshjem i 1840'erne:

»Om Vinteren var Conrad naturligvis hjemme, og da maatte han hæn-
ge i med Bindehosen. Hver Dag, han ikke var i Skole, skulde han
binde et par *Salsåk'er* (Sokker til salg). Moderen var en saare bestemt
Kone, der ikke gik og kælede ret meget for sine Børn.

'Fik I Kaffe i din Barndom?' spurgte jeg den gamle. Svaret lød: *Vi
fæk te di trej' Høttier, o vi fæk en Knalder te – men et' Brø' som no!*

(...) Da Conrad var en Snæs Aar, drog han til København med
Uldpakken, og dér gik han og handlede en Del Aar; dog var han
hjemme om Sommeren.«

Jens Mikkelsen selv døde 11/4 1875, og da kirkebogen anfører ham som
aftægtsmand, har han vel fået en ordning med svigersønnen.

Mikkelsen og Albretsen er altså to af de utallige, der har bidraget til
hedens opdyrkning gennem et langt liv; Mikkelsens kone stammede endda
fra de tyske kolonister i den gamle hedekoloni Frederiks. Det var om disse
kolonister på alheden, at landøkonomen G. Begtrup i 1812 i sit store værk
om *Agerdyrkningens Tilstand i Danmark* skrev: »Uagtet al den Hjælp er
Colonisternes Forfatning heel maadelig, og hos dem er mindre Velstand end
i de sletteste Egne af Danmark. Grunden dertil er *Jordbundens slette Be-
skaffenhed, ... Mangelen paa Engbund... Mangelen paa Vand... Flyve-
sand... Graaemosen...*«¹⁰³ Selv om Albretsen og Mikkelsen måske har haft
en smule bedre kår end dette, har husmandslodderne alene umuligt kunnet
give dem føden; Albretsen – og sikkert også i perioder Mikkelsen – har
fungeret som daglejere, og specielt uldbinderiet har været et vigtigt supple-
ment. En af de få hedeboender, der førte dagbog midt i 1800-tallet, skrev om
sit sogn i Lysgård herred: »Uldbinderiet var folks syssel i ethvert hus, det
indbragte føden, der avledes lidt af korn og kartofler, ja meget lidt, men så
brugtes ingen købmandsvarer undtagen sæbe, salt og tobak, der kunne fås
af den mand, som købte bindetøjet.«¹⁰⁴ Mikkelsen og Albretsen var født i
fattige kår, og et langt livs kamp med heden har ikke kunnet hæve dem over
eksistensminimum. En gang husmand altid husmand. En forskel er dog, at
Albretsens tilværelse har været mere omskiftelig på stadig nye husmands-
lodder og i tæt kontakt med gruppen af omvandrende tiggere og natmænd,
»kæltringer«, mens Mikkelsen har været mere bofast. Til gengæld repræsen-
terer Mikkelsens husmandsstatus sammenlignet med faderens gårdmands-
og degnestatus en social degradering.

Hvilket billede tegner nu de viser, som Kristensen optegnede, af de to
husmænd i Kølvrå?

Begge repertoierer rummer meget forskellige visetyper: Mange alvorlige

middelalderballader, nogle lidt nyere efterklangsviser, en del ældre og lidt nyere skæmteviser. Derimod indeholder repertoierne få visetyper fra (1700- og) 1800-tallet, det være sig lyriske eller episke. Grunden kan kun være, at de ikke har interesseret Kristensen, for selvfølgelig har to så gode sangere også kunnet mange nye viser.¹⁰⁵ Udvalget af visetekster påvirkede melodioptegnelsen, for Kristensen optegnede kun yderst sjældent melodier, som han ikke i forvejen havde fået teksten til, og han interesserede sig ikke synderlig for at optegne spillemandsmelodier (efter levende kilde). Vi kender altså langt fra alle de viser, som Mikkelsen og Albretsen har kunnet – de to repertoier er ikke komplette.¹⁰⁶

Når det kan konstateres, at de fleste af de foreliggende visetyper er ret gamle, er det imidlertid en formel betragtning. Enhver folkesangers repertoire er udtryk for en udvælgelsesproces hos en *bestemt* sanger i et *bestemt* miljø og vil være præget heraf, hvad enten vi kender det helt eller delvis. Vi kan derfor – med forsigtighed – bruge karakteristiske træk ved repertoierne til at belyse sangerne og deres miljø.

Viserne i det repertoire, vi kender fra *Albretsen*, er med en enkelt undtagelse alle *episke*, og de handler med tre undtagelser alle om en eller anden form for *kærlighed*. Men hvor spænder de dog vidt! Vi finder skæmtende viser om sex og utroskab, om tvungent giftermål der forhindres, om den giftesyge jomfru på jagt efter en (ny) kæreste, og om sex mellem unge mod forældrenes vilje.¹⁰⁷ Vi finder mere alvorlige viser, der udtrykker sorg over kærestens død, om den forførte brud der tages til nåde af ægtemanden, om Agnetes splittelse mellem havmanden og moderen, om kærestens natlige besøg og om kvindeliste, der overvinder vold.¹⁰⁸ Og vi finder viser, der handler om kærlighed, blot ikke den kønslige: Om moderkærlighed og stedbørnenes problemer og om søskendekærlighed.¹⁰⁹ De tre sidste viser handler om den musikglade spillemands problemer, om en uretfærdig behandling, der gøres god af kongen, og om en spådom om barselsdød.¹¹⁰ Pludselig kan vi se, at det må have været helt underordnet for Albretsen, om viserne har været »middelalderballader« eller ej – de behandler alle sammen temaer, der har været højst aktuelle for landbosamfundets underklasse. En nøjere betragtning gør det klart, at en vises hovedperson også er visens »helt«, altså har fortællerens sympati. Det viser sig nu, at disse helte ligeligt er fordelt på mænd og kvinder, og at de nogenlunde ligeligt er almindelige fattige mennesker eller fra et højtstående og rigt socialt miljø (adelige riddere og jomfruer). Aldersmæssigt derimod er heltene typisk unge mennesker – hvad visernes typiske tema, forlovelse og kærlighed, jo også lader ane. Det giver os et fingerpeg om, at Albretsen har lært disse viser i sin barndom og ungdom. Hvis vi endelig betragter disse heltes *afgørende egenskab* i viserne, den egenskab, som fortælleren dvæler ved i sympati, og som er afgørende for

handlingens udfald, så viser der sig et forbløffende billede: På trods af, at Albretsen socialt var tvunget til at leve under forhold, som selv Kristensen måtte kalde »tarvelige og usle«, ja »meget skidne«, så afspejler hans viser nogle værdier og en humanitet, som er dybt bevægende. Heltens afgørende egenskab kan være *snildhed*, der sejrer i kampen mod den rå overmagt, som når jomfru Guldborrig besejrer kvindemorderen Hr. Ribold (DgF 183), eller *slagfærdighed og handlekraft*, som når Hr. Jon overvinder og latterliggør den rige Hr. Lave og vinder bruden (DgF 390). Det kan være *glæde ved sanselig udfoldelse*, som matrosen i lunden (Eft. B 90), eller den »liden Mø«, der lukker elskereren ind og laver en søn, som er 18 alen lang (Sk. 126), men det kan også være *musikglæde*, som hos Niels Bådsmænd, der køber en fedel for sin ko og går til bryllup for at spille (Sk. 42), eller krybskytten, som bliver bedt om at synge for kongen (DgF 384):

Saa tog jeg til den Vise at kvæd',
saa Fugle paa Kviste de fryded' sig derved.

Det kan være *elskovslængsel og omsorg for kæresten*, som når ungersvenden i fremmede land får sine anelser og drager hjem, blot for at finde kæresten død af sygdom (DgF 458):

Ja, vel har jeg tjent udi fremmede Land
for Sølv og for elskende Klæder:
ja, lidet jeg spiste, langt mindre jeg drak,
for jeg sørged for min Hjærtens Allerkjære.

Denne svend dvæler i sorgen, men bondepigen i »gadevisen« ved, at livet må gå videre efter kærestens død, og drager til torvs for at glemme sorgen, få sig en dram og en ny kæreste:

Jeg har i min Hoved saa prægtig en Sag,
derfor er jeg kommen til Marked i Dag:
om jeg kund' mig finde, før Solen gaar ned,
en brav Kavaller, som jeg vennelig begjær.

Omsorgen for den elskede kan få helt overraskende udslag, som hos Hr. Ott', der »fæsted stalt Ingerlin, hun var ikke Mø« (DgF 277). Da hun føder på vej til brylluppet, tager Hr. Ott' hende til nåde og hjælper hende:

Hr. Ott' breder ud hans Kappe saa blaa,
der føder stalt Ingerlin to Børne opaa,

og han beskytter hende senere mod sin moders og broders mistænksomme udspørgen, mens omsorgen for barselskvinden finder pudsigt udtryk i næstsidste strofe:

De andre skjænked han for baade Mjød og Vin,
stalt Ingerlin fik varm Øl med Smør i sin.

Mjød og vin var sikkert meget godt, men for en fattig husmandsfamilie var »varm Øl med Smør« nu det bedste, man kunne forestille sig! DgF 42

foregår ligeledes i et højtstående miljø, men i Albretsens udgave er det dronningens *menneskelighed og evne til at føle smerte* (i barselsseng), der bliver afgørende. Endelig er *moderkærlighed* og omsorg for stedbørn samt *søskendekærlighed* afgørende og har fortællerens fulde sympati i DgF 89, DgF 382 (og vel også DgF 38) – smukkeste i førstnævnte, hvor den døde mor står op af graven og truer stedmoderen med en »tynd Skjæbning«, hvis hun ikke behandler de små børn bedre:

Hør du, stalt Ingerlin! hvad jeg vil sige dig:
hvi lader du min' smaa Børn lide Hunger og Kvid'?

A gjemt' efter mig baade Øl og Brød,
hvi lader du min' smaa Børn lide Hunger og Nød?

De nævnte positive egenskaber hos heltene forbindes i fem tilfælde med et klart skæmtende præg.

Der stråler gennem Albretsens viser en sympati med samfundets ofre. De fleste af viserne, nemlig syv, foregår i socialt højerestående miljøer, men de fokuserer på almenmenneskelige egenskaber. Fire viser foregår blandt almindelige mennesker, og de sidste tre handler om *sammenstød mellem socialt højere og lavere miljøer*. Langt de fleste af Albretsens viser har en fortrøstningsfuld eller direkte lykkelig udgang, mens faktisk kun en enkelt har en decideret tragisk udgang.¹¹¹ Heller ikke hvor højere og lavere miljøer støder sammen bliver udgangen tragisk. Denne fortrøstningsfulde grundtone i Albretsens repertoire bliver stedvis helt eventyragtigt – mest tydeligt i visen »Krybskytten« (DgF 384), som Kristensen kaldte »prægtig« og »yp-perlig«, og som også Albretsen selv anså for »god«.¹¹² Heri rider krybskytten »udi den grønne Rosenslund« og skyder »en Hjort med Guldtaffel i Mund«, men han bliver grebet af »Dannerkongen med all' hans Hovmænd« og kastet i et mørkt fængsel. På trediedagen genopstår han imidlertid:

Jeg sadde der til paa tredje Dag,
der smagte mig hverken Øl eller Mad.

Saa tog jeg til en Vise at kvæd',
der hørt' Dannerkongen i høje-én Lind.

Dannerkongen kalder krybskytten til sig, og gennem sin underfulde sang – der jo fik fuglene til at fryde sig – vender krybskytten sin skæbne, og kongen gør det skete usket. Krybskytten får sine ejendele igen, og visen slutter:

Dannerkongen var imod mig som en Mand,
han gav mig sin Datter og det halve af hans Land.

Ikke uden grund har visen omkvædet: »Mit Haab staar til Gud, min Sorig faar vel en god Ende«. Svend Grundtvig antog, at denne vise var fra middelalderen, men den blev første gang optegnet hos Albretsen, og da visen er i

jeg-form har Albretsen sikkert identificeret sig med dens hovedperson.¹¹³

Det fortrøstningsfulde, stedvis eventyragtige, ved Albretsens repertoire kan man tolke som en følge af hans samfundsmæssigt marginale position. På den ene side handler hans viser om almene kår for landbosamfundets underklasse: Forførte brude, voldelige overgreb, stedbørn, krybskytteri, søskende der er kommet væk fra hinanden, tvungne giftermål, giftelystne unge, barselsdød, unge mænd der tjener langt fra deres kæreste, sex, utroskab osv. På den anden side angiver viserne ikke realistiske løsninger på konflikterne, men de er heller ikke båret af indignation (som »våben« anvises snildhed, skæmt og slagfærdighed). Med sine kæltringeforbindelser og med sin status som stadig omflyttende husmand har Albretsen ikke haft nogen realistisk mulighed for at opnå et samfundsmæssigt agtværdigt liv. Når han som ældre kom under fattigvæsenet er det udtryk for det samme: Han har ikke kunnet – eller villet! – ernære sig selv på de foreliggende betingelser og er blevet sat uden for samfundet. Derfor er hans viserepertoire ikke »realistisk«, men udtrykker en eventyragtig drøm om – et menneskeværdigt liv!¹¹⁴

Kristensens meliodiptegnelser viser Albretsen som en udmærket sanger, der har formået at fastholde ret forskellige melodier. Et lag i repertoireet synes at være meget gammelt, sandsynligvis af middelalderlig oprindelse. Det omfatter i hvert fald DgF 277 og DgF 89, der begge har flere tonale centre: henholdsvis d/a og d/h. (Sidstnævntes faldende tendens, hvor omkvædsintonationen har grundtone en terts lavere end resten af melodien, kan ikke sjældent findes hos andre af Kristensens gode sangere i og omkring Hammerum herred). I den modsatte ende af spektret ligger »gadevisen«, der med sine treklangsbyrddninger og sit livlige dur-præg næppe er ældre end slutningen af 1700-tallet. Dur-moll agtige melodier som DgF 458, Sk. 42 og Eft. B 88 er vel fra 17.-18. århundrede, sidstnævnte måske endnu yngre. Endelig har et par melodier en lidt særpræget tonalitet/rytme/melodigang, der kan tyde på, at de i hvert fald går tilbage til 16.-17. århundrede. Også den dur-agtige, men tonalt lidt svævende og melodisk formelprægede Sk. 126-melodi kan meget vel tilhøre dette lidt ældre lag.

Albretsens melodier er som sagt ret forskellige, og en markant personlig stil falder ikke i øjnene. Melodiambitus ligger fra en sekst til en undecim, og oftest ligger grundtonen i den nedre ende af denne ambitus. Melodikurverne arter sig ret forskelligt. Der forekommer både lige og ulige taktarter, og tonalt findes som nævnt både dur-, moll- og mere svævende melodier. Normalt kadencerer de enkelte melodifraser på skalaens første eller femte trin (men det kan ske på næsten alle skalaens trin). Formalt er kun to gange to viser ens opbygget (axby i DgF 183/DgF 89 og abx i DgF 384/Sk. 42); den eneste fireliniede DgF-vise i repertoireet er opbygget med syvtakts-perioder. Der forekommer både kvindelige og (især) mandlige melodiaslutninger.

Særprægede rytmer forekommer kun i DgF 183. I flere tilfælde har Albretsen sunget en melodi, som ellers ikke er optegnet til den pågældende vise i Danmark. Alt i alt en mangfoldighed, der i kun ni melodier afspejler en god folkesanger.

I det repertoire, som Kristensen optegnede efter *Jens Mikkelsen*, er tre fjerdedele af viserne episke, mens yderligere fire viser er smædeviser eller nidviser uden særlig handling. Hovedparten af de episke viser handler om kærlighed mellem kønnene. Temaet i seks af repertoirets i alt 20 viser er *sexualitet og liderlighed*,¹¹⁵ men den kønslige kærlighed tematiseres også på mange andre måder: Forbuden kærligheds konsekvenser, den elskedes død, pige hæver sig gennem kærlighed til dronning, Agnetes splittelse mellem havmanden og moderen, troskabs prøvelse, elsker overvinder slægtsuvilje, bedragen pige, ulykkelig kærlighed og et stævnemøde.¹¹⁶ De sidste fem viser handler om det *umage ægtepar*, en spådom om *barselsdød*, en *ond stedmoder*, et fuglegilde der allegorisk skildrer *forskellige professioner* og et par *slagfærdige unge mænd* på jagt.¹¹⁷ Også Mikkelsens viser har altså temaer, der har været aktuelle i det jyske landbosamfund i 1800-tallet. I de viser, hvor der optræder sympatiske hovedpersoner – og det gør der jo ikke i smædeviserne – er disse »helte« ligeligt mænd og kvinder. De tyve viser foregår ligeledes nogenlunde ligeligt blandt almindelige mennesker og i højere sociale miljøer, men aldersmæssigt er de sympatiske hovedpersoner helt overvejende unge mennesker.¹¹⁸ Hvad angår hovedpersonernes *afgørende egenskab*, er der ikke så stor spredning som hos Albretsen; oftest er det deres *kønslige kærlighed*. Glæden ved direkte sanselig udfoldelse ses tydeligst i viserne om matrosen i lunden, om parret der mødes »paa vor gamle Loft«, og i skæmtevisen om pigen der børstede sit hår.¹¹⁹ I det lille vers »God Aften, Marie« og i Eft. B 39 er hovedpersonens elskovslængsel dominerende. Sidstnævnte foregår i et kongeligt miljø, men moralen har haft højeste relevans i landbosamfundet:

Gud bedre og trøste de Forældre dertil,
som nægter deres Børn at maa elske, hvem de vil.

Troskabs lykkelige følger afspejles i DgF 253, hvor pigen afviser fristeren med ordene:

Gak hen til en anden Horehus!
her holdes ingen Drikkehus.

For Medler og Ridselille (DgF 271) fører kærligheden imidlertid kun ulykke med sig, da hun dør ved sin barsel, og han derefter begår selvmord. Heller ikke Hr. Peders troskab kan redde den elskede fra at dø (DgF 446):

»Herr Peder! du sidder her og drikker Vin,
din Kjærest' hun ligger i Jylland, er Lig.«

Herr Peder han højt over Borden sprang,
det klareste Vin det efter ham rand.

Herr Peder han sprang til Gangeren graa,
han rider langt stærker', end Fuglen fløj.

Saa rider han til Stette,
de mødte med Ligen saa lette.

Han kan kun give den elskede et guldbånd med i graven – men viser i øvrigt storsind over for småfolk ved ligeledes at skænke en guldring og et guldbånd til klokker og graver. Agnete er i DgF 38 splittet i sin kærlighed, så det næsten er havmanden, der løber med sympatien. Liden Kirsten bruger sin sanselige udstråling til at blive dronning (DgF 263), mens ridderen i DgF 416 opflammes af sin kærlighed til jomfruen, så han efter at have redet »over den vildeste Hede« magter at dræbe alle hendes syv brødre, »syv raske unge Mænd, og de var' vrede«:

Ja, jeg vil ej stande, ikke heller vil jeg fly,
langt mindere ad Skoven indrende:
men jeg vilde vove mit favre unge Liv
for I syv raske unge Dreng.

Og saa der begyndes den blodige Krig
imellem de syv og den ene;
saa hug han Jomfruens Brødre ned alle syv,
det gjorde Gud Fader alene.

I visen »Jeg ved mig en skøn Jomfru« kommer pigen derimod til at fortryde, at hun har indladt sig med en ridder, for han bedrager hende.

Ved siden af alle disse personer i deres kærligheds vold er der tre viser, hvor den afgørende egenskab er dronningens *menneskelighed og evne til at føle smerte, oprørstrang* mod stedmoder og *slagfærdig handlekraft*.¹²⁰ Den første af disse er et af mange eksempler på, at viser om højtstående sociale miljøer fokuserer på det almenmenneskelige ved personerne her.

Tilbage er fire smædeviser og den allegoriske vise om fuglegildet (Sk. 59), der ligeledes gør sig lystig over forskellige professioner. De fire smædeviser går ud over en velstående gammel kvinde gift med en ung mand (Sk. 22), en (i hvert fald i egen indbildning) lærd mands døtre (Sk. 153), bispens datter (»bolevisen«) og præstens piger (Sk. 155). De tre sidste smæder kvindernes

liderlighed, mens den første udstrækker niddet til hele den gamle kvindes udseende og væremåde. (Typisk er det, at navnene på niddets genstand kan ændres alt efter situationen. Mikkelsen lod spotten gå ud over præstens piger i det lokale Hamborg, vest for Herning. Da Kristensen i 1899 atter optegnede visen efter Peder Lukassen i Salten var det ændret til »Præstens Piger i Voldum«¹²¹).

Flertallet af Mikkelsens episke viser har en slags lykkelig udgang, men fem har en sørgelig eller tragisk udgang og to er skæmtende. Bemærkelsesværdigt er det, at den sørgelige udgang i tre tilfælde opstår som følge af overtrædelse af samfundets normer – Hr. Medler forfører kongedatteren, prinsessen forelsker sig under sin stand i en matros, en jomfru lader sig besnære af en ridder¹²² – og i de to andre tilfælde som følge af en skæbne, der er uafvendelig – døden, i barselseng eller helt uforklaret.¹²³ Der er hos Mikkelsen ingen eksempler på, at sammenstød mellem forskellige sociale miljøer får en lykkelig udgang. Tværtimod, det er ikke tilfældigt, at de fire smædeviser er udsprunget af sociale modsætninger og netop retter spotten mod velstående kvinde, lærd mand, bisp og præst (hvortil kan føjes Sk. 59, der gør sig lystig over de forskellige samfundsmæssige roller). Her viderefører Mikkelsen en århundredgammel tradition, hvor skæmteviser har vendt verden på hovedet og trukket magtens mystifikationer ned på jorden. Skæmtens funktion hos Mikkelsen er derfor enten at understøtte positive egenskaber eller en bidende spot. Den eventyrtone, man kan finde i Albretsens repertoire, er ganske fremmed for Mikkelsen. Her er ingen gode magthavere, der forbarmer sig over menigmand, og sociale konflikter og normovertrædelse får kun tragiske konsekvenser.¹²⁴ De positive værdier er ikke så mangfoldige som hos Albretsen, og sexualiteten og dens følger står i centrum i mange viser. Der er ikke overskud til så stor en sympati med samfundets ofre, som hos Albretsen; ofte træder en vis fatalisme i stedet. Den sanselige udfoldelse, der er positiv hos matrosen i lunden, bliver genstand for bidende spot, når den optræder hos bispens datter eller præstens piger. Det er fristende at tolke disse karakteristika ved Mikkelsens repertoire som udtryk for hans egen samfundsmæssige placering. I modsætning til Albretsen lykkedes det ham at holde sig fri af fattigvæsenet, men et langt livs slid har ikke hævet ham synderligt over eksistensminimum, og i forhold til faderen var han socialt degraderet. Den mere resignerede og »realistiske« grundtone, fatalismen og spotten i hans repertoire kan hænge sammen hermed.

Mikkelsens 14 melodier viser, at også han var en udmærket sanger, der har kunnet meget forskelligartede melodier. Som meget gamle, muligvis af middelalderlig oprindelse, virker Sk. 22, DgF 416 og vel også Sk. 152; de har alle en vis svævende tonalitet, og de to sidste den førnævnte karakteristi-

ske faldende tendens (F/d i begge tilfælde). I den kronologisk modsatte ende af spektret er der ingen helt nye melodier præget af dominantseptimakkord fornemmelse, men en del treklangsprægede durmelodier har vel fået deres præg i 18.-19. århundrede.¹²⁵ Repertoiret rummer desuden et par mollaagtige melodier, et par dorisk virkende melodier og en lidt svævende duragtig melodi.¹²⁶ De fleste af disse kan antages at være af lidt ældre oprindelse. Rytmask og melodisk bemærker man den vekslende taktart og glidetonen i DgF 253 – noget der sikkert har været mere udbredt i folkesangen, end 1800-tallets optegnelser i øvrigt lader ane.

Mikkelsens melodier er altså tonalt og delvis melodisk ret forskellige. Bortset fra et par sekstspring finder man dog aldrig spring i melodien over en kvint (det finder man lidt hyppigere hos Albretsen). Ambitus strækker sig fra sekst til decim, og grundtonen ligger ligeligt enten nederst eller et sted midt i ambitus (med en vis »plagal« virkning til følge). De enkelte melodifraser kan kadencere på alle skalaens trin, men det sker overvejende på første, andet eller femte trin. Der er melodier både i todelt og tredelt taktart. Formalt er de 14 viser ligeledes ret forskellige, dog har to viser formen aabx og fire viser axby.¹²⁷ Den eneste fireliniede DgF-vise i repertoiret har, ligesom hos Albretsen, syvtakts-perioder (DgF 416). Der forekommer både kvindelige og mandlige melodilinieudgange, og Mikkelsen synes at have sat et personligt stilpræg på melodierne med sin forkærlighed for forslagsagtige vendinger ved lineslutninger.¹²⁸ Endelig har Kristensen i Sk. 120 fastholdt den for skæmteviser karakteristiske vekslende mellem sang og talte afbrydelser:

Las han vild' ad Skoven gaa,
 – Hejaa, for det daves igjen!
 at fang' en Dyr var hans Attraa.
 »A tror, a vil med dig«, saa Mads. } tales
 »Det kan du«, saa Lass. }

Og de fulgtes ad saa let igjennem Lunden.

Også Mikkelsen har i flere tilfælde sunget melodier, som ellers ikke er optegnet til den pågældende tekst i Danmark.

Jens Mikkelsens viser var som nævnt en familietradition, og Kristensen har optegnet både efter hans søskende Niels og Ane og efter datteren Ane Johanne. Desværre har Kristensen i ingen tilfælde optegnet den samme melodi efter flere personer, så der er vi afskåret fra at drage sammenligninger. Datteren Ane Johanne kan imidlertid supplere billedet, for efter hende optegnede Kristensen bl.a. melodien til Eft. B 39, hvortil han havde fået teksten af Mikkelsen, og den melodi har hun sandsynligvis lært af faderen.¹²⁹ Hos søsteren Ane fik Kristensen delvis teksterne til seks DgF-viser,¹³⁰ men optegnede ingen melodier. Hun skuffede ham som kilde, og til Svend

Grundtvig skrev han 19/3 1874, at hun »gik meget under min Forventning. Hun kunde ikke uden én hel Vise og var saa aparte og vanskelig, at jeg havde den største Møje med at faa Munden op paa hende. Det blev altsaa kun til nogle Varianter, men af den anden Broder, Niels, fik jeg 3 Viser.« Kristensen kom tilbage til broderen i februar året efter og optegnede i alt otte visetekster efter ham,¹³¹ men ingen melodier. Også hos ham kneb det for Kristensen at få udbytte: »Han skulde bogstavelig pines, og jeg maatte til at skjælde ham ud og gjøre mig vred, og lod ham høre, at det var en Skam af ham at lade mig gaa saa lang en Vej uden noget Udbytte. Endelig fik jeg da hans Mund lukket op...«¹³² De tre søskende er fælles om at have sunget fem viser for Kristensen: DgF 55, 253, 263, 271 og 416 – og desuden har Ane og Niels begge sunget DF 84. Deres varianter er så ens, at de blev slået sammen i Kristensens viseudgaver, og det må betyde, at de har lært dem efter fælles kilde (forældrene?) sandsynligvis inden de er kommet hjemmefra. Kristensen optegnede altså hverken melodier efter søster Ane eller broder Niels, men han fik en aftale med den lokale lærer i Hodsager, N. Kjerulf Henriksen, og denne optegnede og sendte ham syv melodier efter Niels' sang.¹³³ I eet tilfælde er det en melodi, som Jens Mikkelsen også har meddelt til Kristensen, nemlig DgF 55, og desuden findes en melodi til DgF 263 (optegnet som durmelodi i 2/4), som Jens Mikkelsen kun meddelte Kristensen tekst til. Broder Niels' melodi til DgF 55, optegnet 1875 af Kjerulf Henriksen, hidsættes her til sammenligning med Kristensens optegnelse:

Min Fa - der ud at ri - de min huld - tro god

Ven! han fæ - sted min Sted - mo - der saa stri - de, og

si - den de lag - de min Mo - der ud - i Mul - de!

Bortset fra, at der her er en anden tekst under melodien end hos Jens Mikkelsen, ses det, at nok tilhører de to melodier samme type, men Kjerulf Henriksen har opfattet melodien i 2/4, og også melodisk er der klare forskelle på hans og Kristensens optegnelse.¹³⁴ Nu har vi ingen mulighed for at vurdere Henriksens evner som melodioptegner – han skrev selv til Kristensen, at melodierne var »opsatte aldeles rigtige, saaledes som Niels Mikkelsen

sen synger dem« – men forskellene er så store, at de ikke kun kan skyldes optegnerne. Hvis vi antager, at Niels og Jens har lært melodierne efter fælles kilde, afspejler forskellen altså, i hvert fald delvis, variantdannelse – den skabende omformningsproces, der har fundet sted hos en eller begge sangere gennem et langt liv. Man bemærker, at Mikkelsens karakteristiske forslagsfigurer ikke findes i optegnelsen efter broderen.

I Kristensens manuskripter og i hans trykte udgaver kan man ind imellem finde, som regel dog ret sparsomme, oplysninger om, hvor en bestemt sangers repertoire stammer fra, hvor og hvornår sangeren har brugt sine viser, og hvilken funktion de har haft for vedkommende. Han oplyser næsten intet herom i forbindelse med Mikkelsen og Albretsen. De antagelser og antydninger, som ovenfor er gjort på disse punkter, kan imidlertid uddybes lidt med belæg i Kristensens egne udsagn.

I en artikel om »Visesangere og Eventyrfortællere i Jylland« gav Kristensen i 1898 en kort sammenfattende skildring af folkemindernes meddelere, brugssituationer og funktion.¹³⁵ Det var de laveste lag på landet, der kunne de folkeminder, som Kristensen ønskede at indsamle, så socialt har Mikkelsen og Albretsen været typiske – i hvert fald blandt visesangere og æventyrfortællere. »Den Ejendommelighed kan jeg ellers ikke nok som understrege, at Gaardmandsklassen ikke i min Tid i nogen synderlig Grad har været Indehaver af vore Folkeminder... derimod har jeg truffet flere gode og paalidelige Kilder blandt de 'tvivlsomme Eksistenser'.« Om brugssituationerne før i tiden skriver Kristensen sammenfattende:

»Allerede som Børn kom man forhen ind i Eventyr- og Sagnverdenen. Man førtes derind ikke ad kunstig Vej, men ad den naturligste, der kan tænkes. Forældrene sad og fortalte for deres Børn i de lange Vinteraftener under Arbejdet med al slags Husflid. Medens der karte- des og strikkedes og tælledes og lavedes Kurve og Tøjrpæle, var der god Lejlighed til at gentage, hvad der var fortalt forhen de hundrede Gange. Man søgte at udvide det allerede indsamlede Forraad og øvede sig i at fortælle paa en endnu mere naturlig Maade uden dog at glemme de særegne Vendinger og Sætningsforbindelser, der vare overleverede til dem fra det foregående Slægtled. Særlig naar Børnene begyndte at blive søvnige, kunde en god gammel Historie virke oplivende, og den blev da heller ikke sjælden brugt som en Flidsbelønning til Barnet, naar det smukt og godt havde udført det foresatte Arbejde eller kønt lært sin Lektie.«

Sådant husarbejde har der været i hjem som Mikkelsens og Albretsens endnu midt i 1800-tallet. (Vi hørte jo ovenfor, hvordan Mikkelsens søn Conrad tidligt lærte at strikke sine »Salsåk'er«). Hvis vi regner bindestuerne

med, kan vi gætte på, at det er i en sådan sammenhæng, at Mikkelsen og Albretsen har lært deres viser. Udsagnet gælder nemlig lige så vel viser som historier, og Kristensen nævner i artikler om en af sine andre gode sangere, »at hendes Moder satte hende formelig Lektier for i de gamle Viser, saa hun kunde faa dem ordentlig lærte.«

I forbindelse med Albretsen har det særlig interesse, at Kristensen fremhæver »Omstrejfernes« betydning. Lidt mere udførligt har han skildret denne betydning i efterskriftet til *JF XI*:

»Den idelige Omflakken, meget tit fra den tidlige Ungdom, har givet Anledning til, at de har hørt meget, og det ligger i deres Interesse at huske, hvad de hører, og at give det fra sig igjen ved passende Lejlighed. Hvor mangen god Meldmad har en saadan Person ikke erhvervet sig ved at bruge sin Mund, og hvor mangen Gang har han ikke erhvervet sig Natteleje ved at sidde en Vinteraften og fortælle Husets Folk Historier og synge Viser. Tiden gik saa godt og fornøjeligt, og af Taknemmelighed vilde man gjerne huse ham. Det behagede disse foragtede og særlig forskudte Folk at samle en opmærksom lyttende Kreds om sig og for en Tid være som Midtpunktet deri, den, hvorom alt nu drejede sig. Om ogsaa Anseelsen kun var forbigaaende, havde den dog sine Fordele, og naar samme Person kom der igjen, var den velset og kunde gjøre Regning paa nyt Nattely og et godt Maaltid hos Husets Folk, maaske endog en flot Almissee af Tilmad og Æg, Uld m.m. Stillingen har vist i mange Aarhundreder været saadan for de Tiggere, der var godt begavede, og det kan sikkert ikke nægtes, at mangen vise har forplantet sig fra Egn til anden netop ved slige Folk, og det kunde være, at man ad denne Vej kan forklare sig mange Særsyn, mange mærkelige Tilsyneladelser med Hensyn til Folkemindernes Vandringer. Foruden ved de omvandrende Tiggere har de ogsaa udbredt sig med omrejsende Haandværkere, især Skræddere og Rebslaaere, maaske ogsaa ved Kjæltringerne, i alt Fald i det sidste Aarhundrede, samt ved Soldaterne.«¹³⁶

Mon Albretsen, ligesom en anden Kilde Kristensen nævner, har lært nogle af »...sine Historier og Viser af Moderen, naar de gik paa Vejen, og naar de kom til Herberg om Aftenen«? I hvert fald har han livet igennem haft god kontakt til dette omstrejfer-miljø, men blandt de viser, som Kristensen optegnede efter ham, kan ikke spores nogen særlig »kæltringe-tradition« el.lign. (Det kan også betvivles, om Kristensen i 1870'erne ville være interesseret i at optegne en sådan visetradition – til Jeppe Aakjær skrev han i hvert fald 27/5 1903, på dennes opfordring, at han ikke besad nogen »Kæltring-Noder«). Albretsens overtro har heller ikke været et tilfældigt kuriosum; Kristensen mener derimod i artiklen, at »De gamle Viser om Kæmper

og Omskabelser ere i saa nær Familie med Sagn om Kæmper og Hekse og Eventyr om fortroldede Mennesker...«, og han »tør frit sige, at hvis man ved Overtro forstaaer Tro til Spøgelser, Varsler, Bjærgfolk o.s.v., saa ere de ældre Almuefolk endnu meget overtroiske.« Det gælder mange af hans bedste kilder, og det er netop det, Kristensen mener, når han siger at disse besidder »Den gamle Trohjertighed forenet med ægte Barnlighed«.

Vi ved ikke, om Mikkelsen og Albretsen endnu o. 1870 brugte deres viserepertoire aktivt, eller om de nu var passive traditionsbærere. En anden af Kristensens meget gode visemeddelere, Jens Isaksen i Tvevad, som Kristensen nøgternt bedømte som »Et forfejlet Liv«, og som kan minde lidt om Albretsen, brugte i hvert fald endnu i 1870'erne sine viser som led i tiggeri.¹³⁷ Men generelt mente Kristensen: »Viserne have holdt sig længere i Vestjylland end i Østjylland, men dog ikke mere end højst en Menneskealder...« Når han så tilbage på sit indsamlingsarbejde i Jylland, fandt han, »at ikke en eneste Egn af Jylland har været uberørt af Eventyrfortælling og Visedigting... Viserne tabtes først, thi Eventyr har der været lige ned til vore Dage, lige godt og lige livligt i alle Egne af Landet.«

Endelig fremsætter Kristensen i artiklen et generelt syn på folkesangens funktion, som må have passeret på Mikkelsen og Albretsen endnu i 1800-tallet:

»Deri har vore Minders opdragende Betydning ligget, og de unge fik tidlig Forestilling om, at der var en Tanke- og Idéverden til, der var højere end den lille snævre Verden, de kendte. Ude paa den store, nøgne Hede, hvor Sindet let blev tungt og mørkt, kunde det da være godt at faa lidt blandet ind i Livet af lysere Karakter, om end det var noget uvirkeligt.«

Og det tilføjes:

»Man kan ikke let i vore Dage forestille sig, hvilken Oplevelse disse gamle Historier kunde have, og hvordan de kunde bidrage til at udvide Livssynet hos disse Mennesker, der tit levede under de trangeste Kaar og i de usleste Hytter, hvor alt ellers var snævert og fattigt og trangt. Der var noget opløftende i under slige Livsforhold at fortælle om Prinsesser og Riddere og om, hvordan en fattig Bondeknold til sidst blev Konge i Arabien eller et Land, der laa saa eventyrligt som muligt. Det gav Higen efter ogsaa at naa frem; og naaede man efter et langt Livs Kampe dog ikke ret vidt eller maaske slet ikke ud af Stedet, saa glædede man sig dog ved i sin Alderdom at tilbagekalde i sin Erindring de lyse Barndoms minder og de store Barnedrømme.

Det her sagte forklarer den Kendsgerning, at det i alt Fald i de senere Slægtled har været de fattigste i Samfundet, der have holdt mest trofast ved Fortidsminderne og levet sig bedst ind i dem.«

Afslutning

For tidligere generationers udgivere og forskere af »Danmarks gamle Folkeviser« var viserepertoarer som Mikkelsens og Albretsens blot en svag genklang af en mageløst levende og poetisk folkesang i en fjern fortid, middelalderen. Mikkelsens og Albretsens »gamle Folkeviser« blev derfor bedømt med udtryk som: »denne Overlevering er ubetinget... moderne«, »kejtede eller misforstaaede Skriftsprogsudtryk«, »den lette sentimentale og almueagtige Tone« (Mikkelsens DgF 416), »... yngre fra tysk overførte Viser« (Albretsens DgF 382) – ja Albretsen fik om sin DgF 384 at vide, at »vi er her udenfor Visernes egentlige Samfundslag«, og Mikkelsens vise om *Bispens Datter* blev kaldt en »Bolevise« og karakteriseret ved »at det etiske Moment i Ridder Stig-Visen og i Peder Svinedrengs-Visen (nemlig Ungersvendens Afholdenhed overfor Pigen under Nattebesøget) er forvrænget til sin Mod-sætning,...« (Udsagnene er A. Orlriks og H. Grüner-Nielsens). Endelig udelod DgF-udgaven jo hele skæmtevisestoffet, for det var med sine »grovheder«, »platheder« og »usædelighed« uforeneligt med middelaldermyten.

Denne guldaldermyte om middelalderen blev brugt kulturpolitisk af borgerskabet og af gårdmandsklassen i friskoler, højskoler, skytteforeninger, sangforeninger osv. Også Evald Tang Kristensen og mange andre folkeviseindsamlere var påvirket af denne folkeviseideologi, der har holdt sig sejlivet langt op i vort århundrede. (Kristensens virke var dog mere sammensat end som så).

Jeg mener, at det i dag er både muligt og nødvendigt at overskride dette tilbageskuende synspunkt og bruge 1800-tallets store folkeviseindsamlinger som kilde til deres egen tid. Jeg håber med denne artikel at have bidraget til en klarere og mere nuanceret vurdering af 1800-tallets største danske folkeviseindsamler, Evald Tang Kristensen, end man ellers kan finde på tryk, og at have demonstreret, hvordan jeg mener hans materiale kan bruges. Interessen for Kristensens materiale bør overskygge interessen for personen, selv om de to ting er vævet sammen. Men de efterladte manuskripter og breve afspejler på en fascinerende og næsten udtømmelig måde hele folkekultursinteressen fra 1860'erne til 1920'erne, for Kristensen stod i skriftlig kontakt med næsten 2000 husmænd, gårdmænd, lærere, præster, forfattere, højskolefolk og professorer. Samtidig er hans viseoptegnelser (tekster og melodier) en enestående kilde til i hvert fald 1700- og 1800-tallets folkesang. Nok kan vi ærgre os over, hvilke viser, Kristensen *ikke* interesserede sig for at optegne, eller savne yderligere oplysninger om de enkelte visers brugssituationer og funktion hos de pågældende sangere. Vi må nu engang slå os til tåls med, at ingen danske folkeviseoptegnere i 1800-tallet optegnede komplette repertoarer efter aktive sangere eller gav udtømmende skildringer af brugssituation og funktion i sammenhæng hermed. Kristensens materiale er

noget af det bedste, vi har, til at belyse den brede landbefolknings sangkultur i 1700- og 1800-tallet (og til en vis – men altid diskutabel – grad endnu ældre tider). Her får den landlige underklasse for en gangs skyld mæle. Derved er materialet vigtigt til forståelsen af folkekulturens historie og til at understøtte en kritisk brug af folkemusikken i dag.

Under besøgene i Kølvrå i 1874 blev Kristensen både opmærksom på de to gode folkesangere og på særlingen Ole Veed-Falds mærkelige skæbne. Lad os give Kristensen det sidste ord med et citat fra Ole Veed-Fald bogens slutnings-kapitel, der både begrundet Kristensens interesse for disse personer – og vores interesse for hans materiale:

»Der udkom en Gang en Verdenshistorie i Levnetsbeskrivelser.¹³⁸ Op-gaven for den Mand, der skrev den, havde altsaa været at skildre de mest fremragende Mænds Liv og saa ligesom sammenknytte hele Verdensløbet om dem. Den Bog tilfredsstillede ikke mig, da det for mig ikke var rigtigt at stille saadan nogle Topfigurer op, og saa lade dem alene være de bestemmende over det hele, for at det skulde se ud, som de havde lagt hele Verdens-Udviklingen til Rette. Nej, Mellemrum-mene skal ej alene udfyldes, men Smaafolkene skal og have deres berettigede Plads i Verden. (...) Det kan være, at mangfoldige af de saakaldte smaa i Samfundet har i det stille og skjulte udrettet meget mere, end vi nogen Sinde faar Begreb om.

Jeg har nu altid følt mig tiltalt af at fæste Øjet paa Smaafolkene og faa et Indblik i deres Sjæleliv. Det er jo særlig de smaa og ringeagtede i Verdens Øjne, jeg har opsøgt, og hos hvem jeg har øst det rige Udbytte af Folkeminder, som jeg har faaet optegnet: Smaakaarsfolk, Indsid-dere og Almissemønstre, der ikke kan siges at have udrettet noget videre til det almene bedste i den store Verden, og dog véd vi i Grunden slet ikke, hvad Nytte de alligevel har gjort for at bære Aandsliv og bedre Tankesæt fremad i Tiden. Ja, jeg tør næsten sige, at disse ringe Mennesker maaske har bidraget mere til at befrugte os end mange store Digtere, da disse jo bevislig aldeles ikke har paavirket store Lag i Samfundet, i alt Fald ikke til det bedre, og jeg skulde mene, at det vel ogsaa gjælder om at faa de brede Lag i Samfundet godt med og ikke alene Overklasserne. Hvad har f.eks. Mænd som Baggesen eller Øh-lenschlæger eller Hauch eller Heiberg o.fl. udrettet for Almuens Verderkvælgelse og Højnelse? – saa godt som ikke det mindste.«

Noter:

1. Kristensens breve til Svend Grundtvig 1869-83 findes på Dansk Folkemindesamling, Svend Grundtvigs samling, DFS 17 D (i alt 192 breve, ofte af betydelig udstrækning). I artiklen er brugt flg. forkortelser:
DgF: Svend Grundtvig m.fl.: Danmarks gamle Folkeviser, I-XII, Kbh. 1853-1976.
DFS: Dansk Folkemindesamling.
MO: Evald Tang Kristensen: Minder og Oplevelser, I-IV, Viborg 1923-28.
JF: Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder, I-XIII, 1871-97.
100 Skv.: Evald Tang Kristensen: Et hundrede gamle danske Skæmteviser; Efter Nutidssang, Århus 1903.
Eft.: Efterklangsvise (jfr. note 13).
Sk.: Skæmteviser (jfr. note 13).
2. Sidstnævntes efternavn forekommer typisk for samtiden i talrige udgaver: Albretsen, Albrechtsen, Albrechtsen m.fl. Da faderen iflg. kirkebogen hed *Albret* anvendes i denne artikel formen *Albrechtsen*.
3. Jeg har tidligere, med hovedvægt på 1800-tallet, skildret »Folkevisideologien – illustreret ved Det haver så nyligen regnet«, i: Musiktidsskriftet *Modspil*, 8 (1980), s. 32-50. Desuden har jeg skildret Danmarks første folkemelodiindsamling udførligt i »Rasmus Nyerups visearbejde og folkevisendeindsamlingen 1809-21«, i: *Musik & Forskning*, 8, Kbh. 1982, s. 5-79.
4. Kristensens ansøgninger om statsstøtte 1873-1912 findes i dag på Rigsarkivet, se *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Kontoret for det højere undervisningsvæsen*: »Ansøgninger om understøttelser til forfattere, kunstnere og videnskabsmænd« (634 08 3). Kristensen er en af de »forfattere, kunstnere og videnskabsmænd«, der *totalt* er blevet støttet med det største beløb i perioden 1870-1930, viser en gennemgang af Kultusministeriets arkivmateriale og finanslovene. Støtten var dels personlig dels til indsamlingsrejser dels til udgivelser. Det er derfor fortegnet, når Erik Dal skriver, at Kristensen udførte det grundlæggende arbejde »på egen regning og risiko, både hvad rejseudgifter og bogfremstilling angår.« (*Nordisk folkeviseforskning siden 1800*, Kbh. 1956, s. 80). Denne forkerte opfattelse er vist almindeligt udbredt.
5. Svend Grundtvigs breve til Kristensen 1869-83 findes i Kristensens samling, DFS 1929/144 (i alt 109 breve, ikke sjældent af betydelig udstrækning).
6. *MO, II* (Viborg 1924), s. 165. »Jens Ure« er uden tvivl den gårdmand Jens Jensen i Uhre, der nævnes i Kristensens lommebog »Nr. 3« i DFS 1929/14 (upagineret) og i folketællingslisten 1870. (Uhre ligger ganske tæt ved Kølvrå).
7. Det fremgår både af de bevarede førsteoptegnelser i DFS 1929/16 (bl. 1037 ff og bl. 1435 ff) og af en samtidig »Fortegnelse over mine Kilder« i DFS 1929/17.
8. *JF XI* (Viborg og Kbh. 1891), s. 346-47. Kristensen sammenblander her sine to besøg hos Albrechtsen. Krybskyttevisen optegnede han i januar, mens episoden med den omløbende blikkenslager fandt sted i marts. Se i øvrigt note 90 om indsenderen til Viborg Stifts Folkeblad.
9. *MO, II*, s. 177-78. Om Kristensens foredrag i Viborg og indsigelsen i Viborg Stifts Folkeblad se note 90.
10. *MO, II*, s. 180.
11. *MO, II* s. 178-79.
12. Selv om han var i sognet under vinterens indsamlingsrejser året efter. Mikkelsen døde 11/4 1875, Albrechtsen flyttede fra sognet senest i begyndelsen af 1876 (se senere). Jfr. opgørelsen over vinterrejserne 1874-75 i brev til Svend Grundtvig 28/3 1875 og skildringen i *MO, II*, s. 198-215.
13. *DgF*-nummereringen henviser til den store udgave af *Danmarks gamle Folkeviser* (jfr. note 1). Nummereringen af skæmteviser og efterklangsvise henviser til de registranter på DFS, som Svend Grundtvig anlagde, og som er afskrevet og videreført af senere arkivarer på Folkemindesamlingen (jfr. DFS 1883/32 og *Viseregistrant I: Skæmt/Viseregistrant II: Efterklang*) – og for efterklangviserne vedkommende desuden Nils Schiørrings disputats: *Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang*, I-II, Kbh. 1950 (jfr. oversigten i bd. I, s. 54-55). Om terminologiske problemer og definitioner se Laurits Bødker: *Folk Literature (germanic)*, International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore, Vol. II, Kbh. 1965. Førstelinerne er anført, som de findes i Kristensens renskrifter til

Svend Grundtvig, DFS 1929/24, der i det hele taget er kilden til citater fra viserne i nærværende artikel. – Kristensen havde, som nævnt, senere lidt svært ved at holde sine meddelere i Kølvrå ude fra hinanden, og de enkelte tekster og melodiers proveniens har derfor også voldt senere arkivarer og DgF-udgivere problemer. Jeg er kommet til ovenstående resultat efter en kildekritisk gennemgang af de vigtige tekst- og samtlige melodimanuskripter i DFS, hvor Mikkelsen og Albretsen nævnes, samt Kristensens egne oversigter over sine kilder, f.eks. i 1929/17. Det bør nævnes, at tilskrivningen af melodien til Sk. 22 til Mikkelsen ikke er helt sikker (men ingen anden ophavsperson virker mere sandsynlig). I modsætning til viseprotokollen DFS katalog 2, III, 2 og visemelodiprotokollen DFS kat. 5, II, mener jeg ikke, at viserne »En Aften saa sildig« og »Der bor en Skrædder his oppe paa Bakken« stammer fra Mikkelsen (men fra henholdsvis Karen Andersdatter og Helene Johansdatter), eller at Mikkelsen skulle have sunget to forskellige varianter af Agnetevisen, DgF 38. Det bør også nævnes, at Kristensen kun har optegnet »God Aften, Marie« een gang, og i renskriften til Svend Grundtvig tillægges den datteren Ane Johanne Jensdatter; Kristensen har dog også opført den i sin viseregistrant (DFS 1929/22) under Mikkelsen, og som sådan optræder den i førsteoptegnelserne, hvorfor den medtages her. Sandsynligvis har både far og datter kunnet dette lille vers. Endelig mener jeg, modsat DgF-udgaven, at Albretsen kun har meddelt teksten til DgF 42, mens den optegnede melodi til visen stammer fra Mikkelsen. (Kun melodioverskriften i »Dagbogen«, DFS 1929/16, bl. 1442a, taler for Albretsen som ophavsmand til melodien, mens alle renskrifter og afskrifter samt *JF II*-udgaven og Kristensens egen melodiregistrant, DFS 1929/35, anfører Mikkelsen som ophavsmand. Det er derfor nærliggende at anse dagbogsoverskriften for at være en fejl i farten.

14. Førsteoptegnelserne findes i DFS 1929/16, bl. 1442-43 og bl. 1445. Grundlaget for melodi-gengivelsen er, hvad der skønnes at være den renskrift, der ligger tættest på optegnelsestidspunktet – transponeret til den tonehøjde, som førsteoptegnelsen angiver. Hvis Kristensen har sendt en renskrift over til Svend Grundtvig i 1874, er den foretrukket (DFS 1929/24: Albretsens Eft. B 88 og Mikkelsens Sk. 152). Hvis det ikke er tilfældet, er melodien gengivet efter enten »Ældste udkast til trykmanuskript« til *JF XI* (spredt mellem DFS 1929/36A og DFS 1929/34 mærket Ø) eller den *urettede* version af »Udkast til trykmanuskript« til *JF II* (DFS 1929/36B). Flg. melodier findes begge disse steder i *enslydende* form: Albretsens DgF 384, Sk. 42, DgF 89, DgF 277, Sk. 126, DgF 458, DgF 183 og Mikkelsens DgF 55, DgF 271, DgF 446, Eft. B II e 4, Sk. 120, DgF 416. Mikkelsens DgF 253 findes også begge steder, men i ældste trykmanuskript til *JF XI* er der indskudt en fjerdedelspause i t. 6, så melodien er helt i 2/4-takt. Flg. melodier findes kun det ene af de to steder: Albretsens »Gadevisen« og Mikkelsens DgF 42, Eft. B 90, DgF 38, Eft. B 87, Sk. 22. – Mikkelsens Sk. 153 findes ingen af disse steder, men kun i tre sene renskrifter/afskrifter (hvoraf de to andre, end den her trykte, er *enslydende* i G-dur med en lidt anderledes rytme og tekstunderlægning samt med gentagelse af t. 6-8). – Endelig skal bemærkes, at iflg. de faste fortegn i kilden til Mikkelsens DgF 55 skulle der være b for h i t. 10 og t. 12. Jeg antager (ligesom Grüner-Nielsen i *DgF XI*, tillæg B, s. 60), at det er en fejl, der er sket, da Kristensen i sin renskrift transponerede melodien en kvart op i forhold til førsteoptegnelsen. I Mikkelsens DgF 38 anser jeg en rytmisk rettelser i t. 8 (der er ændret til dobbelte nodeværdier) for at skyldes Cederfeldt Simonsen, og den er derfor ikke taget med. – Fem af Albretsens og syv af Mikkelsens melodier har jeg transponeret fra renskriften tilbage til førsteoptegnelsens tonehøjde (Albretsens DgF 384 er optegnet både i den tonehøjde, der her gengives, og en stor sekund lavere).
15. Albretsens DgF 89 og DgF 183.
16. Albretsens Eft. B 88 og Mikkelsens DgF 38, Eft. B 87, Eft. B 90.
17. Albretsens »I Dag er jeg kommen til Torvs« og Mikkelsens Sk. 22, Sk. 153, Sk. 120 og Sk. 152. Det skal i øvrigt nævnes, at de to kapsler med forarbejder og trykmanuskript til dels *JF I*, *JF II*, *JF X*, *JF XI* (DFS 1929/28) dels til *100 Skv.* (DFS 1929/26) ikke indeholder noget til belysning af Mikkelsens og Albretsens melodier.
18. Evald Tang Kristensen: *Ole Veed-Fald. En lille Levnetstegning*, Vejle 1918, s. 5-6 og s. 78.
19. Mit syn på Kristensen er udsprunget af flere års arbejde med hans efterladte samling på DFS i forbindelse med mit kandidatstipendium, »Folkevisindsamlingerne i Danmark ca. 1840-1900« ved Kbh.'s Universitet. Der findes to Kristensen-biografier, nemlig Cai M. Woels essayistiske hyldestskrift: *Evald Tang Kristensen, En Vandrør i Danmark*, Kbh.

- 1929, og Joan Rockwells omfattende *Evald Tang Kristensen, An Adventure in Folklore*, Kbh. og Ålborg 1982, der er et ret ensidigt forsvarsskrift, primært byggende på Kristensens erindringer (se min anmeldelse »Hvem er Evald Tang Kristensen«, i: musiktidsskriftet *Modspil*, 19, 1982, s. 44-47). Korte, men prægnante skildringer af Kristensens livsværk findes i *Dansk biografisk Leksikon*, 2. udg. (H. Grüner Nielsen) og Erik Dal: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*, s. 80-88. Se i øvrigt blandt de senere års udgivelser Henrik Stevnsborg: »af usikkert kan ikke komme sikkert; Evald Tang Kristensens sagnoptegnelser om konflikten mellem herremand og bonde«, i: *Fortid og Nutid*, bd. XXIX, hft. 3, 1982, s. 375-408; og Erik Høvring Pedersens genudgivelse af Tang Kristensens *Gamle kildevæld, Portrætter af danske eventyrfortællere og visesangere fra århundredskiftet*, Kbh. 1981 (jfr. min anmeldelse »Socialrealistisk dokument over dansk folkekultur«, i: *Modspil*, 18, 1982, s. 31-34). Eske K. Mathiesen har i flere sammenhænge fremlagt et syn på Kristensen, som jeg kan tilslutte mig, bl.a. i »De fattiges kultur«, i: *Flittige øjne*, Kbh. 1978, s. 21-34; i anmeldelsen af Kristensens »Danske Sagn«, i: *Folk og Kultur*, 1981, s. 141-44; og i efterskriftet til Kristensens artikel »Et forfejlet Liv«, i: *Folk og Kultur*, 1982, s. 23-30. Else Marie Kofod har en kommenteret antologi af Kristensens udsagn om folkeminder og folkemindedeforskning under udgivelse: *Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne*, Kbh. 1984. Jeg er i de væsentlige spørgsmål enig i det syn på Kristensen, som fremlægges her, og henviser til denne publikation som yderligere dokumentation for synspunkterne i nærværende artikel. – En meget udførlige bibliografi over Kristensens egne bøger og artikler findes i Johannes Evald Tang Kristensen: *Evald Tang Kristensen, En Samling Artikler og en Bibliografi*, Kbh. 1943, s. 100-126.
20. Oversigtsværket over det gamle landbosamfund og landboreformerne er Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund 1500-1800*, Kbh. 1978 hvis konklusioner dog på nogle punkter er draget i tvivl af Thorkild Kjærgård, jfr. debatten i *Fortid og Nutid*, bd. XXIX, hft. 2-3, 1981-82. Bøndernes aktive protester mod feudalsystemets tvang er draget frem af Claus Bjørn: *Bonde Herremand Konge*, Kbh. 1981. En god skildring af husmændenes kår med udgangspunkt i lokalt empirisk materiale er Asger Simonsen: *Husmandskår og husmandspolitik i 1840erne*, Kbh. 1977. Et overblik over 1800-tallets økonomiske, politiske og kulturelle udvikling findes hos Martin Zerlang: *Bøndernes klassekamp i Danmark*, Kbh. 1976; mens Vagn Wählin har fremsat et inspirerende bud på en syntese i »By og land, Omkring dynamikken i forholdet mellem socio-økonomisk basis, organisation, klasser og ideologi i Danmark i det 19. århundrede – forsøg til en syntese«, i: Jørgen Holmgård (red.): *Det grundtvigske bondemiljø*, Ålborg Universitetsforlag 1981, s. 1-73. Nyttig til forståelsen af bevidsthedshistorien er desuden Povl Schmidt og Jørgen Gleerup: *Introduktion og Povl Schmidt: Litteratur for menigmand* (henh. bd. 1 og 7 i serien »Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920«, Odense Universitetsforlag 1977 og 1979). En statistisk præget opsamling af viden finder man i *Dansk socialhistorie, bd. 4*, Kbh. 1979 (om perioden 1700-1870 ved Hans Chr. Johansen); mere perspektiv er der i *bd. 5*, Kbh. 1982 (om perioden 1870-1913 ved Vagn Dybdahl). Et meget nyttigt kulturhistorisk oversigtsværk er endelig Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark i det nitende og tyvende århundrede*, I-II, Kbh. 1963-64.
21. Se f.eks. forord og efterskrifter til de fem viseudgaver; »Om vor Folkedigtningens dannende Indflydelse«, i: *Dansk Folketidende*, 16, 1876; »Visesangere og Eventyrfortællere i Jylland«, i: *Illustreret Tidende*, 3, 1898; og Kristensens skrivelser i Folkemindesamfundets blad *Skattegraveren*, bl.a. 15/12 1889. – Om den romantiske folkemindedeopfattelse generelt se i øvrigt Peter Burke: *Popular Culture in Early Modern Europe*, London 1978, s. 3-22.
22. Brev til Svend Grundtvig 6/11 1871.
23. Han skrev f.eks. i et brev til Axel Olrik 10/12 1888: »Jeg har for Resten i den sidste Tid gjort meget god Fangst af Billeder af ældre Folkeliv, hvorpaa jeg mere og mere faar min Opmærksomhed henvendt«. (DFS 1917/127). – Dette aspekt uddybes nedenfor i begyndelsen af afsnittet om »To jyske folkesangere«.
24. *MO, IV* (Viborg 1928), s. 121.
25. *MO, IV*, s. 122; jfr. også *MO, IV*, s. 279-81, og brev til Hakon Grüner-Nielsen 21/10 1909 (DFS 1929/152).
26. Jfr. f.eks. *MO, I*, s. 180; *MO, II*, s. 45-46 og 134.
27. Efterskrift til *JF XI*, s. 315-16. Sml. forord til *JF I*, s. VII.
28. »Modersmaalets Værd«, i: *Herning Avis*, nr. 114, 1868; »Om modent og umodent i Littera-

- turen, Forsvar for Folkeskribenter«, i: *Vejle Amts Folkeblad*, 19/5 1869: »Beskjæftigelse i Vinteraftenerne«, i: *Viborg Stifts Folkeblad*. 6/11 1877; »Endnu et Stykke om Legestuerne«, i: *Viborg Stiftstidende*, 19/3 1879.
29. *MO*, II, s. 229-30.
30. *MO*, II, s. 295-96, 336-37 og 347-48.
31. *JF*, XI, s. 320-26.
32. Jfr. *MO*, I, s. 276-78; *JF* XI, s. 322; W. A. Craigie: »Evald Tang Kristensen, A Danish Folklorist«, i: *Folklore*, sept. 1898, s. 197; og forordet »Til Vejledning« i Kristensens egen melodiregistrant, DFS 1929/35.
33. *Skattegraveren* 15/12 1884, s. 238.
34. *MO*, II, s. 214-15; *JF* XI, s. 328ff og brev til Svend Grundtvig 28/2 1875.
35. Lommebog nr. 3 i DFS 1929/14 (upagineret). 28/11 1871 skrev han endda til Svend Grundtvig, at disse pengegaver var hans største udgift under indsamlingsrejserne.
36. *MO*, II, s. 64-66; *JF* I, s. Vff; jfr. også *JF* XI, s. 317ff.
37. *JF* I, s. IX.
38. *JF* XI, s. 324-25.
39. Som han oplyser i samme brev til Svend Grundtvig.
40. *JF* XI, s. 321.
41. Det fremgår mange steder i *MO* og f.eks. af brevene til Sv. Grundtvig.
42. Brev til Svend Grundtvig 19/12 1870; jfr. korrekturksemplaret af *JF* I på DFS. (I udgaven tog Kristensen alligevel Berggreens rettelsesforslag til følge!).
43. F.eks. i Mikkelsens Sk. 120.
44. Se blad 1442b, fjerde nederste nodesystem, bl. 1443a, næst nederste nodesystem, samt små fraseringsbuer hist og her.
45. Forklaringen er f.eks. *ikke*, at Kristensen i de første år var specielt interesseret i melodi-variabilitet og senere mistede interessen herfor – for det er der intet, der tyder på.
46. Jfr. de to indledningsartikler af Nils Schiørring og Thorkild Knudsen i *DgF* XI, Kbh. 1976.
47. Iflg. Nils Schiørring: »Omsyngning og inkonstans«, i: *Dansk Mutidsskrift*, 3, 1961, s. 74-79.
48. »Ethvert Vers har ikke bestemt ligemange Takter. Naar der i en Linje er faa Stavelser, er det ikke ret at trække dem ud ved Sløjfninger i den givne Melodi, og naar der er mange Stavelser i Linjen, skulle Noderne ikke altid derfor deles i Ottende- og Sekstendedele... Saaledes har Sangeren for det overfladiske Blik en ubunden Frihed og dog i Virkeligheden en saa bunden, at ethvert Verses Melodi nøje kan bestemmes med Taktstreger.« (*JF* I, s. XI – hvor Kristensen også henviser til et par eksempler herpå). I sit *udkast* til denne fortale havde Kristensen til den sidste passus tilføjet: »— eftersom et og samme Vers altid synges med den samme Hurtighed og de samme Toner.« (DFS 1929/28 III). Se også *JF* II, s. XI.
49. *Danske Sagn*, VII, Århus 1901, s. 497.
50. *MO*, IV, s. 437.
51. Brevvekslingen mellem Axel Orlík og Kristensen findes i DFS 1929/145 og DFS 1917/127. Citatet er fra Kristensens brev 8/5 1912. Denne brevveksling på 623 ofte dog ret korte breve (der omspænder perioden 1883-1917) er sammen med brevvekslingen med Hakon Grüner-Nielsen (333 ofte dog ret korte breve omspændende 1906-29 i DFS 1929/152 og DFS 1929/148) en guldgrube til at belyse Kristensens syn på folkeminder, meddelerne, indsamlingsmåde, udgivelser og meget meget mere efter Svend Grundtvigs død. Med Hjalmar Thuren korresponderede Kristensen kun sporadisk, i perioden 1908-11 (15 breve fra Thuren bevaret i DFS 1929/143), og brevvekslingen med Henrik Nutzhorn drejer sig primært om praktiske ting i forbindelse med Folkemindesamfundet og udgivelsen af Skattegraveren i 1880'erne (36 breve fra Kristensen til Nutzhorn 1877-1915 i sidstnævntes privatarkiv, 6060, A I 3, på Rigsarkivet; 23 breve fra Nutzhorn i DFS 1929/143). Mens Kristensen er præget af en blanding af ærbødighed, ironi og underlegenhedskomplekser overfor de københavnske forskere, giver brevvekslingen med vennen Jeppe Aakjær 1900-29 et godt billede af deres fælles kulturhistoriske interesse bl.a. i visesang. Aakjærs syn på folkesangen og hans eget virke med at indsamle, skrive om og udgive folkesange kunne nok fortjene en grundigere behandling ved lejlighed – det repræsenterer på mange måder et progressivt alternativ til den nationalistiske folkevisedeologi (88 breve fra Kristensen til Aakjær i Det kgl. Bibliotek, NKS 4725, 4°; 71 breve fra Aakjær til

- Kristensen i DFS 1929/143. Jfr. i øvrigt Jeppe Aakjær: *Jyske Folkeminder*, udg. af Bengt Holbek, Danmarks Folkeminder nr. 76, Kbh. 1966). I brevene til Hans Ellekilde får den gamle Kristensens bitterhed over ikke at være tilstrækkelig anerkendt fuld udfoldelse med udfald mod talrige levende og døde folkemindesamlere, -udgivere og -forskere (DFS 1929/152 og DFS 1929/143; brevvekslingen er i alt på 87+85 breve).
52. *MO, II*, s. 316.
 53. De to små hæfter med viser, som Kristensen allerede havde udsendt, blev dog indlemmet i udgaven som nr. 1-34. Heriblandt er adskillige nyere viser.
 54. Det brev, hvor Berggreen meddeler Svend Grundtvig sin dom over Kristensens melodier, er fra 18/6 1869 og er bevaret i DFS 1883/17E.
 55. Jfr. min artikel om »folkevisedeologien« i 1800-tallet, *op.cit.* note 3.
 56. DFS 1929/23, bl. 71.
 57. Brevvekslingerne med Barnekow og Cederfeldt Simonsen omtales nedenfor. Der er iøvrigt bevaret 84 breve fra Preben Nodermann til Kristensen fra perioden 1899-1928 (de fleste om skæmtevisesamarbejdet 1900-04) i DFS 1929/143.
 58. Henholdsvis nr. 20D, 30B, 44B, 72, 80A, 82 og nr. 6, 77B, 85, 86C, 94.
 59. Skjøn Medler, s. 380 (Mikkelsen); Den dødtes Igjenkomst, s. 379, Kjærestens Død, s. 386, og Nattebesøget, s. 394 (alle Albretsen).
 60. Barnekows seks breve til Kristensen fra 22/3 til 24/6 1876 er bevaret i DFS 1929/36. Citatet er fra brevet 22/3, som er vedlagt fire blade med kommentarer til de enkelte viser.
 61. DgF 42, DgF 89, DgF 271, DgF 384 og Eft. B II e 4.
 62. Og i øvrigt også i *DgF*-udgaven, 1976.
 63. DgF 55 og DgF 446.
 64. DgF 416 og DgF 446. I det tredje forekommende tilfælde, DgF 458, havde Kristensen jo allerede sat en fermat i t. 7 og t. 14.
 65. Nu i DFS 1929/34, VII, mærket Ø.
 66. DFS 1929/36B, s. 14.
 67. DFS 1929/36C, s. 13.
 68. Mikkelsens »Bolevise« DgF 527, Tillæg IC (JF X, nr. 88B) og Albretsens DgF 89 (nr. 17B), DgF 382 (nr. 76B), DgF 277 (nr. 77B).
 69. Mikkelsen fik trykt tekster til Sk. 155 (s. 266) og Eft. B 87 (nr. 101) samt melodier til DgF 38 (s. 356), Eft. B 87 (s. 392), Eft. B 90 (s. 392). Albretsen fik trykt tekster til Eft. B 90 (nr. 100), Eft. B 88 (nr. 107) og melodi til sidstnævnte (s. 393). Under udgavens nr. 13 nævnes blot, at både Mikkelsen og Albretsen har meddelt tekst til DgF 38.
 70. Sk. 120 (nr. 19Ea), Sk. 59 (nr. 13Bi) og atter Sk. 155 (Tillæg I s. 293). – Alt i alt har Kristensen sørget for at optage alle Albretsens viser i sine viseudgaver på nær tre tekster og een melodi, mens Mikkelsens viser blev trykt på nær ni tekster og fire melodier.
 71. Mikkelsens Sk. 59 og Sk. 120, jfr. forrige note.
 72. Hvad han meddeler Kristensen i sit brev 22/4 1876.
 73. *JF XI*, s. 291.
 74. Sagen kan følges i brevvekslingen med Svend Grundtvig dec. 1876 – marts 1877. Adjunkt D. H. Wulffs brev med kravet ligger i DFS 1929/143, 1/1 1877. Svend Grundtvig citatet ovenfor er fra 5/2 1877; Kristensens svar til Wulff ligger sammen med brevet til Grundtvig 3/3 1877.
 75. *100 Skv.*, s. 4 og s. 5.
 76. Der ligger syv breve fra Simonsen og eet fra Kristensen omkring melodiredaktionen af *JF XI* i Kristensens brevsamling DFS 1929/143.
 77. Brev 14/5 1891.
 78. Hvor stor forskel det kan gøre, om man følger dette princip, eller det, som den nye *DgF*-melodiudgave argumenterer for, ses f.eks. ved at sammenligne Albretsens DgF 183 i de to udgaver.
 79. *JF I*, s. XI og s. V.
 80. *JF XI*, s. 348.
 81. Se brevet 23/2 1884 i Nutzhorns privatarkiv på Rigsarkivet (jfr. note 51).
 82. *MO, II*, s. 112-13.
 83. I dag forbindes denne periodes kulturhistorie med Troels-Lunds navn (*Dagligt Liv i Norden*, 1879 ff), men der fandtes mange mindre kulturhistoriske skribenter landet over. Kristensen havde personlig kontakt med f.eks. H. F. Feilberg, Ludvig Schrøder, Camillus

- og Kr. Nyrop, Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg, Poul Bjerger (hvis »Aarboeg for Dansk Kulturhistorie« han leverede bidrag til) og Bernhard Olsen. (Efter århundredskiftet kommer mange flere til). Fra slutningen af 1880'erne blev Kristensen desuden en hyppig gæst på arkiverne for at supplere sit indsamlede stof her.
84. I et brev til Hans Ellekilde 31/12 1920 omtaler Kristensen »...Mænd som C. A. Thyregod, Jacob Nielsen og hans Fætter C. Nielsen« på en måde, så det fremgår, at han synes, de fortjener mere respekt og anerkendelse, end de bliver til del. Kristensen skrev selv adskillige større og mindre ting om Thyregod. Kristensens skribentvirksomhed ligner i øvrigt på mange måder skolelærerforfatterens (også f.eks. ved at være et næsten nødvendigt supplement til en lav skolelærerløn). »Kun saa meget maa jeg sige, at jeg aldrig har tænkt paa at levere Fortællinger, Noveller eller egentlige Kunstværker; men kun sande Skildringer, Fotografier«, skrev Anton Nielsen til – Svend Grundtvig (DFS 1883/13, brev af 3/1 1863). Kristensen skrev i erindringerne, at hans bestræbelse havde været at »...*fremskaffe et fyldigt og sandt Billede af det gamle Folkeliv*« (MO, III, s. 18) – Om skolelærerforfatterne se i øvrigt Martin Zerlang: »Skolelærerlitteraturen 1860-1900«, i: *Kultur & Klasse*, 33, s. 8-80.
85. Se f.eks. Olriks breve til Kristensen 9/11 1888, 11/1 1889, 27/3 1890, 19/7 1894 og de talrige breve fra 1895-96 angående fotografrejsen. Billederne fra sidstnævnte rejse indgik i 1927 i bogen *Gamle Kildevæld*, jfr. note 19.
86. Kirkebog for (Levring-)Hørup sogn, mikrofilm 8564A på Rigsarkivet (original i *Landsarkivet i Viborg*). Folketællingslisterne er let tilgængelige på *Rigsarkivet* i form af Xeroxkopier eller mikrofilm. Eftersporinger af personalhistoriske oplysninger om Niels Albretsen kompliceres i øvrigt af, at der levede to personer i Haderup sogn med dette navn, som begge var født i Hørup sogn (og begge – selvfølgelig – havde en søn med navnet Albrecht Nielsen). Arkivalierne skelner stedvis mellem Niels Albretsen »den ældre« og »den yngre« – og da det er Niels Albretsen den yngre, som var under fattigvæsenet og havde en ung kone i 1870'erne, er det ham, der blev kaldt »Kongen«. (Niels Albretsen *den ældre* fødtes 16/2 1799 og blev døbt i Hørup kirke 2. påskedag). – Om de forskellige typer husmænd (fæste-, leje-, selvejer-), indsiddere m.m., der nævnes i det flg., se i øvrigt Asger Simonsen, *op.cit.* note 20, s. 10ff.
87. Ejnar Poulsen: *Viborg Amts Degne- og Skolehistorie*, Løvskaal 1957, s. 627.
88. De flg. oplysninger fra kirkebogen for Haderup sogn er fra mikrofilm M 8316A-B og M 8317A på Rigsarkivet (original i *Landsarkivet, Viborg*).
89. Jfr. H. P. Hansen: *Natmændsfolk og Kjeltringer*, II, Kbh. 1922, s. 500-517. Det er hans hjem i Ørre, Blicher skildrer i sin novelle »Keltringliv« fra 1829.
90. Det er dette foredrag i Viborg, som Kristensen hentyder til i erindringerne (MO, II, s. 178). Det fandt imidlertid ikke sted i 1921, men i 1922, og er refereret i *Viborg Stifts Folkeblad* 31/3. Indsigelsen mod Kristensens fremstilling af Albretsen tryktes i bladet 6/4 1922 under mærket »K«. Kristensens udkast »Til mit Foredrag i Viborg 1922« findes i DFS 1929/139. Udkastet – som Kristensen vel har brugt som hukommelsesstøtte – er ikke så udførligt, at der står noget videre om Mikkelsen og Albretsen.
91. H. P. Hansen, *op.cit.* (note 89), I, s. 81.
92. Disse arkivalier findes på *Det norske Landsarkiv* i Viborg. Albretsen omtales først og fremmest i »Sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol« (arkivsignatur: D 199-1), der dækker perioden 1842-68/72, og hvortil der hører en kasse med korrespondance for 1828-92 (D 199-12). Spredte supplerende oplysninger kan findes i »Sognerådets forhandlingsprotokol«, 1856-72 (D 199-2). Derimod bringer »Fattigvæsenets skifteprotokol« (D 199-27) ingen oplysninger om Albretsen, for den dækker kun perioden 1777-1868. – Om fattigvæsenet i almindelighed se i øvrigt Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsenes historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940.
93. Se *Sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol*, referat af mødet 3/2 1845.
94. *Sammesteds*, referat af møderne 3/12 1860 samt 2/1, 18/2, 26/3, 25/4, 2/5, 30/5, 12/6 og 14/8 1861.
95. *Sst.*, referat af møderne 28/4, 28/5 og 30/12 1863.
96. *Sst.*, referat af mødet 20/4 1864.
97. *Sst.*, referat af mødet 20/4 1868. Brevene findes i korrespondancen.
98. Citaterne er fra J. Chr. Mikkelsens brev 6/4 1870.
99. Dødsdatoen venligst meddelt mig af Landsarkivet, Viborg.

100. Jfr. Ejnar Poulsen, *op.cit.* (note 87) s. 658, og folketællingsliste 1801.
101. Kirkebog for Haderup sogn, mikrofilm 8316B på Rigsarkivet.
102. *Herning Folkeblad* 25/5 1931; optrykt i H. P. Hansen: *De gamle fortalte*, I, Aarhus 1939, s. 130-35.
103. G. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, bd. 7, Kbh. 1812, s. 289-90.
104. *En hedebondes optegnelser, Christen Hede 1809-1891*. Udg. af Tage Kaarsted, Herning 1978, s. 107.
105. En højst interessant skildring af »Folkesangen i Vestjylland« i 1800-tallet findes i skolelærerforfatteren C. A. Thyregods artikel af samme navn i: *Nyt Illustreret Ugeblad*, nr. 47, 23/11 1873, s. 369-72. Jfr. sammes »Folkedigtning i Vestjylland, Kulturhistoriske Skildringer«, i: *Husvennen*, årg. 1892-93, nr. 24-26.
106. I sit foredrag i Viborg i 1922 (jfr. note 90) kaldte Kristensen Albretsen for »En af de Mænd, som fortalte bedst...«, blandt sine kilder, og det tror man gerne, Albretsens kæltringeforbindelser og omflakkende liv taget i betragtning. Des mærkeligere er det, at Kristensen ikke har optegnet en eneste af disse fortællinger.
107. Henholdsvis Eft. B 90, DgF 390, »I Dag er jeg kommen til Torvs« og Sk. 126.
108. DgF 458, DgF 277, DgF 38, Eft. B 88, DgF 183.
109. DgF 89, DgF 382.
110. Sk. 42, DgF 384, DgF 42.
111. Nemlig DgF 458. »Niels Bådsmænd« (Sk. 42) må regnes for ufuldstændig, og selv om brudstykket hos Albretsen slutter med, at de »kjær' Herrer« vredes og slår ham »imod Jord«, er det i sin fuldstændige udgave en skæmtevis (jfr. JF II, nr. 94). DgF 42 kaster et tragisk skær over dronningen, men er dog lykkelig for den anden hovedperson, havfruen.
112. Jfr. Kristensens bemærkninger i JF II, s. 12, og JF XI, s. 346.
113. Typisk for den ældre balladeforsknings fokusering på middelalderen skriver Axel Olrik om denne vise: »vi er her udenfor Visernes egentlige Samfundslag [!] og inde i en almueagtig Samfundsklasses æventyrlige Fantasier om deres Helts Stordaad.« (DgF VI, Kbh. 1895-98, s. 467).
114. Eventyrforskere har i de senere år interesseret sig for lignende mekanismer i folkeeventyrene, herhjemme f.eks. Bengt Holbek.
115. Sk. 153, »bolevisen«, Sk. 152, Sk. 155, Eft. B 87 og Eft. B 90.
116. Henholdsvis DgF 271, DgF 446, DgF 263, DgF 38, DgF 253, DgF 416, Eft. B II e 4, Eft. B 39 og »God Aften, Marie«.
117. Henholdsvis Sk. 22, DgF 42, DgF 55, Sk. 59 og Sk. 120.
118. Eneste undtagelser er DgF 42 og Sk. 59.
119. Henholdsvis Eft. B 90, Eft. B 87 og Sk. 152.
120. Henholdsvis DgF 42, DgF 55 og Sk. 120.
121. Denne (mere komplette) optegnelse findes i Kristensens dagbøger, DFS 1929/16, bl. 7966b.
122. Henholdsvis DgF 271, Eft. B 39 og Eft. B II e 4. Udgiven af sidstnævnte vise i JF II, nr. 72, udviser ganske vist den væsentlige pointe, at Mikkelsens variant af visen har en sørgelig slutning, for Svend Grundtvig har slået den sammen med Ane Jensdatters variant af samme vise, som har en lykkelig slutning. Et instruktivt eksempel på, hvordan sangerpersonligheden »forsvandt« i 1800-tallets folkeviseudgaver!
123. DgF 42 og DgF 446.
124. Den eneste undtagelse er vist DgF 416, som mangler slutning hos Mikkelsen, men må formodes at ende godt.
125. DgF 271, Sk. 153, Eft. B 87, Eft. B 90, DgF 42, DgF 446.
126. Henholdsvis Sk. 120 (mollagtig), Eft. B II e 4, DgF 55, DgF 253 (dorisk eller mollagtig-dorisk virkende) og DgF 38. – Thorkild Knudsen mener, at Mikkelsens DgF 253-melodi er et eksempel på, hvad han kalder »Model Nattergalen« – en af de mest udnyttede melodier inden for dansk folkemusik, se: »Model, type og variant«, i: *Dansk Musiktidsskrift*, 3, maj 1961, s. 85ff.
127. Henholdsvis DgF 271/DgF 38 og DgF 446/DgF 42/Sk.120/DgF 55 (x og y betegner mellemkvæd-omkvæd).
128. Tydeligst i DgF 446, DgF 42, DgF 416, DgF 55 og Sk. 152.
129. Det er durmelodi i 2/4. Den ligger i Kristensens renskrift i DFS 1929/34 VII.

130. DgF 84, DgF 55, DgF 263, DgF 253, DgF 416, DgF 271.
131. DgF 263, DgF 84, DgF 277, Sk. 133, DgF 55, DgF 253, DgF 271, DgF 416.
132. *MO, II*, s. 208. Episoden nævnes i brevet til Svend Grundtvig 28/2 1875.
133. De fem melodier (DgF 263, DgF 84, DgF 277, Sk. 133, DgF 55) indsendte Henriksen 4/3 1875. De to sidste melodier (Eft. B I 1 og DgF 304) er udaterede. Originaloptegnelserne ligger i DFS 1929/1.
134. Kristensen lod denne af Kjerulf Henriksen optegnede melodi trykke i *JF XI*, s. 410 – men han gjorde nodeværdierne i t. 1 dobbelt så lange og ændrede melodiliniere i t. 10-11. Begrundelsen herfor er uigennemskuelig. (Det kan næppe være rigtigt, at ændringen i t. 10-11 skyldes Berggreen, som Kristensen fortalte til Grüner-Nielsen i 1915, jfr. sidstnævntes kommentar i *DgF XI*, tillæg B, s. 60).
135. *Op.cit.*, note 21. Artiklen er genoptrykt i nyudgaven af Kristensens *Gamle Kildevæld* (jfr. note 19).
136. *JF XI*, s. 343-44. – Hele dette omvandrede lags betydning for visesangen og dens spredning i ældre tid kunne fortjene en nøjere undersøgelse. Folkemindesamleren Jens Kamp var opmærksom på dette emnes vigtighed og gjorde sig nogle spredte notater herom (f.eks. i nogle kommentarer til indsendt materiale til Svend Grundtvig, DFS 1883/9, bl. 55-56), men har vist kun behandlet det på tryk i sit efterskrift til *Danske Folkeæventyr*, Kbh. 1879, s. 211ff.
137. Se note 19 om optrykket af Kristensens artikel »Et forfejlet Liv«.
138. »Det er K. V. Bøttigers. Kbh. 1840. Fordansket af A. C. Lund.« (Kristensens note).

NIELS ALBRETSSEN:

NODEBILAG

1. DGF 384 DFS 1929/34, VII

Jeg spæn-ded' mi-ne Spo-rer, jeg sad - le-de min
 Hest, saa red jeg i Lan-det som jeg kund' al-ler-
 bedst. Mit Haab staar til Gud, min Sor-rig faar
 vel en god En - de.

2. SK. 42 DFS 1929/34, VII

Niels Baads-mand han ha - ver saa stor en U -
 ro, før-end han fik solgt hans e - ne - ste
 Ko, saa kjøbt' han der - for en Fi - de - li - de -
 li - de - li - de - lom #. fom fej.

3. DGF 89 DFS 1929/36 A

Svend Jør - gen han red sig op ad Land, Ma -
 ri - a selv var ung, han fæ-sted sig en an - den skjøn
 Lil - li - vand. For jeg tyk-kes her er tungt til at le - ve.

4. DGF 277 DFS 1929/34, VII

Herr Ott' han red her op un-der Ø, - Hol-der

I mig med Tro'n, - han fæ - sted stalt In-ger-lin hun

var ik - ke Mø. - Han bær' en stor Sor - rig for hend'.

5. SK. 126 DFS 1929/34, VII

En Gan-ger var jeg saa li-del en Mø - Haa - haa

ja! saa li-del en Mø, - jeg skul-de vog - te min

Fa-ders Kal-ve - kør ud-i En - ga, jeg skul-de

vog - te min Fa-ders Kal-ve - kør ud-i En - ga.

6. EFT. B 88 DFS 1929/24

Se, nu stun - der Nat - ten til,

al - le Folk de so - ve vil: og

al - le smaa Jom - fruier til Sængs mon-ne gaa, for

de dem der - ud - af en Hvi - le kan faa!

DGF 458

DFS 1929/34, VII

7.
 Ja vel har jeg tjent u - di frem - me - de Land for

 Sølv og for el - sken - de Klæ - der: Ja li - det jeg spis - te langt

 min - de - re jeg drak, for jeg sør - ged for min Hjærtens Aller - kjæ - re.

DGF 183

DFS 1929/34, VII

8.
 Herr Ri - bold tje - ner i Kon - gens Gaard, - I

 Lun - den, - han gil - jed Jom - fru - er i ot - te Aar. - I

 Sko - ven der fal - mer de Jom - fru - er.

Nyere "Gadeviser"

DFS 1929/34, VII

9.
 I Dag er jeg kom - men til Torvs, min Ven!

 for at op - sø - ge en Kjæ - rest i - gjen, den før - ste jeg

 hav - de, er fra mig gaaet af, i Jor - den han so - ver i

 mør - ken Grav. Hop om hej! fri til

 mig! min Knøs er for - lo - ren, lad ham bli - ve der.

JENS MIKKELSEN:

1. DGF 42 DFS 1929/36 B

Dan - ner - kon - gen han kald - te paa Sven - de - ne smaa, - Den

Hav - fru hun dan - ser o Til-li. - "Og bed li - den Hav - fru, hun

kom-mer her at staa!" Og saa kund' hun frem-me min Vil-li.

2. DGF 55 DFS 1929/36 A

Jeg stod op-aa Lof-ten og bør-sted mit Haar, - Min fuld-tro Ven. - Der

saa jeg min Stif-mo'r komkjørend' i Gaard. Om - si - den de

lag - des min Mo - der un - der Mul - den.

3. DGF 253 DFS 1929/36 B

Jun - ker Ja - kob han tje - ner i Kon - gens

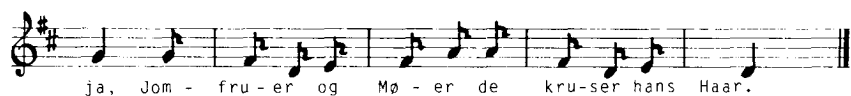
Gaard, han sli - der Sel han dra-ger Maar han

sli-der Sel han dra-ger Maar.

4. DGF 271 DFS 1929/34, I

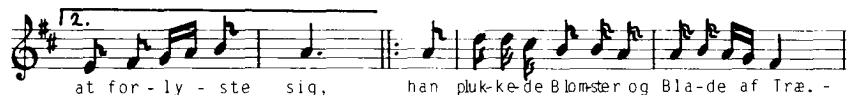
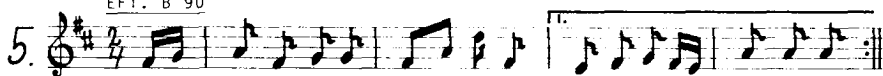
Skjøn Med - ler han tje-ner i Kon - gens Gaard, Jom -

fru - er og Mø - er de kru - ser hans Haar, Haa

EFT. B 90

DFS 1929/34, VII

DGF 446

DFS 1929/34, VII

EFT. B II e 4

DFS 1929/34, VII

11. EFT. B 87 DFS 1929/34, VII

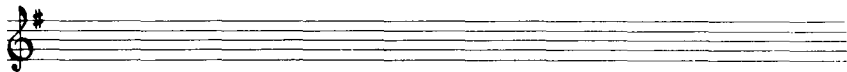
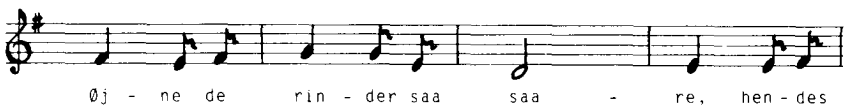
His op-pe paa vor gam-le Loft, der staar en op-red Sæng, his
 op - pe paa vor gam - le Loft, der staar en op-red
 Sæng, der ly - ster jo skjøn Rid - der,
 ja - ja, skjøn Rid - der at so - ve hos i
 den, at so - ve hos i den.

12. SK. 153 DFS 1929/34, VII

Der bor en Mand paa Vej-ster-slot, han reg-ner sig blandt de
 Lær - de, ja vell! han reg-ner sig blandt de
 Lær - de, ja vel, han hol-der op i
 Sær - ken, I for - staar mig jo vel.

13. SK. 152 DFS 1929/24

Jeg stod op - aa Lof-ten og bør-sted mit Haar, - Hej
 frisk op i Knap - pen! - der kom-mer en Un - ger - svend

Resumé:

Jens Henrik Koudal: Evald Tang Kristensen als Volksliedereinsammler und Herausgeber. Beleuchtet durch Jens Mikkelsen und Niels Albretsen in Kølvrå 1874

Der Schullehrer Evald Tang Kristensen (1843-1929) ist der grösste dänische Sammler von Volkskunde und hat z.B. 3000 Liedertexte und 1000 Melodien nach mündlicher Mitteilung von 700-800 Personen aufgezeichnet. Der Artikel bezweckt, Kristensens Tätigkeit als Einsammler und Herausgeber von Volksliedern zu werten und dabei zu veranschaulichen, wie sein Material als Quelle zur dänischen Lieder- und Kulturgeschichte gebraucht werden kann.

Der Artikel nimmt seinen Ausgangspunkt im Jahre 1874. Kristensen beschäftigte sich damals mit der Aufzeichnung von Liedern bei zwei jütländischen Kleinbauern, Jens Mikkelsen und Niels Albretsen, die in mancher Hinsicht als typische Volkslieder-Mitteleiler gelten können. Zuerst werden die Umstände klargemacht, unter denen die Aufzeichnungen gemacht wurden; dann wird noch vom Resultat berichtet. Der Abschnitt »Evald Tang Kristensen als Volksliedersammler« charakterisiert – vor dem Hintergrund der sozio-ökonomischen Entwicklung des 19. Jahrhunderts – ferner Kristensens Grundauffassung und die treibende Kraft hinter seiner Tätigkeit: Eine Mischung von Liebe zur alten Bauerngemeinschaft, romantischer Ideologie und nüchternem Schullehrrationalismus. Besonders hervorgehoben wird sein Interesse für die Mitteleiler und auch seine Interpretation der Volksdenkmäler als Kulturgeschichte. Es folgt ein Bericht über Kristensens Voraussetzungen als Volksliedersammler, über die Art der Lieder, die ihn lebenslänglich interessierten, über die angewandte Technik bei der Aufzeichnungsarbeit und schliesslich über die Probleme in dem noch erhaltenen Melodie-Kladdenmaterial.

Im Abschnitt »Evald Tang Kristensen als Volkslied-Herausgeber« wird davon berichtet, wie Kristensen den Wunsch hegte, »ein schreibender Mittler« zwischen einerseits den Leuten der Volkskultur und andererseits den Dichtern und der Wissenschaft zu werden, und wie seine fünf Liederbücher in einer mehr oder weniger problemerefüllten Zusammenarbeit mit wechselnden Redakteuren entstanden sind. Hier wird gleichzeitig der Weg der Melodien von Mikkelsen und Albretsen von Kladdenaufzeichnungen durch Reinschriften, Abschriften, Druckmanuskripte und Druckfahnen bis zu ihrer Herausgabe analysiert (wenn sie überhaupt herausgegeben wurden). Unter diesem grossen Durcheinander von Manuskripten in Kristensens hinterlassener Sammlung wird konkludiert, dass die beste Quelle für eine neue zuverlässige Ausgabe der Melodien nicht die bisherige Ausgabe, sondern diejenige Reinschrift ist, die chronologisch dem Zeitpunkt der Aufzeichnung am nächsten liegt. Darüber hinaus müssen sie in der Tonhöhe notiert werden, in der sie in der Kladdenaufzeichnung vorkommen. Nach diesem Grundsatz sind daher die 23 Melodien von Mikkelsen und Albretsen in der Notenbeilage des Artikels wiedergegeben.

In dem grossen Abschnitt »Zwei jütländische Volkssänger« wird Kristensens Auffassung von den Mitteleilern der Volkslieder und von den Gebrauchssituationen und der Funktion in der jütländischen Bauerngemeinschaft allgemein vertieft. Das Hauptinteresse ist aber Mikkelsen und Albretsen gewidmet. Es zeigt sich möglich, Kristensens spärliche Auskünfte über diese beiden Sänger zu ergänzen, so dass, unter Zuhilfenahme von Kirchenbüchern, Volkszählungslisten und Protokollen der Armenfürsorge, ein Umriss dieser beiden Schicksale der unteren Klasse gezeichnet werden kann. Texte und Melodien in den von Kristensen niedergeschriebenen Repertoires werden vor diesem Hintergrund analysiert, und eine übergeordnete Interpretation vom Zusammenhang zwischen der Lebenslage des einzelnen Sängers und seinem (aufgezeichneten) Repertoire wird vorgeschlagen.

Die Volksliedereinsammlungen des 19. Jahrhunderts hat man bis heute hauptsächlich zur Beleuchtung des Mittelalters benutzt – sie sind im Mammutwerk »Danmarks gamle Folkeviser« I-XII, 1853-1976 erhalten. Der Artikel konkludiert, dass es heute nicht nur möglich sondern auch notwendig ist, diesen zurückschauenden Gesichtspunkt zu überschreiten und das Material (auch) als Quelle seiner eigenen Periode, der des 18. und 19. Jahrhunderts, zu verwenden. Kristensens hinterlassene Manuskripte und Briefe spiegeln in einer fast unerschöpflichen Weise das Interesse für die Volkskultur in Dänemark wider – von den 1860-ern bis in die 1920-er – und seine Volksliederaufzeichnungen haben einen besonderen Wert durch Kristensens Fähigkeiten als Melodieaufzeichner, durch das erhaltene Kladden- und Anmerkungsmaterial und ferner

dadurch, dass sie von der unteren Klasse auf dem Lande stammen. Obwohl Kristensen natürlich unter dem Einfluss der nationalromantischen Ideologie seiner Zeit stand, kann sein Material doch zu einer sozialhistorischen Schilderung von einer unteren Klasse, die sonst selten in dem Quellenmaterial des 19. Jahrhunderts zu Worte kommt, verwendet werden.

Aus dem Dänischen übersetzt von B. Kallenbach